השפעת העלייה ההמונית על השכר בישראל

מאת

אורי בהרל

המכון לחקר הכלכלה בישראל
FOR ECONOMIC RESEARCH IN ISRAEL

מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל

מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל, שנוסד בשנת 1954, הוא מוסד פרטי בלתי־תלוי שלא למטרות רווח. הוקם בתמיכתה של קרן מוריס ולאורה פאלק מפיטסבורג, פנסילבניה, לשם עידוד השתלמות ומחקר כלכלי.

על המחבר

ד"ר אורי בהרל למד באוניברסיטה העב־רית, והוסמך בשנת 1957 בתואר מ.א. בכל־כלה ובסטטיסטיקה; בשנת 1962 הוענק לו תואר Ph.D.

ד"ר בהרל המשמש עתה כמנהל מחלקה בלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, עבד במש־רד המסחר והתעשייה ובמשרד ראש הממ־שלה. בשנים 1957–1962 לימד באוניבר־סיטה העברית, להוציא את שנת 1960, בה שימש עוזר מחקר באוניברסיטת סטנפורד, קליפורניה.

מבין פרסומיו של המחבר: "Wage Differentials and Specification Bias in Estimates of Relative Labor Prices" ב־*Review of Economics and Statistics* נובמבר 1962 (הופיע גם כמאמר מחקר של מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל); מחיר הדולר במשק הישראלי, בהוצאת משרד המסחר והתעשייה, 1956.

מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל

השפעת העלייה ההמונית על השכר בישראל

השפעת העלייה ההמונית
על השכר בישראל

מאת

אורי בהרל

מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל

ירושלים, מארס 1965–אדר ב׳ תשכ״ה

נדפס בעברית ובאנגלית

Printed in Israel

נדפס בישראל

בדפוס מרכז, ירושלים

המפיצים:

בלומשטיין, בתי מסחר לספרים תל־אביב

מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל

מוסד בלתי־תלוי שלא למטרת רווחים, שהוקם בתמיכתה של קרן מוריס ולאורה פאלק מפיטסבורג, פנסילבניה, לשם עידוד השתלמות ומחקר כלכלי.

אין לקרן זכות בעלות על מחקר זה או חלק ישיר בחיבורו והוצאתו לאור, ואין לראותה, בתוקף היותה התומכת, כסומכת ידיה על כל הנאמר להלן.

הוועדה המייעצת למדעים כלכליים וסוציאליים של האגודה הישראלית לקרנות מחקר

שמואל נ. אייזנשטדט
שמעון בז'רנו
רוברטו בקי, יו"ר
אליהו ל. גוטמן
דוד כוכב
ארנסט להמן
משה סמילנסקי
דן פטינקין
אהרן רמז

הוועדה המייעצת בארצות־הברית

איזדור לובין
סטייסי מיי
סימון קוזנץ, יו"ר
א. ד. קפלן
דניאל קרימר

יו"ר המרכז
סימון קוזנץ

מנהלי החקר בעבר
דניאל קרימר, 1954 ו־1955
הרולד לובל, 1956

מנהל החקר
דן פטינקין

המזכירה
חסידה ניצן

העורך
יעקב קופ

עורכת סטטיסטית
שושנה פרוינד

רח' קרן היסוד 17, ירושלים, טל. 24296, 27828

תוכן העניינים

הקדמה

פרק א: סיכום ומסקנות 11

פרק ב: יחסי הון־עבודה 17
1. הבעיה 17
2. העלייה לישראל כתופעה אכסוגנית 20
3. הגידול היחסי בעבודה ובהון 21
4. הגידול בתעסוקת עבודה מקצועית ובלתי־מקצועית 24

פרק ג: רמת השכר 28
1. השכר הריאלי 32
2. המחיר היחסי של עבודה 30
3. מחירי עבודה ומחירי התוצר 35
4. מחירי עבודה ומחירי השירותים האקדמאיים 38

פרק ד: מבנה השכר 39
1. מודדים של הפרשי שכר 40
2. הנתונים המצויים 44
3. מימצאים אמפיריים 46

פרק ה: מדיניות השכר 50
1. מודדים לקביעת שכר מוסדית 50
2. אומדני חתך אופקי 52
3. אומדני סדרה עתית 55
4. תוספת היוקר 57

נספחים:

א. תוספות יוקר והפרשי שכר 62
1. ארץ ישראל המנדטורית 62
2. מדינת ישראל 64
ב. הסבר מוסדי לשינויים בהפרשי שכר 70
ג. תוספת סטטיסטית 73

ביבליוגרפיה 81

מפתח העניינים 82

רשימת הלוחות

1. ההתפלגות המקצועית של מועסקים יהודיים, לפי ותק ומוצא, יוני 1954 — 25
2. רמת ההשכלה של האוכלוסייה היהודית הבוגרת, לפי ותק וקבוצות מקצוע, יוני 1964 — 26
3. הפיזור היחסי של השכר בתעשייה, 1952 – 1954 — 48
4. השפעתם המצטברת של מרכיבי שכר שונים על הפרשי השכר היחסיים, 1952 ו–1953 — 53
5. השפעתן של תוספות סוציאליות על הפרשי השכר היחסיים, 1951/52 — 54
6. השפעת תעריפי האיגודים המקצועיים על הפרשי השכר היחסיים, 1951–1958 — 56

לוחות־נספחים

א־1. תוספות יוקר (מכסימום חודשי) מבוססות על הסכמים בין ההסתדרות ובין התאחדות בעלי התעשייה, 1941–1958 — 67
א־2. חישובי תוספות יוקר, ממוצעים שנתיים, 1941–1958 — 69
ג־1. תנועות יחסיות של הון וכוח עבודה, 1949–1960 — 75
ג־2. התפתחות השכר הנומינלי, 1948–1958 — 76
ג־3. התפתחות השכר הריאלי, 1939–1958 — 76
ג־4. שכר ומחירי ציוד בתעשייה, 1943–1958 — 77
ג־5. שכר ומחירי יבוא, 1950–1958 — 77
ג־6. שכר בתעשייה ומשכורת אקדמאים, 1948–1957 — 77
ג־7. ממוצעים של הפרשי השכר היחסיים בתעשייה: 45–1939, 51–1945, 58 –1955 — 78
ג־8. הפרשי שכר יחסיים בתעשייה, מוסברים על־ידי תוספות יוקר, 1939–1951 — 78

רשימת הציורים

1. כוח עבודה ומלאי ההון — 22
2. שכר והכנסה נומינליים — 29
3. שכר ריאלי — 31
4. שכר ומחירי ציוד — 33
5. שכר ומחירי יבוא — 36
6. שכר יומי בתעשייה ומשכורת אקדמאים — 37
7. הפרשי שכר יחסיים בתעשייה — 47
8. השפעת תוספות היוקר על הפרשי השכר היחסיים — 58

ציור־נספח ב־1. הפרשי שכר יחסיים בתעשייה, מוסברים על־ידי תוספות היוקר — 71

הקדמה

מחקר זה, המבוסס על עבודת דוקטורט שהוגשה לאוניברסיטה העברית בירושלים, דן בהשפעתן של העלייה ההמונית ושל קליטת העולים בתעסוקה על רמת השכר ומבנהו ועל מדיניות השכר של מוסדות שוק העבודה בישראל בשנים 1948—1958. עיקר הדיון הוא בשאלה, באיזו מידה הושפעו תהליכי קביעת השכר בישראל מקיומו של שפע עובדים בלתי־מקצועיים, שהגיעו ארצה במשך התקופה הנחקרת.

בהיעדר סדרות עתיות של שכר בסקטורים אחרים השתמשתי בנתונים המתייחסים, ברובם, לסקטור התעשייתי של המשק. עם זאת, מכיוון ששוק העבודה בתעשייה הוא אחד השווקים הממוסדים והריכוזיים ביותר במשק, עשויים כמה מן הממצאים האמפיריים של המחקר לשפוך אור על השאלה הכללית יותר — חשיבותם של כוחות הביקוש וההיצע בשוקי העבודה, לעומת כוחם של הגורמים המוסדיים. רוב הנתונים מקורם בלשכה המרכזית לסטטיסטיקה; בהכנת החישובים הסתייעתי בשירותי המרכז לעיבוד נתונים של אוניברסיטת סטנפורד, קליפורניה, ובעבודתם של כמה מעובדי מרכז פאלק.

חייב אני תודה לרבים על עזרתם בשלבים השונים של הכנת העבודה וכתיבתה, ובמיוחד לפרופ׳ ד. פטינקין מהאוניברסיטה העברית ולפרופ׳ מ.וו. רידר מאוניברסיטת סטנפורד, שהדריכוני בעצתם וסייעו לי בביקורתם על טיוטות קודמות.

תודה מיוחדת נתונה לעובדי מרכז פאלק, שבמסירותם הביאו את מחקרי לצורתו ולמבנהו הנוכחיים.

א. ב.

פרק א

סיכום ומסקנות

השכר בישראל, כמו במרבית המשקים המודרניים, נקבע בדרך כלל על־ידי מוסדות שוק העבודה בדרך של משא־ומתן בין נציגי העובדים לבין נציגי המעבידים. כדי להסביר את התפתחויות השכר ולחזות את מגמותיו בעתיד, עלינו להניח תחילה שקיימת חוקיות בהתנהגותם של המוסדות העוסקים בקביעת השכר. השאלה היא, האם רשאים אנו להניח, שקיימת חוקיות כזאת, המסבירה את תוצאות המשא־והמתן, המתנהל בין היוש־בים לשולחן הדיונים.

יש הסבורים, שזוהי הנחה נועזת; אולם ההנחה האלטרנטיבית — שנציגי הצדדים במשא־והמתן הקולקטיבי קובעים באורח שרירותי כל רמת שכר וכל מבנה של הפרשי שכר העולים בדעתם — בוודאי אינה מתקבלת על הדעת, כי היא נוגדת את עובדות המציאות: קיימת מידה מסוימת של סדירות בהתנהגות השכר במשק; בגבולות מסוימים של טעות אנו יכולים — בדרך כלל — לנחש מראש את תוצאותיו של משא־ומתן קולקטיבי לגבי רמת השכר שתיקבע. לאור זה נוהגים להניח, שמדיניות השכר של איגודי העובדים והמעבידים אינה נקבעת בצורה מקרית, אלא מבוססת על נתונים עובדתיים. יתר־על־כן, אנו מניחים, שקיימת חוקיות בשטח השכר, המציינת לפחות גבולות הסתברותיים לקביעתו.

איננו יודעים הרבה על החוקיות הקובעת גבולות לתוצאות המשא־והמתן הקולקטיבי. גורמים פוליטיים, סוציולוגיים, פסיכולוגיים ואחרים עשויים כנראה, להסביר חלק מתהליך קביעת השכר. עם זאת, בלי להכחיש את חשיבותם של גורמים אלה בתהליך הקביעה, אנו מניחים, כרגיל, שקביעת השכר מושפעת במידה רבה משיקולים כלכליים של שני הצדדים למשא־והמתן. אם נוצר, למשל, מחסור בעובדים בשוק העבודה, אנו משערים, שידם של נציגי המעבידים במשא והמתן הקולקטיבי תהיה, בדרך כלל, על התחתונה: כאשר קיים מחסור בעובדים — המעבידים אינם יכולים להתנגד בתוקף לתביעות של העלאת שכר; המעביד הבודד נוטה במקרה כזה להתגונן בפני מתחריו בשוק על־ידי העלאת שכר עובדיו. מצד שני, אם נוצר שפע עובדים בשוק העבודה — אנו משערים, כי שפע העובדים יחליש את כוח המיקוח שלהם, משום שהעובדים יחששו, למשל, מפיטורים בעקבות צמצום עבודה, ולפעמים גם מפני התחרות ישירה או עקיפה של עבודה בלתי מאורגנת[1].

[1] אפילו קיימת קשיחות שכר מוחלטת נוכל להניח, שפירמות יחמירו את הדרישות, שהן מציגות בפני המועמדים כתנאי קבלה לעבודה, בתגובה לשפע של עובדים, ויקלו את הדרישות האלה בתגובה למחסור בעובדים. כתוצאה משינויים אלה בדרישות השכירה, יירד השכר (מנקודת

אין זו, כמובן, תיאוריה שלמה של קביעת שכר, אולם בנימוקים תיאורטיים אלה אפשר להסתייע בהסברת תנועות של שכר לאורך זמן: במדינות שונות אנו מוצאים עליות גדולות בשכר בתקופות של גיאות בשוק העבודה — כגון, בתקופות של מלחמה — לעומת יציבות יחסית, ולפעמים גם ירידה בשכר, בתקופות שפל ואבטלה.

התפתחויות אלה מוסברות על־ידי חוקים כלכליים שעמדו, בדרך כלל, במבחן המציאות של ארצות שונות. אולם, האם יש בכוחם של חוקים אלה להסביר גם את שינויי השכר בשוק העבודה של ישראל? ובמיוחד, האם מוצאים אנו גם במציאות שלנו, ששפע של עובדים (או אבטלה בקרב סוג מסוים של עובדים) הביא בעקבותיו ירידה יחסית בשכרם? תשובה לשאלה זו — ולשאלות אחרות הקשורות בה — עשויה לסייע בניתוח, ואולי גם בחיזוי התפתחות השכר בעתיד.

מה יכולים אנו ללמוד על כך מתוך נסיון העבר של ישראל?

במאי 1948 נפתחו שערי הארץ לעליית המונים. בשלוש השנים שלאחר מכן הוכפלה כמעט אוכלוסיית המדינה, ושוק העבודה הוצף במבקשי עבודה חדשים. שפע העובדים לא הורגש, אמנם, מיד עם גלי העלייה הראשונים, משום שחלק מן העולים נקלט בתחילה במקומות עבודה פנויים — במשק המלחמתי ובערים ובכפרים הנטושים — בעוד שאחרים הוחזקו במחנות העולים הארעיים. מצב זה נשתנה מיסודו באמצע שנת 1949, שעה שלחץ מבקשי העבודה הורגש במידה גוברת והולכת לפחות עד שנת 1951.

היו סיבות מספר ללחץ גובר זה. בשנת 1949 החל הצבא לשחרר אלפי חיילים, ומראשית 1950 החלה הסוכנות היהודית לבטל את שירותי המטבחים הציבוריים במחנות העולים. באותה עת הגיעו ארצה גלים חדשים של עולים, ואלה נשלחו למרכזי תעסוקה כמעט מיד לאחר הגיעם ארצה.

כיצד השפיע שפע זה של כוח העבודה על קביעת השכר בעשור הראשון? תשובה מלאה לשאלה זו מחייבת ניתוח מפורט של קביעת השכר בכל אחד משוקי העבודה; ולא כל הנתונים הדרושים למטרה זאת עומדים לרשותנו. נסתפק, לפיכך, בציון מגמות כלליות בהתפתחות השכר, שאפשר לעמוד עליהן מתוך נתונים שפורסמו.

בהתאם למדד השכר היומי בתעשיה, שנערך על ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, עלה השכר הנומינלי בהתמדה במשך העשור הראשון לקיומה של המדינה: פי 5.5 בקירוב בין 1948 ל־1958, ופי 4.5 בקירוב בין 1950 ל־1958. אולם מענינת אותנו עליית השכר הריאלי, ולגבי שאלה זאת קיימת חשיבות מכרעת למדד המחירים שבו אנו בוחרים כדי לנכות את השפעתה של עליית המחירים על השכר. בחירה זאת מותנית, כמובן, בסוג "השכר הריאלי" שבו אנו מעוניינים: שכר כהכנסה הריאלית של העובדים, או שכר כמחיר היחסי שהמעבידים משלמים תמורת שירותי עבודה.

העובד מתעניין בכוח הקניה של השכר, וליתר פירוט — בעליית השכר בהשוואה לעליית מחירי התצרוכת. אם ברצוננו לנכות את השפעתה של עליית המחירים על שכרו הריאלי של העובד, נשתמש לשם כך במדד המחירים של המצרכים שהעובד צורך: נחלק, למשל, את מדד השכר הנומינלי במדד המחירים לצרכן, ונקבל מדד של שכר ריאלי.

ראות העובד והמעביד כאחד) במקרה של שפע, ויעלה במקרה של מחסור. ראה: M. W. Reder, "The Theory of Occupational Wage differentials", *American Economic Review*, Dec. 1955, pp. 833–852.

שונה בתכלית היא גישתו של המעביד לתנועות השכר היחסיות. המעביד מתעניין במחיר הריאלי שהוא משלם תמורת שירותי העבודה; וליתר פירוט, מעניינת אותו עליית השכר בהשוואה (א) לעליית מחירי המוצרים שהוא מוכר (בשוק המקומי או בשוקי חוץ לארץ); (ב) לעליית מחירי השירותים של גורמי־הייצור האחרים, שבינם לבין שירותי עבודה קיימת מידה מסוימת של תחלופה[2]. במדדים של מחירים אלה (ולא במדד המחירים לצרכן) עלינו להשתמש כדי לבדוק את ההתפתחות הריאלית של השכר מנקודת ראותו של המעביד: אם נחלק, למשל, את מדד השכר הנומינלי במדד של מחירי מוצרים, או במדד מחירי שירותים של שאר גורמי־היצור — נקבל מדדים אשר ישקפו את העליה (או הירידה) במחיר העבודה, יחסית למחירי המוצרים או למחירים של גורמי־הייצור האחרים.

נדון תחילה בהתפתחות השכר הריאלי מנקודת־ראותו של העובד.

השכר הריאלי של עובדים בתעשייה, בהתאם לנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, עלה בהתמדה במשך העשור הראשון לקיום המדינה, בהמשך למגמה שהחלה בשנת 1942. זאת ניתן לראות מתוך מדד השכר הריאלי, שנתקבל על־ידי ניכוי מדד השכר הנומינלי במדד המחירים לצרכן (אינדכס יוקר המחיה). אך מדד זה של יוקר המחיה איננו מודד מהימן של שינויי מחירים בתקופת העלייה ההמונית. שכן היתה זאת תקופה של קיצוב ו"שוק שחור" נרחב, בו נמכרו מצרכים שנכללו ב"סל" הרשמי ושלא נכללו בו. יתר על־כן, מחירי "השוק השחור", שלא הובאו בחשבון לצורך חישוב מדד המחירים לצרכן בתקופה של עליית ההמונים, נמצאו באותה תקופה בעלייה מתמדת, בניגוד בולט ליציבות המחירים הרשמיים.

לאור העלייה היחסית במחירי "השוק השחור", גידול הכמויות שנמכרו בו והקיצוב שהונהג לגבי מצרכים שנכללו בסל הרשמי, אנו סבורים שמדד המחירים לצרכן אינו משקף במלואה את העלייה האמיתית שחלה באותה תקופה — תקופת העלייה ההמונית — במחירי המצרכים שנצרכו על־ידי העובדים. ייתכן, לפיכך, כי למעשה לא חלה כל עלייה בשכר הריאלי בתקופה של העלייה ההמונית[3].

נעבור עתה לבדיקת השכר הריאלי מנקודת־ראותו של המעביד. מדדי שכר זה יאפשרו לנו לדון בשאלה, אם בשוק העבודה נקבעת מדיניות השכר בדרך שתסייע לצמצום האבטלה. מדדים אלה נוגעים לשאלה זאת מכוחה של ההנחה האומרת, שירידה במחיר היחסי של העבודה יכולה לסייע בהעסקת מובטלים: כאשר השכר עולה, באורח יחסי, פחות ממחירי התוצרת — גדֵלה כדאיות הייצור מנקודת־ראותו של המעביד, ולכן גדלה גם הכדאיות של הרחבת התעסוקה; וכאשר השכר עולה פחות, יחסית, ממחיריהם של גורמי הייצור האחרים — גדֵלה כדאיות הייצור של המוצרים הדורשים תשומת עבודה רבה, ופוחתת כדאיות השימוש במיכון חוסך־עבודה.

כיצד התפתח, אם כן, המחיר היחסי של העבודה — "השכר הריאלי" מנקודת־ראותו של המעביד — בעשור הראשון? כדי להשיב על שאלה זו במלואה דרושים לנו, קודם כל, מדדי המחירים ליצרן. מדדים כאלה אינם בנמצא, ובהיעדרם נוכל להשיב על השאלה תשובה חלקית בלבד.

[2] מעניינת אותו גם עליית השכר בהשוואה לשינויים בפריון העבודה — ענין שאיננו דנים בו כאן.

[3] ד. פטינקין, המשק הישראלי בעשור הראשון, מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל, ירושלים, 1960, עמ' 37, 95—97.

השכר הנומינלי בתעשייה עלה במשך העשור הראשון פחות, יחסית, ממחירי היבוא והיצוא. בין השנים 1950 ו־1958 עלה השכר הנומינלי פי 4.5 בקירוב. במשך אותה תקופה עלו מחירי היבוא כמעט פי 6, ושערי החליפין לערך המוסף ביצוא (שרובו תשומת עבודה) עלו במשך תקופה זו במידה רבה יותר. מתקבל, אם כן, על הדעת שמחיר העבודה מנקודת ראותו של המעביד ירד, יחסית למחירי התוצרת, הן בענפי היצוא והן בתעשיות מחליפות־יבוא[4]. ירידה זאת בשכר הריאלי חלה רק מאז שנת 1952.

מימצאים אלו אינם מלמדים, כמובן, על התפתחויות השכר ומחירי התוצרת בענפים האחרים. מחוסר נתונים אין ביכולתנו לברר באילו מהם חלה התפתחות מקבילה לזו של הענפים הבינלאומיים ובאילו ענפים חלה, אולי, ההתפתחות ההפוכה. עם זאת יש להדגיש, כי איננו מצפים לעלייה יחסית גדולה יותר במחירי התוצרת בהשוואה לשכר בכל ענף וענף, אלא רק בממוצע, למשק כולו.

בשלב שני לבדיקת ההתפתחות של השכר הריאלי מנקודת־ראות המעביד, נבדוק את השאלה, אם שירותי העבודה הוזלו במשך העשור הראשון בהשוואה לשירותיהם של גורמי־הייצור האחרים: האם הביא שפע עבודה במשק לידי קביעת מחיר יחסי זול יותר לעבודה, דבר העשוי להגביר תעסוקת עבודה על חשבון תעסוקת גורמי־ייצור אחרים? מכיון שאין עומדים לרשותנו מדדי מחירים מתאימים לשירותיהם של גורמי־הייצור האלה, נסתפק בהשוואה של עליית השכר הנומינלי עם עליית מחירי ציוד ההון.

לעומת עליה פי 4.5 בקירוב בשכר העבודה הנומינלי במשך 58—1950, אנו מוצאים שמדד מחירי ציוד ההון עלה במשך אותה תקופה — בעיקר בהשפעת תהליך הפיחות — פי 7.5 בערך. למעשה, מנקודת־ראותו של המעביד, התייקר הציוד במשך התקופה במידה רבה עוד יותר; נתוני החשבונות הלאומיים שלפיהם חושב מדד מחירי הציוד אינם מביאים בחשבון מספר גורמים שהעלו את הוצאות השימוש בציוד. בין גורמים אלה יש למנות את עליית שער הריבית, שחלה במשך התקופה; את הצמדת ההלוואות הממשלתיות לשער הדולר; את ירידת אחוז ההשתתפות של הממשלה בהשקעות פרטיות; ולבסוף את הגברת היעילות בגביית הקרן והריבית על הלוואות ממשלתיות שניתנו למטרות פיתוח. ואף אם נתעלם מגורמים נוספים אלה, המחיר היחסי של העבודה (ביחס למחירי השוק של הציוד) ירד עד שנת 1954 למחצית רמתו בשנת 1950. משנת 1954 ועד 1958 עלה מדד זה במידה מועטת בלבד.

ירידת המחיר היחסי של העבודה איננה מקרה רגיל בכלכלתן של מדינות אחרות. גם בארץ־ישראל בתקופת המנדט אנו מוצאים עלייה כמעט שיטתית במחיר יחסי זה (לפחות מאז שנת 1943). מכאן ההשערה, שקיים קשר בין המציאות המיוחדת של ישראל — עליית המונים — לבין ירידת המחיר היחסי של העבודה. ומכאן גם ההשערה, שקביעת השכר בישראל איננה פעולה מבודדת, אלא פעולה הנעשית בהתחשב עם משתנים שונים בשוק העבודה ובשווקים אחרים — כגון שוקי המצרכים וההון.

[4] אנו מניחים שלאורך התקופה כולה, 58—1950, ניתן למדוד את שינויי המחירים של תחליפי היבוא המיוצרים בישראל, בעזרת מדד מחירי היבוא. מדד זה מגוים בעליית המחירים שחלה בשנים 54—1950; לעומת זאת הוא מפחית באומדן עליית המחירים בשנים 58—1955. ראה שם עמ׳ 43. אין בידינו נתונים המאפשרים לברר באיזו מידה קיזזו מגמות הפוכות אלו אחת את השנייה; אולם לאור ההפרש הגדול, יחסית, בין עליית השכר לעליית מחירי היבוא, אין להניח שטעינו במסקנה שהסקנו. ראה שם עמ׳ 109.

עד כאן דנו בהשפעת שפע כוח העבודה על הרמה הכללית של השכר הריאלי. אולם עליית ההמונים לא גררה אחריה שפע של עובדים מכל הסוגים, אלא בעיקר שפע של עובדים "בלתי־מקצועיים". עובדה זאת משתקפת בנתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה על הרכב העולים לישראל לפי מקצועות ורמת השכלה, וגם בנתוני לשכות העבודה על הרכב האבטלה. אנו מצפים, לפיכך, כי שפע העבודה ישתקף בראש ובראשונה ברמת השכר של העובדים הבלתי־מקצועיים.

האם מוצאים אנו, אפוא, כי הפרשי השכר שבין עובדים מקצועיים לעובדים בלתי־מקצועיים התרחבו במשך העשור הראשון? תשובה מלאה לשאלה זו מחייבת מחקרים מפורטים על סוגי ההפרשים השונים בשכר, ועל התפתחותם לפי ענפי משק ולפי תקופות. הקושי העיקרי בעריכת מדידות מפורטות כאלו נובע מהעדר נתונים מספיקים ומליקויים בנתונים הקיימים. אף־על־פי־כן נוכל לנסות ולהגיע לכמה תשובות על סמך הנתונים שבידינו.

ההפרשים היחסיים בין ממוצעי השכר של קבוצות מבצעי תפקידים שונים במשק (בין קבוצות של בעלי שכר גבוה לבין קבוצות של בעלי שכר נמוך) גדלו בממוצע במשך עשר שנות המדינה[5]. קביעה זאת נכונה לפחות לגבי השנים הראשונות של עליית ההמונים ולגבי תקופת גל העלייה השני, 58—1955. התרחבות הפרשי השכר היחסיים נתמכה על־ידי מערכת התשלומים לתנאים סוציאליים ועל־ידי כל שאר מרכיבי השכר, כולל תוספות היוקר. כך אירע בכל השנים מלבד 1952 ו־1953, שבהן פעלו תוספות היוקר לצמצום הפרשי השכר היחסיים. למעשה, הפרשי השכר היחסיים בין קבוצות של עובדים בתעשייה לא הצטמצמו אף בשנים אלו, משום שההשפעה המרחיבה של התוספות האחרות לשכר — ובפרט הפרמיות — קיזזה את ההשפעה השוויונית של תוספת היוקר. בינואר 1954 השתנה שוב כיוון פעולתן של תוספות היוקר, אשר הרחיבו את הפרשי השכר היחסיים עד 1957. החל ב־1955 הורחבו ההפרשים גם על־ידי שינויים בשכר היסוד. מימצאים אלה, בדבר הגידול היחסי בשכרם של בעלי השכר הגבוה, ראויים לתשומת־לב מיוחדת נוכח מגמת ההצטמצמות בהפרשי השכר היחסיים, הקיימת במרבית המשקים המודרניים, ונוכח נטייה דומה בהפרשי השכר של ארץ־ישראל המנדטורית עד סיום מלחמת העולם השנייה.

המימצא העיקרי הוא אם־כן, שמצבם של שוקי העבודה, מבחינת השפע או המחסור בעובדים, משפיע במידה ניכרת על תהליך קביעת השכר. ההנחה האומרת, שמוסדות שוק העבודה מנסחים את מדיניות השכר שלהם בהתאם למצב בשוק העבודה — בגלל שאיפתם לפתור בעיות של אבטלה או בגלל השפעת האבטלה על כוח המיקוח שלהם (או בגלל סיבות שאינן ידועות לנו) — עומדת במבחן הנתונים של העשור הראשון לקיום המדינה. ההנחה האלטרנטיבית — שמוסדות אלה אינם רגישים למצב של אבטלה, או בצורה הקיצונית ביותר, שהמוסדות החריפו במרוצת הזמן את בעיית האבטלה על־ידי מדיניות השכר שלהם — איננה עומדת במבחן הנתונים של עשר השנים הראשונות.

אין פירושו של דבר, כי אין לייחס חלק כלשהו מן האבטלה למדיניות השכר של ארגוני העובדים. ניתן לטעון כי קביעת שכר בנקודות זמן שונות גררה אחריה אבטלה.

[5] הנתונים שעליהם מבוססת קביעה זאת הם סדרות ארציות של (1) שכר יומי ממוצע ב־12 עד 16 ענפי תעשייה, ו־(2) הכנסה שנתית ממוצעת של מועסקים אקדמאיים.

אולם במשך התקופה אנו מוצאים, שהמחירים היחסיים של שירותי העבודה השונים נעו בכיוון, שיכול היה לסייע לפתרון בעיות של אבטלה. איננו יכולים לומר באיזו מידה התפתחות זו היא שתרמה למגמת הירידה באבטלה, ובאיזו מידה תרמו לכך גורמים אחרים, כגון השקעות בציוד והכשרה מקצועית. איננו יכולים לומר, כמו־כן, אם נעשה כל מה שאפשר היה לעשות בשטח השכר והמחירים כדי לפתור את בעיית האבטלה. שאלות אלו נמצאות מחוץ לגדר דיוננו כאן.

פרק ב

יחסי הון־עבודה

התערבות מוסדית ניכרת בקביעת השכר והמחירים מאפיינת את המשק הישראלי בעשור הראשון. התערבות זאת בולטת במיוחד בשוק העבודה, שבו נקבעים תעריפי שכר בדרך של משא ומתן קולקטיבי, ובשוק הסחורות הבינלאומיות, שבו קובעת הממשלה שערי חליפין רשמיים למטבע־חוץ.

תהליכי קביעת השכר והמחירים בשני השווקים האלה מצטיינים במידה רבה של ריכוזיות. איגודי העובדים, המנהלים את המשא והמתן עם איגודי המעבידים, בפיקוחה של המחלקה לאיגוד מקצועי של הסתדרות העובדים הכללית, מאגדים קרוב ל־90 אחוז מכלל השכירים במשק[1]. הממשלה, הקובעת את שערי החליפין של המטבע ומחליטה על גודלן של פרמיות היצוא וההיטלים על היבוא, מקיימת פיקוח מלא על עיסקות מטבע־חוץ של תושבי המדינה.

לאור עמדתם המרכזית של האיגודים המקצועיים והממשלה בשוקי העבודה והסחורות הבינלאומיות, נשאלת השאלה, האם מנהלים מוסדות אלו מדיניות עצמאית של שכר ומחירים — ללא תלות בשינויים של ביקוש והיצע בשווקים השונים.

1. הבעיה

עליית ההמונים, שהכפילה כמעט את האוכלוסיה הישראלית בתקופה 51—1948 ואשר חודשה בשנים 57—1955, הגדילה במידה רבה את היצע העובדים. בהתאם לתיאוריה הכללית של קביעת מחירים, גידול יחסי בהיצע העובדים במשק מפעיל כוחות־שוק, השואפים להוריד את המחיר היחסי של שירותי העבודה. ומכיון שעליית ההמונים הגדילה, בראש ובראשונה, את היצע העובדים הבלתי־מקצועיים — כוחות השוק היו עשויים להוריד (כאשר התשואה קבועה לגודל) בעיקר את המחיר היחסי של שירותי העבודה הבלתי־מקצועית.

העלייה הפעילה, אם־כן, כוחות שוק מנוגדים למדיניות השכר המסורתית ולהשקפה השוויונית השלטת — השקפה שנשתרשה בקרב תנועת העבודה במשך שנים רבות, ואשר נתחזקה במיוחד לרגל המשימה הלאומית של קליטת העולים החדשים במשק ובחברה הישראלית. ניגוד זה עשוי היה להחריף, ככל שנתקיימה מידה רבה יותר של השלמה בין שירותי העבודה הבלתי־מקצועית לבין המקצועית מצד אחד, ובין שירותי העבודה

[1] ראה הסתדרות העובדים, עלון סטטיסטי מס. 20 אוגוסט 1956, עמ׳ 2–3. המספרים המופיעים שם אינם כוללים את חברי הפועל־המזרחי, שהצטרפו לאיגוד המקצועי באוקטובר 1952, ואת חברי פועלי־אגודת־ישראל שהצטרפו באפריל 1953. לתקופת המנדט, ראה: R.R. Nathan, O. Gass and D. Creamer, *Palestine: Problem and Promise*, Washington, 1946, pp. 286–7.

הבלתי־מקצועית לבין שירותי ההון מצד שני[2]. במידה שנתקיימה השלמה בין עבודה בלתי־מקצועית למקצועית — גידול יחסי בתעסוקת עולים חדשים ובלתי־מקצועיים (שהפחית את הפריון השולי שלהם) הגדיל את הפריון השולי של העובדים המקצועיים וגרר אחריו לחץ להעלאת שכרם של אלה בהשוואה לשכרם של הבלתי־מקצועיים. ואם דרגת ההשלמה שבין עבודה בלתי־מקצועית לבין הון היתה גדולה יותר מזו שבין עבודה בלתי־מקצועית לבין עבודה מקצועית — גידול יחסי בתעסוקת בלתי־מקצועיים גרר אחריו לחץ להעלאת מחיריהם של שירותי ההון ביחס למחירי העבודה, ולהעלאת שכרם של העובדים המקצועיים בהשוואה לשכרם של הבלתי־מקצועיים.

המחיר היחסי של שירותי העבודה הבלתי־מקצועית הוטה, אם־כן, כלפי מטה — בכיוון מנוגד לאידיאולוגיה השוויונית השלטת — בגלל הגידול בהיצע העובדים והגידול בפריון השולי של ההון ושל שירותי העבודה המקצועית, הנובע מגידול התעסוקה הבלתי־מקצועית. חקירת תנועות השכר היחסיות בישראל עשויה, לפיכך, לשפוך אור על השאלה הכללית יותר — חשיבותם של כוחות הביקוש וההיצע בשוק העבודה, בהשוואה לכוחם של הגורמים המוסדיים.

מתעוררת שאלה נוספת, שאינה פחותה בחשיבותה, באשר למדיניות השכר: כיצד השפיעה עלית ההמונים על מדיניות השכר של מוסדות שוק העבודה? האם המשיכו מוסדות אלה במדיניותם המסורתית, או שמא חרגו מן המדיניות השוויונית המקובלת בהשפעת המציאות החדשה שבה פעלו.

במציאות של שוק העבודה בעשור הראשון נתעוררה בעיה דחופה של קליטת המוני עולים חדשים וחסרי־מקצוע בתעסוקה. קליטה חברתית וכלכלית של עולים חדשים מתפרשת, בדרך כלל, כפי שכבר רמזנו לעיל, כהשוואת רמות־חיים, ובמיוחד — כהשוואת שכר והכנסות בין התושבים החדשים והוותיקים. אולם מושג "קליטת העלייה", המתפרש בדרך זאת, מתייחס מעצם טבעו לתהליך ארוך־טווח. משמעות ידועה של המושג היא מתן חינוך, הכשרה מקצועית ושאר השקעות בבני־אדם במגמה לאפשר לעולים החדשים לשפר במשך הזמן את מצבם הכלכלי והחברתי ולהתקרב על־ידי כך לרמת־החיים של הותיקים.

שונה בתכלית שינוי הוא המושג של קליטת העליה ההמונית מנקודת־הראות של הזמן הקצר. רוב ההשקעות בבני־אדם ושאר הדרכים להפחתת הפרשי השכר בזמן הארוך אינן יכולות, כמובן, לשמש תרופה מהירה לבעיה הדחופה — אבטלה של עולים חדשים וחסרי־מקצוע. פתרון בעיית האבטלה בזמן הקצר מחייב, שהפרשי השכר המקצועיים יהיו גדולים במידה מספקת (וליתר דיוק, שהמחיר היחסי של שירותי העבודה הבלתי־

[2] התנאי הדרוש לכך, שעבודה בלתי־מקצועית תהיה משלימה להון הוא, שתחלופה של תשומת עבודה בלתי־מקצועית, על חשבון עבודה מקצועית (כאשר ההון קבוע), תגדיל את השיעור השולי של התחלופה שבין הון לבין עבודה מקצועית לטובת הון. ראה:
J.R. Hicks, *Value and Capital*, Oxford, 1946, Chs. III and IV, p. 92.
הגדרה דומה של השלמה יכולה לשמש במקרה של גידול בכל גורמי־הייצור כשאנו מניחים תשואה קבועה לגודל. בהנחה זאת, כאשר כל גורמי הייצור גדלים באותו יחס, שיעורי התחלופה השוליים נשארים קבועים; ואם נרחיב את המונח תחלופה בין עבודה בלתי־מקצועית לעבודה מקצועית — כדי שיכלול גידול יחסי רב יותר של עבודה בלתי־מקצועית לגבי עבודה מקצועית אשר ישווה את הגידול היחסי של התפוקה עם זה של ההון — הגדרת ההשלמה לעיל מקבלת משמעות רחבה יותר היכולה לשמש גם במקרה שלנו.

מקצועית יהיה נמוך במידה מספקת) כדי שמעבידים יווכחו בכדאיות העסקתם של העולים החדשים וחסרי־המקצוע.

בזמן הקצר ניתן, אמנם, לקלוט את חסרי־המקצוע בתעסוקה יזומה, או בדרכים אחרות הכרוכות בהגדלת הוצאות הממשלה, מבלי להוריד תחילה את המחיר היחסי של העבודה הבלתי־מקצועית. אולם הגדלת הוצאות הממשלה (ובמיוחד מימון גרעוני) עלולה להביא בתנאים אלה ליצירתם (או להגדלתם) של עודפי ביקוש בשוקי המצרכים, ההון והעבודה המקצועית, אשר יגררו אחריהם לחץ לעליה כללית במחירים ובשכרם של העובדים המקצועיים, בהשוואה לשכרם היציב יחסית של הבלתי־מקצועיים.

קליטה מהירה של עולים בתעסוקה בתנאים של יציבות במשק מחייבת, אם כן, ירידה מהירה במחיר היחסי של שירותי העבודה הבלתי־מקצועית. לפיכך נעורר את השאלה, אם מוסדות שוק העבודה עודדו את תהליך ירידתו של מחיר זה, תהליך שהופעל על־ידי עליית ההמונים. האם היו מוסדות אלה מוכנים לפעול נגד האידיאולוגיה השוויונית השלטת, לשנות את מדיניות השכר המסורתית וליצור דפוסי שכר, אשר יאפשרו את קיומם של המחירים היחסיים והפרשי השכר הנחוצים?

בשלושת הפרקים הבאים נבדוק אם עליית ההמונים לישראל הביאה בעקבותיה:

1. ירידת המחירים של שירותי־עבודה, בהשוואה למחירים של שירותי־הון;
2. ירידת המחירים של שירותי־העבודה הבלתי־מקצועית, בהשוואה למחירים של שירותי העבודה המקצועית;
3. שינוי מדיניות השכר השוויונית המסורתית של מוסדות שוק העבודה (דהיינו, האם האיגודים המקצועיים והממשלה תמכו למעשה במגמה החדשה של כוחות השוק).

ציפיות אלו נובעות מן ההנחות המשותפות הבאות:

א. קיימים שלושה גורמי־ייצור — עבודה בלתי־מקצועית, עבודה מקצועית והון,

ב. המייצרים בתנאים של תשואה קבועה לגודל[3],

ג. ובתנאים של השלמה בין עבודה בלתי־מקצועית והון, כאשר:

ד. עליית ההמונים הביאה לגידול יחסי אכסוגני בכוח העבודה הבלתי־מקצועי, שגרם:

ה. תחלופה בתעסוקה של עובדים בלתי־מקצועיים על חשבון עובדים מקצועיים.

מהנחות אלו נובע, שהעלייה לישראל הקטינה את הפריון השולי של שירותי העבודה בהשוואה לזה של ההון, והקטינה את הפריון השולי של עבודה בלתי־מקצועית בהשוואה לזה של עבודה מקצועית. פרק ג׳ מוקדש בעיקרו לבדיקה אמפירית של התפתחות יחס מחירי העבודה וההון, ופרק ד׳ בוחן את התפתחות הפרשי השכר. נסיון להסביר את ההתפתחויות האלה על־ידי קביעת השכר המוסדית נעשה בפרק ה׳. פרק אחרון זה עוסק בשאלה, האם היו מוסדות שוק העבודה רגישים ללחצי כוחות השוק.

שאריתו של הפרק הנוכחי מוקדשת לדיון מפורט בהנחותינו הבסיסיות — העליה לישראל כתופעה אכסוגנית, והגידול היחסי של גורמי־הייצור.

[3] הנחת התשואה הקבועה לגודל אינה מתעלמת בהכרח משינויים אפשריים ביעילות: אנו מניחים שהשינויים הטכנולוגיים משאירים את יחס הפריון השולי של גורמי־היצור קבוע. ראה: R.M. Solow, "Technical Change and the Aggregate Production Function", *Review of Economics and Statistics*, August, 1957, pp. 312–20.

2. העלייה לישראל כתופעה אכסוגנית

לא כל השינויים בהיקף העלייה לישראל יכולים להיחשב כתופעות אכסוגניות למערכת הכלכלית שבתוכה אנו מנסים להסביר את קביעת השכר. אפשר לטעון, למשל, כי סיומם של גלי העלייה עשוי להסתבר מתוך אותה המערכת[4]. אולם קשה יותר לטעון זאת לגבי היווצרם, עצם קיומם וממדיהם של גלים אלה, ובמיוחד לגבי גל העלייה הראשון. מספר עובדות שנביא להלן עשויות לשפוך אור על בעיה זאת.

רבים מן העולים לישראל בשנים הראשונות ישבו קודם לכן במחנות פליטים ועקורים, והדחיפה לעלייתם של אחרים נבעה מתנאים פוליטיים ובטחוניים ששררו בארצות מוצאם. העברתם של העולים וסידורם הראשון בישראל אורגנו ומומנו על־ידי הסוכנות היהודית, בהתאם למדיניות הכפלת האוכלוסייה במשך ארבע שנים, שעליה הוכרז בקווי היסוד של הממשלה הראשונה[5]. האוכלוסייה היהודית הוכפלה למעשה במשך שלוש שנים, 51—1948, ושיעורי העלייה לישראל באותן שנים (ביחס לאוכלוסייה הקיימת) עלו במידה ניכרת על שיעורי השיא של ההגירה לארצות אחרות. המבנה המקצועי ורמת ההשכלה הירודה של העולים לא הלמו את המבנה הכלכלי המודרני של מדינת ישראל, והקשו על סידורם בארץ.

קליטת העולים היתה קלה יחסית, עד אמצע 1949. רוב העולים נקלטו עד אז בצבא, במשק המלחמתי ובכפרים ובערים הנטושות[6]. השאר אוכסנו באופן זמני, עד לסידורם הקבוע, במחנות עולים שנוהלו ומומנו על־ידי הסוכנות, באופן שהשתתפות בכוח העבודה נמנעה מהם כל זמן שישבו בהם. למרות שממדי העלייה עלו באותה תקופה על כל המשוער, לא נתקיימה עד אמצע 1949 בעיה רצינית של אבטלה בשוקי העבודה הרגילים.

לקראת שנת 1950 נשתנה המצב תכלית שינוי. השהות הממוצעת במחנות העולים, שתוכננו מלכתחילה כמחנות מעבר, החלה לגדול במשך 1949, ומספר היושבים במחנות

קטע זה והבאים אחריו מבוססים בעיקרם על הסקירה "קליטת העלייה", שנתון הממשלה תשי"ז, ירושלים 1956, עמ' 64—359; על מ. סיקרון, העלייה לישראל 1948—1953, מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל והלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירושלים, 1957, פרק ג'; ועל ד. פטינקין, שם פרקים 1 ו־4.

[5] קווי היסוד אושרו בכנסת ביום 11.3.49; ראה שנתון הממשלה תש"י, עמ' כ"ז. ראה גם פתיחת נאומו של ראש הממשלה בכנסת בימים ט"ו—ט"ז מרחשוון תש"י, שם עמ' 219.

הבסיס החוקי לעלייה לישראל הוא חוק השבות תש"י 1950, המעניק, למעשה, לכל יהודי את הזכות לעלות ארצה. זכות זאת נקבעה עוד קודם לכן בהכרזת העצמאות ובמנשר שפורסם יחד איתה.

[6] ממדי הבריחה הערבית בשנת 1948 אינם ניתנים לקביעה מדויקת. אולם אפילו היו ממדיה גדולים כאומדני וועדת הפיוס של האו"ם — אין להתייחס לתנועת העלייה היהודית לישראל כאילו החליפה את האוכלוסייה הערבית שעזבה את הארץ. ראה ד. פטינקין, שם, עמ' 26. במיוחד יש להדגיש בהקשר זה את מידת התחלופה המעטה בין יהודים לבין ערבים בשוקי העבודה של ארץ ישראל המנדטורית. תופעה זו נבעה בעיקר מסיבות של יחסים פוליטיים ושוני במבנה התרבותי והמשקי. בספרות הכלכלית של אותה תקופה התקיימה הנטייה להתייחס למסחר שבין הסקטור היהודי ובין הסקטור הערבי כאילו היה מסחר בינלאומי. ראה למשל:
L. Gruenbaum (Gaathon), *National Income and Outlay in Palestine: 1936*, Jerusalem, 1941;
וכן: Nathan, Gass and Creamer, *op. cit.* pp. 4–5 and Chs. 11–12.

הגיע לשיא באוגוסט אותה שנה[7]. החזקת העולים מחוץ לשוקי העבודה נעשתה בלתי־אפשרית. בשנתיים שלאחר מכן זרמו לשוק העבודה הישראלי דורשי עבודה חדשים משלושה מקורות עיקריים: צבא ההגנה לישראל, אשר שיחרר את מגויסיו ברבבות; מחנות העולים, אשר שירותי המטבחים הציבוריים בהם הופסקו בהדרגה, כשיושביהם הועברו למעברות, שהוקמו בקרבת שוקי העבודה (באופן שאחריות הפרנסה הוטלה על העולים עצמם); ועליית ההמונים שהתמידה עד אמצע 1951. העולים החדשים שהגיעו במשך תקופה זו הועברו כמעט במישרין לשוקי העבודה[8].

בשנת 1950 החלה הממשלה בביצוע עבודות ציבוריות ועבודות דחק בקנה־מידה רחב. עבודות אלו סייעו להפחתת האבטלה במשק, שהתרכזה במיוחד בקרב העולים החדשים יוצאי אסיה ואפריקה ובשוקי העבודה הבלתי־מקצועית[9]. ממדי האבטלה היו ניכרים, על אף המימון הגרעוני של תקציבי הממשלה. לאחר שהממשלה הכריזה בפברואר 1952 על מדיניות דיסאינפלציונית, הגיעה האבטלה לממדים שהבליטו את בעיית קליטתם של העולים החדשים בתעסוקה. בעיה זו המשיכה להתקיים גם בסיום העשור הראשון של ישראל, אם כי ממדיה פחתו אז בהשוואה לשנים הראשונות.

עובדות אלו עשויות לתמוך בהנחה, האומרת, שתחילתו, עצם קיומו וממדיו של גל העלייה הראשון אינם מסתברים בתוך המערכת הכלכלית שבעזרתה אנו נוהגים להסביר את קביעת השכר (זאת אומרת, שהם אכסוגניים למערכת הכלכלית). כדי לסתור את ההנחה הזאת, ולתמוך בהנחה אלטרנטיבית, יש להראות: (א) שבתקופה הנידונה חל גידול בביקוש לעבודה, שעורר את גלי העליית; וכן — (ב) שהאבטלה של אותה תקופה אינה קשורה בעלייה לישראל, ושהיא נגרמה מסיבות אחרות, כגון החלטות מוסדיות על העלאות שכר. כפי שנראה להלן, ההנחה האלטרנטיבית איננה נתמכת על ידי הנתונים המצויים.

3. הגידול היחסי בעבודה ובהון

כדי להשוות את שיעורי הגידול של גורמי־הייצור, עבודה והון, במשך התקופה של עליית ההמונים השתמשנו (1) באומדני כוח העבודה האזרחי והתעסוקה, שהוכנו על־ידי א. הובנה לשנים 59—1949[10]; ו־(2) באומדני מלאי ההון שהוכנו על־ידי א. ל. געתון לתקופה חופפת[11]. השוואה זו מוצגת בציור 1. עקומה אחת מתארת את ההתפתחויות

7 ראה "קליטת עלייה", שם.

8 אוכלוסיית המעברות, שהיתה אפסית בראשית 1950, הגיעה ליותר מ־40 אלף נפש בסוף 1950, ל־100 אלף באמצע 1951, ול־180 אלף בסוף 1951. לעומת זאת פחת מספר היושבים בבתי־העולים מ־100 אלף נפש באוגוסט 1949 ל־40 אלף בסוף 1950, ול־26 אלף בסוף 1951. במקביל לעליית האוכלוסייה במעברות, חלה עלייה גם באוכלוסיית מחנות העבודה (כולל מחנות מעבר) מ־15 אלף נפש במרץ 1950 עד 50 אלף בסוף 1951. ראה שם.

9 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סקר כוח האדם, יוני 1954, עמ' 20—25; רמת ההשכלה של האוכלוסייה, יוני 1954, סדרת פרסומים מיוחדים מס. 66, עמוד י.

10 א. הובנה, כוח העבודה בישראל, ירושלים, 1961, עמ' 20—21.

11 אומדני 59—1950 ראה: א. ל. געתון, הון, תעסוקה ותפוקה בישראל, 1950 עד 1959, ירושלים, 1961 עמ' 3. אומדני מלאי ההון ל־1949 הועמדו לרשותנו על־ידי ד"ר געתון, ותודתנו נתונה לו על כך. באומדן מלאי ההון לשנת 1949 השתמש געתון בחיוץ שרירותי רק לגבי הגרט והפחת של שנה זו. מכאן שהתוצאה אינה גרועה בהרבה בהשוואה לאומדני מלאי ההון של 1950, שמהם נגזרו אומדני 1949.

של סך־הכל כוח העבודה האזרחי; עקומה שנייה מתארת התפתחויות של מלאי ההון הגולמי[12]; ועקומה שלישית מראה את יחסי הון־עבודה.

לפני שנדון ביחסי הון־עבודה בעשור הראשון נבחן את משמעותן של העקומות המופיעות בציור 1, ואת הקשר ביניהן לבין הבעיה שלפנינו.

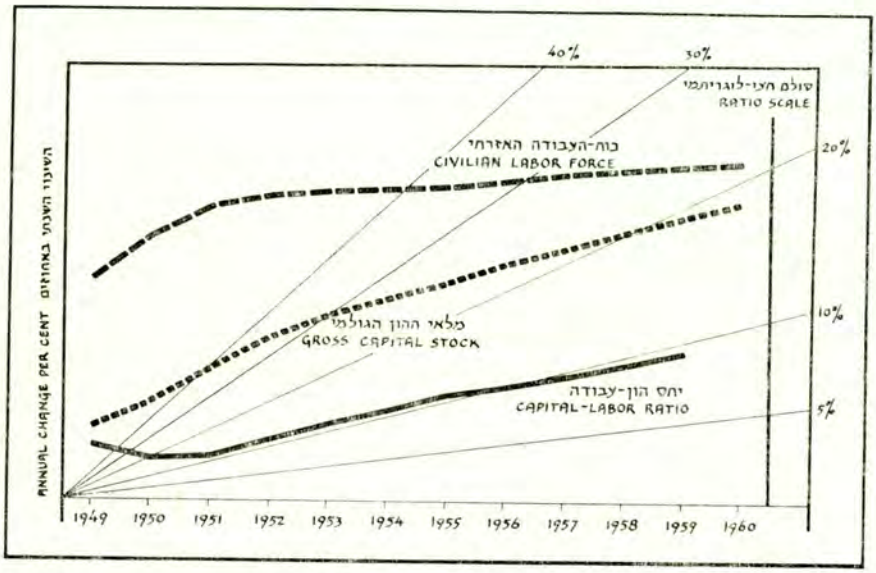

ציור 1: כוח עבודה ומלאי ההון

מקור: לוח־נספח ג־1.

כאשר הוכנו סדרות ההון הגולמי, תוקן מלאי ההון על־ידי הפחתת הגרט של שנה ראשונה, ולא על־ידי הפחתת הפחת השנתי ששימש בחישוב סדרות מלאי ההון הנקי. מכאן, שמושג ההון הגולמי מייצג במידת מהימנות רבה יותר את כושר הייצור השוטף של ההון, בהשוואה למושג ההון הנקי, המודד את שווי ההון כמקור של שירותים יצרניים בהווה ובעתיד[13]. מושג ההון הגולמי מהווה, לפיכך, מודד טוב יותר לתשומת הון בניתוח של התפתחויות שכר בזמן הקצר.

קיימת גם בעיה דומה של בחירה בין סדרות אלטרנטיביות של כוח עבודה. השאלה היא, אם לכלול בסדרות כוח־העבודה גם משתתפים פוטנציאליים שישבו במחנות העולים או להתחשב רק באותם העובדים, שנמצאו בפועל בשוקי העבודה בשנים הנידונות[14]. התשובה לשאלה זו מותנית בטבעה של הבעיה שאנו עוסקים בה; אם ברצוננו לבחון

12 אומדני מלאי ההון, המוצגים בציור 1, כוללים מבנים. השמטת המבנים יכולה לשנות אך במעט את שיעורי הגידול של מלאי ההון בתקופה של עליית ההמונים; געתון, שם, לוח 1, עמ׳ 3. הנתונים לגבי כוח העבודה האזרחי היהודי ולגבי מלאי ההון הנקי מופיעים בלוח־נספח ג־1; אין הם מובאים בציור, כי מגמותיהם דומות למגמות של הנתונים המובאים.

13 שם עמ׳ 1–3.

14 יושבי מחנות העולים לא הורשו לעבוד כל עוד ישבו במחנות; הובנה, שם עמ׳ 26.

התפתחויות שכר מנקודת־הראות של הזמן הקצר, הנתונים המתאימים ביותר יהיו אומדני התעסוקה. עם זאת, כשאנו מניחים, שממדי האבטלה פחתו במשך הזמן, כתוצאה מהשפעת האבטלה על השכר (כשאנו בוחנים הנחה זאת במסגרת הכללית של המודל), נוכל להשתמש בנתוני כוח־העבודה האזרחי לשם השוואות של הון־עבודה. אולם נכלול את יושבי מחנות העולים בתוך סדרות כוח־העבודה רק אם ברצוננו לבחון במסגרתו של המודל גם החלטות מוסדיות (כגון הסדרי מחנות העולים, נוסף לבחינת ההחלטות המוסדיות בדבר הסדרי השכר), הנוגעות לארגון שוקי העבודה. ללא קשר עם החלטתנו בענין זה, ההנחה המסתתרת מאחורי ההחלטה היא, שהמוסדות הישהו את הלחץ על השכר בשוקי העבודה הרגילים על־ידי החזקת העולים במחנות[15].

שאלה אחרת היא, אם להשמיט מסדרות כוח העבודה "קבוצות בלתי־מתחרות" — כגון, בני מיעוטים ותושבי כפרים המרוחקים משוקי העבודה הרגילים — למטרה של השוואת שיעורי הגידול של העבודה וההון בשוקי עבודה תחרותיים. שאלה זו דומה בטבעה לקודמתה: מכשולים מוסדיים להתחרות בשוקי העבודה הרגילים נוטים להשהות את הלחצים על השכר. הנתונים המתאימים ביותר למטרתנו יהיו, לפיכך, אומדנים נפרדים של מלאי הון וכוח עבודה — בנפרד לשוקי תחרות ולשווקים מרוחקים. אולם, הנתונים המצויים אינם מאפשרים אלא להפריד בין משתתפים יהודים ושאינם יהודים בכוח העבודה. לא נוכל לטעון, שכל העולים היהודיים (כולל מתיישבים חקלאיים) התחרו בפועל על תעסוקה בשוקי העבודה הרגילים, ושכל הבלתי־יהודים לא חיפשו עבודה בשווקים אלה.

ציור 1 מציג את הגידול היחסי הרב יותר של מלאי ההון בהשוואה לזה של כוח העבודה (דהיינו גידול ביחס הון־עבודה) במשך כל התקופה, מלבד בשנים 50—1949. כפי שכבר הערנו, גם מקורות אחרים ציינו את שנת 1950 כשנה בעלת חשיבות מיוחדת מבחינת שפע עבודה. מחוסר נתונים לא היה באפשרותנו לבדוק את יחסי הון־עבודה לשנת 1948. אולם לגבי שאר השנים של תקופת עליית ההמונים, 51—1949, כל המדדים מלבד אחד, מצביעים על עלייה זעומה ביחסי הון־עבודה; והמודד הנותר (ההון הגולמי מחולק בכוח העבודה האזרחי, שהוא המודד החשוב ביותר לענייננו) מצביע על ירידת היחס הון־עבודה: שיעור הגידול השנתי של כוח העבודה האזרחי מאמצע 1949 עד אמצע 1951 עמד על 26 אחוז, בהשוואה לשיעור הגידול של מלאי ההון (הגולמי) במשך אותה תקופה, שעמד על 22 אחוז[16]. שיעור הגידול המקביל של כוח העבודה המועסק, במשך שתי שנים אלו, עמד על 28 אחוז — שיעור הגדול מזה של כוח העבודה[17]. הנתונים העומדים לרשותנו מאפשרים גם השוואה של גידול כוח העבודה האזרחי היהודי עם גידול ההון מאז ראשית 1949: מינואר 1949 עד אמצע 1951 עמד שיעור גידול זה על 36

15 דיון כללי על שוקי עבודה רגילים ובלתי־רגילים, ראה: Reder, *op. cit.*

16 אומדני מלאי ההון לאמצעי השנים חושבו על־ידי ביון אומדנים של ראשית השנים.

17 השווה, געתון שם, עמ' 19, לוח 6. געתון טוען (עמ' 20) כי שיעור הגידול של מלאי ההון עלה על זה של התעסוקה במשך 52—1950. אולם כיוון ש־1952 היתה שנה של עלייה מועטת, גידול התעסוקה שבין אמצע 1951 לאמצע 1952 — 10 אחוז — אינו יכול לייצג את מגמות התקופה של עליית ההמונים. גידול התעסוקה שבין אמצע 1950 ובין אמצע 1951 היה 25 אחוז. מכאן, שכל ממוצע של שני סדרי גודל אלה, המתייחסים לשתי תקופות השונות זו מזו באופיין, נוטה להצניע את העובדות המשמעותיות.

אחוז, בהשוואה לשיעור הגידול של מלאי ההון הגולמי באותה תקופה שלא עלה על 21 אחוז[18].

כשאנו מביאים בחשבון את ההנחות השרירותיות, שעליהן מבוססים האומדנים השונים — שיעורי הגידול של כוח העבודה, התעסוקה ומלאי ההון עלולים להיות מוטים. אחת ההנחות, הנראית כבעלת השפעה ניכרת על התוצאות, היא ההנחה בדבר גודלם של הכוחות המזוינים בשנת 1951. הובנה הניח, ש־50,000 איש שירתו בצבא באותה שנה[19]. ניסינו, לפיכך, לבדוק את השפעתה של הנחה שרירותית אלטרנטיבית על שיעורי הגידול של כוח העבודה: אם נניח, שרק 25,000 איש שוחררו מהצבא בין ראשית 1949 ובין אמצע 1951 (כך ש־75,000 שירתו בצבא בשנת 1951), שיעורי הגידול של כוח העבודה, המובאים לעיל, לא יקטנו ביותר מאשר באחוז אחד או שניים.

קשה לבחון את השפעתן של הטעויות האפשריות האחרות על אומדני הגידול של מלאי ההון וכוח העבודה. מכל מקום, ירידת היחס הון־עבודה, בשנים 50—1949, היתה קטנה למדי, באופן שתיקונים של טעויות־אומדן עלולים לבטל לחלוטין ירידה זו. נוסף לכך, העובדים שהגיעו לישראל במשך התקופה של עליית ההמונים היו מסוגלים להפיק, בהתחשב ברמתם המקצועית וברמת השכלתם הנמוכות יחסית, פחות שירותי עבודה ליום, בהשוואה לעובדים הותיקים. ייתכן גם, שמספר שעות העבודה למועסק פחת בתקופה של עליית ההמונים, בשעה שניצולת ההון פיגרה אחר גידולו של מלאי ההון עצמו. מסיבות אלו אנו מהססים לקבוע, שגידול כוח העבודה או התעסוקה עלה יחסית על גידול מלאי ההון או תעסוקתו בשנים 51—1949. לעומת זאת דומה, שיהיה זה הגיוני להניח, כי גידולו היחסי של כוח העבודה האזרחי היהודי עלה בתקופה של עליית ההמונים על גידול מלאי ההון.

4. הגידול בתעסוקת עבודה מקצועית ובלתי־מקצועית

בהעדר נתונים נפרדים על התפתחות התעסוקה של כוח עבודה מקצועי ובלתי־מקצועי, נאלצנו ללמוד על תופעות אלו בעקיפין, מתוך נתונים על גידול האוכלוסייה הישראלית במשך התקופה, ומתוך חתך־אופקי של הרכב התעסוקה בסיום התקופה.

המקור העיקרי לגידול האוכלוסייה היה, כמובן, עליית ההמונים, שהגדילה גם את חלקם של ילידי אסיה ואפריקה באוכלוסייה. החשיבות של עובדות אלו מתבררת, לאור הנתונים על רמת ההשכלה הירודה של העולים החדשים בכלל, ושל עולי אסיה ואפריקה במיוחד, בהשוואה לרמתם של תושבי הארץ הותיקים[20]. מכאן, שרמת ההשכלה הממוצעת ירדה.

לוח 1 מפתח טענה זו צעד אחד נוסף. הלוח מעיד, כי רמתם המקצועית של העולים החדשים, המועסקים במשק (ולא רק רמת השכלתם), היתה נמוכה במידה ניכרת בהשוואה לרמתם המקצועית של המועסקים הוותיקים. רמה מקצועית נמוכה במיוחד אנו מוצאים אצל העולים החדשים ילידי אסיה ואפריקה: 8 אחוזים בקירוב מן המועסקים היהודים הוותיקים עבדו ביוני 1954 כבלתי־מקצועיים לעומת 23 אחוז לערך מן העולים החדשים

18 כוח העבודה האזרחי היהודי לינואר 1949 התקבל על־ידי ביון מתוך נתוני נובמבר 1948 ואמצע 1949. נתונים על הון בבעלות יהודית אינם בנמצא.

19 שם, עמ' 24.

20 פטינקין, שם עמ' 27.

ולעומת 33 אחוז מהעולים החדשים ילידי אסיה ואפריקה. בהקבלה לכך, 14 אחוז מהוותיקים היו מועסקים במקצועות חופשיים וטכניים, בהשוואה ל־6 אחוזים מהעולים החדשים ול־3 אחוזים מהעולים החדשים יוצאי אסיה ואפריקה.

לוח 1: ההתפלגות המקצועית של מועסקים יהודיים, לפי ותק ומוצא, יוני 1954

	אלפים			אחוזים		
	ותיקים[1]	עולים חדשים[2]	עולים חדשים ילידי אסיה ואפריקה[2]	ותיקים[1]	עולים חדשים[2]	עולים חדשים ילידי אסיה ואפריקה[2]
(1) סך־כל המועסקים	**249.6**	**224.3**	**93.2**	**100.0**	**100.0**	**100.0**
(2) בלתי־מקצועיים	20.3	52.3	30.5	8.1	23.3	32.7
א. בלתי מקצועיים בחקלאות	1.1	11.9	9.6	0.4	5.3	10.3
ב. שאר בלתי־מקצועיים[3]	19.2	40.4	20.9	7.7	18.0	22.4
(3) עובדים במקצועות חופשיים, טכניים וכו׳	34.3	14.1	3.1	13.7	6.3	3.3
(4) מינהליים	10.8	2.2	0.4	4.3	1.0	0.4
(5) פקידים	42.4	20.9	5.4	17.0	9.3	5.8
(6) עובדי מכירה וסוחרים	27.4	21.1	6.4	11.0	9.4	6.9
(7) חקלאים[4]	22.8	27.3	15.3	9.1	12.2	16.4
(8) נהגים ועובדי תחבורה	13.6	5.8	1.4	5.4	2.6	1.5
(9) עובדי מלאכה, תעשייה ובנייה	59.5	52.7	17.7	23.8	23.5	19.0
(10) עובדי שירותים[4]	16.2	23.6	10.7	6.5	10.5	11.5
(11) לא־ידוע	2.3	4.3	2.3	0.9	1.9	2.5

[1] נולדו בישראל או הגיעו לארץ לפני 1948.
[2] הגיעו לארץ ב־1948 או לאחר מכן.
[3] בתחבורה, מלאכה, תעשייה, בנייה ושירותים.
[4] מחוץ לעובדים בלתי־מקצועיים.
מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סקר כוח האדם יוני 1954, עמ׳ 46–47.

טענה זו מתחזקת לאור נתוני לוח 2. בהתאם ללוח זה, רמת ההשכלה של העולים החדשים בתוך כל מקצוע היתה ירודה בהשוואה לרמתם של הוותיקים בעלי אותם המקצועות. העולים החדשים, שהיו מועסקים במקצועות השונים הצטיינו באחוז גבוה יותר של חסרי השכלה יסודית, לעומת האחוז הגבוה יותר של גומרי בתי־ספר תיכוניים וגבוהים בקרב הוותיקים. נובע מכך, שעליית ההמונים גררה אחריה גידול רב יותר של תעסוקה ״בלתי־מקצועית״, בהשוואה לגידול התעסוקה ה״מקצועית״.

מחוסר נתונים אין באפשרותנו לבדוק את ההרכב המקצועי של המועסקים, שבאו לישראל בתקופת גל העלייה השני, 1954–58. אף־על־פי־כן, מותר להניח, שגל עלייה

לוח 2: רמת ההשכלה של האוכלוסייה היהודית הבוגרת, לפי הוותק וקבוצות מקצוע, יוני 1954

(אחוזים)

	סך־הכל		לא ביקרו בבית־הספר		לא השלימו חינוך יסודי		השלימו חינוך יסודי		השלימו חינוך על־יסודי		השלימו חינוך גבוה	
	ותי־קים	עולים חדשים	ותי־קים	עולים חדשים[2]	ותי־קים	עולים חדשים[2]	ותי־קים[1]	עולים חדשים[2]	ותי־קים[1]	עולים חדשים[2]	ותי־קים[1]	עולים חדשים[2]
גברים												
כל המקצועות	100.0	100.0	4.1	12.0	22.3	40.8	39.6	31.0	26.8	13.4	7.2	2.8
מקצועות חופשיים וטכניים	100.0	100.0	0.2	1.0	3.3	14.6	10.0	11.7	31.6	32.9	54.9	39.8
הנהלה	100.0	100.0	1.9	1.9	8.9	19.6	32.0	32.6	43.5	37.1	13.7	8.8
פקידות	100.0	100.0	0.2	0.7	8.5	12.8	30.2	30.1	51.6	47.1	9.5	9.3
מכירה	100.0	100.0	5.4	8.3	28.2	38.1	39.4	36.6	24.5	14.9	2.5	2.1
הובלה[3]	100.0	100.0	1.7	4.5	21.5	34.7	52.2	42.1	23.0	16.2	1.6	2.5
חרושת ובנייה[3]	100.0	100.0	3.2	5.8	25.0	40.0	47.1	40.1	23.4	13.1	1.3	1.0
שירותים[3]	100.0	100.0	8.0	10.6	30.7	38.0	40.7	36.1	18.8	14.0	1.8	1.3
חקלאות[3]	100.0	100.0	1.5	14.4	20.8	44.9	42.0	28.7	32.1	11.7	3.6	0.3
פועלים בלתי־מקצועיים בחקלאות	100.0	100.0	2.6	23.0	49.2	59.9	36.7	14.0	11.5	3.1	—	—
פועלים בלתי־מקצועיים בהובלה, חרושת, בנייה ושירותים	100.0	100.0	12.2	13.8	33.9	47.4	41.9	32.3	11.2	6.3	0.8	0.2
מחוץ לכוח העבודה	100.0	100.0	8.2	21.7	30.8	46.2	44.3	25.3	14.2	6.0	2.5	0.8
נשים												
כל המקצועות	100.0	100.0	11.8	30.3	18.5	29.2	39.9	27.7	26.1	11.6	3.7	1.2
מקצועות חופשיים וטכניים	100.0	100.0	0.2	0.6	2.8	11.5	29.8	26.6	49.2	47.3	18.0	14.0
הנהלה	100.0	100.0	—	—	14.0	—	41.1	—	34.7	—	10.2	—
פקידות	100.0	100.0	—	—	2.7	8.4	37.6	39.0	54.5	44.3	5.2	8.3
מכירה	100.0	100.0	5.8	6.8	24.8	28.8	42.4	43.6	22.9	19.8	4.1	1.0
תעשייה ובנייה[3]	100.0	100.0	8.4	6.9	21.8	34.7	47.2	39.9	21.5	17.4	1.1	1.1
שירותים[3]	100.0	100.0	17.8	25.5	29.0	36.0	37.6	25.5	13.4	11.6	2.2	1.4
חקלאות	100.0	100.0	1.9	18.6	12.3	33.7	44.5	30.5	39.4	16.4	1.9	0.8
בלתי־מקצועיות בהובלה, תעשייה ושירותים	100.0	100.0	15.1	14.2	29.4	35.0	44.4	40.6	11.1	9.4	—	0.8
מחוץ לכוח העבודה	100.0	100.0	14.5	34.0	20.7	29.1	40.3	26.8	22.2	9.5	2.3	0.6

[1] נולדו בישראל או הגיעו לארץ לפני 1948. [2] הגיעו לארץ ב־1948 או לאחר מכן. [3] מחוץ לפועלים בלתי־מקצועיים.

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ומשרד החנוך והתרבות, רמת ההשכלה של האוכלוסייה, יוני 1954, פרסומים מיוחדים מס׳ 66, עמ׳ 21–20.

זה עשוי היה להתאים יותר, בדרך כלל, לתנאי הארץ מבחינת מבנהו המקצועי. לקראת סוף שנת 1951 החליטה הסוכנות היהודית להנהיג את עקרונות הסלקציה הרפואית והמקצועית לגבי עולים בני גילים מסוימים שביקשו הסעה וטיפול חינם[21]. כללי הסלקציה לא הונהגו, אמנם, לגבי עליות הצלה ובמשך הזמן בוטלו והוקלו כמה מהם, ובפרט נתמעטו ההגבלות על גיל ומקצוע[22].

חשוב להדגיש, שאפילו היתה הרמה המקצועית של גל העלייה השני גבוהה יותר (הנחה שאי־אפשר לתמוך בה בעזרת הנתונים הקיימים), מטען הכרחי של ידיעות בעלות ערך מקומי — כגון שפה וסדרי קומוניקציה — ניתן לרכישה רק לאורך זמן. מכאן, שבטווח הקצר יש להתייחס אל עולים חדשים כאל עובדים בעלי כושר מקצועי נמוך יותר, בהשוואה לותיקים השייכים לאותן קבוצות השכלה.

כפי שציינו כבר לעיל, אנו מהססים לקבוע, ששיעור הגידול של כוח העבודה עלה, בתקופה של עליית ההמונים, על שיעור הגידול היחסי של מלאי ההון. אולם, כשאנו מביאים בחשבון את הגידול היחסי הרב יותר של התעסוקה הבלתי־מקצועית, לעומת התעסוקה המקצועית, מתקבל על הדעת ששיעור הגידול של כוח העבודה הבלתי־מקצועי עלה על שיעור הגידול של מלאי ההון. עתה, אם גידול כוח העבודה בכללו לא עלה, יחסית, על גידול מלאי ההון הרי גידול כוח העבודה המקצועי חייב היה להיות קטן בהשוואה לגידול ההון. כך או אחרת, אנו מצפים לירידה יחסית בשכר בהשוואה למחירי ההון. לבעיה זאת נפנה בפרק הבא.

21 ראה הסוכנות היהודית, דפי עלייה, מס׳ 20, נובמבר 1952, עמ׳ 3; סיקרון, שם, עמ׳ 25–26.
22 שם, עמ׳ 100–101.

פרק ג

רמת השכר

בפרק הנוכחי ננסה לנתח את התפתחותה של רמת השכר בשנים 58—1948, בהשוואה לשינויים שחלו במחירים שונים במשק. נבחן את השאלה, האם ובאיזו מידה הביאה עליית ההמונים לירידת המחיר היחסי של שירותי העבודה.

רמת השכר מושפעת משינויים במחירים של שירותי עבודה. אולם רמת השכר מושפעת גם משינויים במשקלים של סוגי השירותים השונים. כדי לחשב ממוצעים של מחירי עבודה, עלינו לערוך מדידות של שכר ששולם תמורת סל של שירותים, שהרכבו נשאר קבוע משנה לשנה. מדידות שנתיות כאלה לאורך התקופה כולה יוכלו לספק לנו נתונים להכנת מדד מחירים משורשר, המתחשב בשינויי המשקלים של שירותי העבודה, והמשקף שינויים במחיריהם בלבד.

מדד מחירים משורשר לשירותי עבודה יסייע לנו בבדיקת ההשערה בדבר ירידת המחיר היחסי של העבודה במשך התקופה. אולם מדד מסוג זה אינו עומד לרשותנו. מסיבה זאת נשתמש במדדים אחרים כתחליפים למדד המבוקש, כשאנו מביאים בחשבון הטיות העלולות להיגרם כתוצאה מן השימוש בנתונים הקיימים.

תחליפים אלה — סדרות של שכר והכנסות — מוצגים בציור 2. עקומה אחת בציור מציגה את מדד השכר הנומינלי הממוצע ליום עבודה של מועסק בתעשייה בשנים 58—1948. המדד התקבל על־ידי שרשור של שלושה מדדים, שבסיסיהם נקבעו ב־1939, 1951 ו־1955. שינויי השכר הנומינלי מושפעים משינויי המחירים, ששולמו בעד שירותי העבודה בענפי התעשייה השונים, אולם נוסף לכך ייתכן שהם מושפעים גם משינויים במספר הממוצע של שעות עבודה ליום.

עקומה שנייה בציור מציגה את השכר הנומינלי הממוצע ליום עבודה רגיל (בדרך כלל בן 8 שעות) במשק כולו בשנים 58—1950. מנקודת ראותנו נוכל למנות שלושה יתרונות לעקומה זו על העקומה הקודמת: (א) היא מתארת את התפתחות השכר במשק כולו; (ב) אינה מושפעת מן השינויים באורך יום העבודה, אלא מן השינויים במאמץ העבודה, באיכות השירותים ובמחירם; (ג) היא מבוססת על מדדים משורשרים משנה לשנה, בניגוד לעקומה הראשונה המורכבת משלושה מדדים בלבד. חסרונה של העקומה הוא בהנחות השרירותיות, ששימשו בבנייתה לגבי השנים 54—1950 (ראה מקורות ללוח ג־2) ובאורך התקופה המכוסה על־ידה: היא אינה מכסה את התקופה המעניינת ביותר של עליית ההמונים, 50—1948. מסיבות אלה, עלינו לבסס את דיוננו גם על הסדרות האחרות.

העקומה השלישית בציור מציגה את התפתחות ההכנסה הממוצעת של משפחת שכירים עירונית בין שלוש נקודות זמן: 1951, 1954 ו־1957. נוסף להשפעות שמנינו עד כה,

מושפעת עקומה זו גם מן השינויים במספר העובדים למשפחה, מספר ימי העבודה של כל אחד מהם בחודש, וגם מן השינויים בהכנסותיהם מרכוש. כפי שנובע מן הציור, עליית הכנסות השכירים ועליית השכר היומי הרגיל במשק כולו פיגרו במקצת אחר עליית השכר היומי בתעשייה במשך המחצית השנייה של העשור הראשון. העלייה היחסית הגדולה יותר בשכר היומי בתעשייה במשך שנים אלו מוסברת בחלקה על־ידי גידול מספר שעות העבודה לשכיר בתעשייה ובחלקה על־ידי גידול יחסי רב יותר בשכר התעשייתי בהשוואה לענפי המשק האחרים[1].

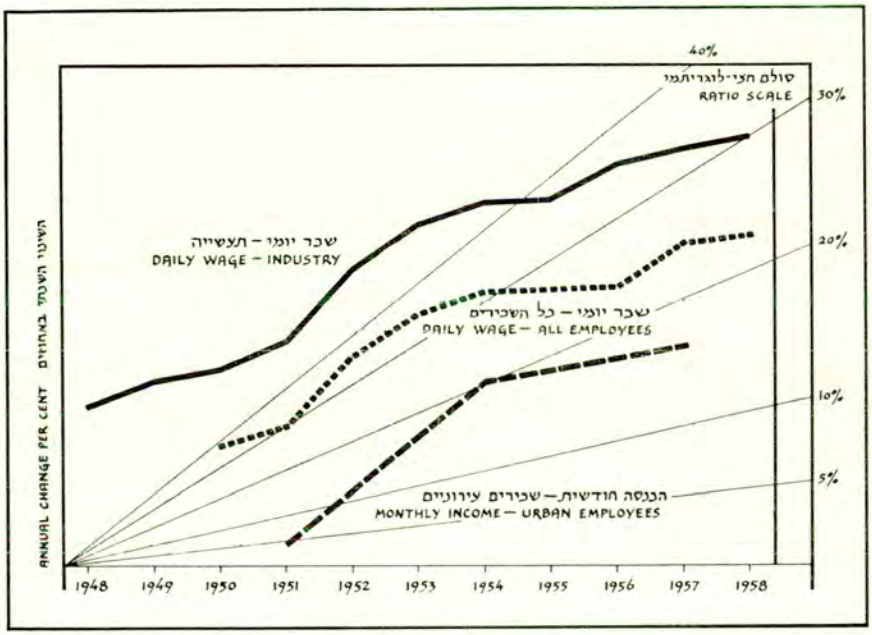

ציור 2: שכר והכנסה נומינליים

מקור: לוח־נספח ג־2.

קשה להציע הסבר משביע־רצון לקיומם של ההבדלים בין ההתפתחויות המוצגות בציור. אף־על־פי־כן, ציור זה נותן לנו מושג על עליית השכר הנומינלי במשך העשור הראשון. השכר הנומינלי ליום עבודה בתעשייה עלה במשך התקופה פי 5.5. שיעור עליית השכר משנה לשנה לא היה שווה לאורך התקופה: עליה ניכרת בשכר חלה בשנים 1952—53, לעומת עלייה מתונה יותר בראשית התקופה ובסופה.

1 מדד השכר היומי בתעשייה (1954=100) עמד על 152 בשנת 1958, בהשוואה למדד השכר היומי הרגיל בתעשייה, שעמד באותה שנה על 146, ולמדד השכר הרגיל במשק כולו, שעמד באותה שנה על 142. שני המדדים האחרונים חושבו לפי בנק ישראל, דין וחשבון לשנת 1959, עמ׳ 77, לוח ט־1.

פרק ג

1. השכר הריאלי

ההסבר העיקרי לעליית השכר הנומינלי במשך העשור הראשון הוא התהליך האינפלציוני שהתרחש באותה תקופה[2]. כל סדרות המחירים עלו בשנים אלו, וכולן עלו במידה ניכרת בשנים 53—1952, בהשוואה לעלייה מתונה יותר בראשית התקופה ובסופה. המיתאם החיובי (או מקדם ההסבר) הגבוה, בין סדרות המחירים והשכר, עשוי לתמוך בהנחה, שהשכר הנומינלי עלה בשנים אלו בעיקר כתוצאה מעליית מחיר העבודה הנומינלי, באופן שהשפעתם של שאר הגורמים לשינויי שכר היתה קטנה יחסית. תמיכה נוספת בהנחה זאת נותנים הסכמי תוספת היוקר שיצרו קשר מיידי וישיר בין תנודותיו של מדד המחירים לצרכן (מדד יוקר המחיה) לבין מחיריהם הנומינליים של שירותי העבודה[3].

מדד המחירים לצרכן עלה במשך העשור הראשון פי 3 לערך, בהשוואה לעלייה פי 5.5 לערך בשכר היומי בתעשייה. השוואה זאת מובאת בציור 3. עקומה אחת בציור זה מתארת את תנועות מדד השכר בתעשייה במשך 20 שנה, 58—1939, ועקומה שנייה מתארת את תנועות מדד המחירים לצרכן לאורך אותה תקופה. עקומה שלישית בציור מתארת את מגמת העלייה בשכר הריאלי, שהחלה בשנת 1942 ונמשכת עד היום. אם נתעלם מן השנים הראשונות של מלחמת העולם, 41—1939, השנה היוצאת מן הכלל (שבה חלה עלייה גדולה יותר במדד יוקר המחיה, בהשוואה למדד השכר בתעשייה) היתה 1948 — שנת מלחמת העצמאות, הקמת המדינה ותחילתה של עליית ההמונים. גם בשנת 1952 חלה עלייה קלה בלבד במדד השכר הריאלי של העובדים בתעשייה. מסקנה זו נתמכת על־ידי מדד השכר הריאלי למשק כולו (ראה לוח נספח ג־3).

מדד השכר הריאלי, המובא בציור, אינו מהימן ביותר כמודד שינויים בכוח הקנייה של השכר בתקופת המדינה. מהימנותו פגומה בעיקר בגלל מדד המחירים לצרכן, שהיה רחוק מלשקף את עליית המחירים האמיתית, שחלה במשך תקופה זו. לאורך העשור כולו נקטה הממשלה במדיניות של יציבות מחירים באמצעות קיצוב. יש להניח, שמדיניות זו האטה במידה מסוימת את קצב עליית מחירי התצרוכת, אולם קרוב לוודאי, שהשפעתה על רמת המחירים למעשה היתה קטנה מזו שהתבטאה על־ידי המדד[4].

במיוחד אמורים הדברים לגבי השנים 1948—1951. בשנים אלו — תקופת הקיצוב והפיקוח — התקיים בישראל "שוק שחור" נרחב, שבו נמכרו מצרכים אשר נכללו בסל (שלפיו חושב מדד יוקר המחיה עד לסיומה של התקופה) וגם מצרכים שלא נכללו בו. אין בידינו נתונים כמותיים על היקפו של השוק השחור באותן השנים; אולם אם נניח, שהיקפו גדל במרוצת השנים[5] עם העלייה בעודפי הביקוש בשווקים, נסיק, שתיקון

[2] ראה, ד. פטינקין, שם, פרק 4.

[3] דיון מפורט בהסכמי תוספת היוקר, ראה פרק ה', סעיף 4 ונספחים א' ו־ב'.

[4] מסקנה זו נובעת מתוך שלוש הנחות: (1) המחירים היחסיים של המצרכים אשר נכללו בסל הרשמי הופחתו באמצעות סובסידיות; (2) משקלו של הסל בסך־כל התצרוכת הופחת בשל הופעת מצרכים חדשים בשוק; (3) מערכת הקיצוב מנעה תחלופה לטובת המצרכים שהוזלו. קשה, כמובן, לבחון הנחות אלו באורח אמפירי.

[5] ממדיו של השוק השחור היו מצומצמים, כנראה, בתקופת מלחמת השחרור, שבה התקיים לחץ חברתי נגד עיסקות בלתי־חוקיות. לעומת זאת, עיסקות של שוק שחור נעשו כמעט בגלוי לקראת סיומה של תקופת הקיצוב והפיקוח.

משקלי המצרכים יביא לעלייה מתמדת במדד מחירי התצרוכת בשנים 51–1949, בהשוואה ליציבותו של מדד יוקר המחיה הרשמי בשנים אלו.

לא רק תיקוני המשקלים של המדד מביאים אותנו לתוצאה זאת. מחירי השוק השחור, שלא הובאו בחשבון לצורך חישוב מדד יוקר המחיה בתקופה של עליית ההמונים, במצאו

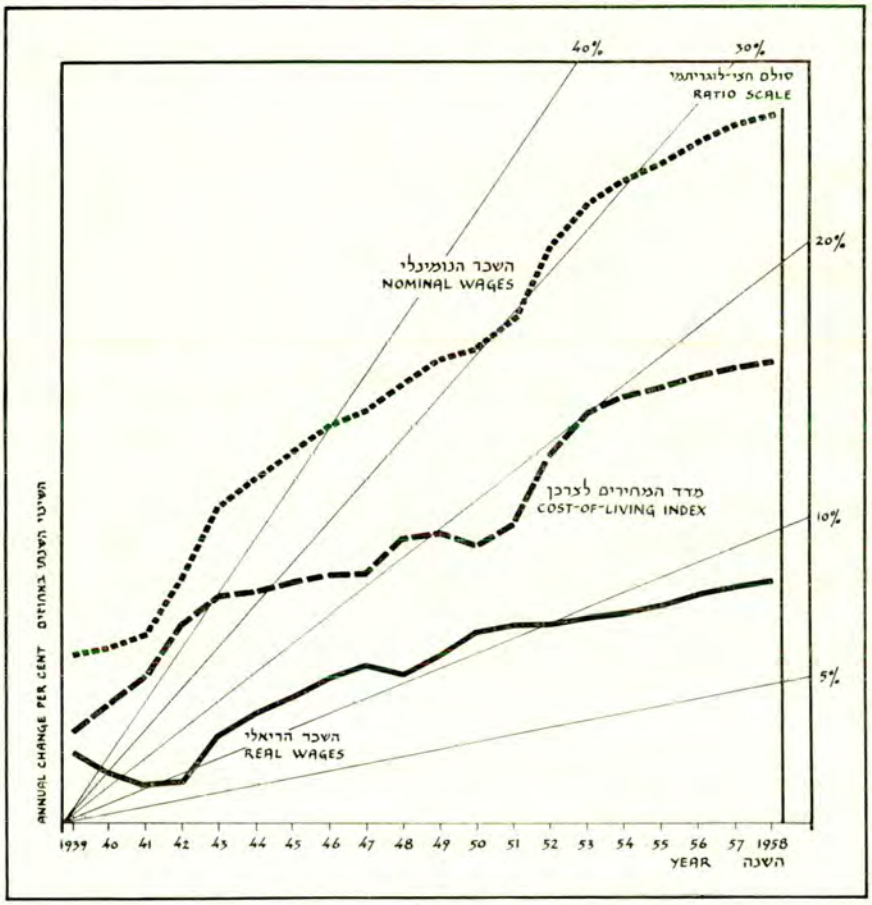

ציור 3: שכר ריאלי

מקור: לוח־נספח ג־3.

באותה תקופה בעלייה מתמדת. אמנם, אין ביכולתנו לערוך אומדן כמותי לעליית מחירי השוק השחור בשנים אלה. השוק היחיד, שלגביו קיימים נתונים על מחירים, ששולמו תוך כדי ביצוע עיסקות בלתי־חוקיות, הוא שוק מטבע־חוץ. בעזרת אינפורמציה זאת אפשר להעריך את מחירי ההיצע של סחורות ה״יבוא ללא תשלום״ ו״יבוא העולים״, שנמכרו בחלקן בשוק השחור. מחירים אלה עלו במשך התקופה, בניגוד בולט ליציבות המחירים הרשמיים.

מחוסר נתונים מספיקים על מחירי השוק השחור, ובעיקר בהיעדר נתונים על משקלי התצרוכת, לא ננסה להכין אומדן מציאותי יותר לתנועות יוקר המחיה. אולם לאור העלייה היחסית במחירי השוק השחור, גידול הכמויות שנמכרו בו והקיצוב שהונהג לגבי מצרכים שנכללו בסל הרשמי בתקופה של עליית ההמונים, נוכל להסיק, שמדד יוקר המחיה ממעיט באומדן העלייה של מחירי המצרכים שנצרכו בתקופה זו. מכאן, שמגמת העלייה בשכר הריאלי, שהחלה בשנת 1942, נחלשה מאוד, ואולי גם נפסקה בתקופת 1948—1951.

2. המחיר היחסי של עבודה

עד כאן סקרנו את התפתחות השכר הריאלי מנקודת ראותו של העובד; אולם מטרתנו העיקרית בפרק זה היא, לבדוק את התפתחות המחיר היחסי, שפירמות משלמות בעד שירותי עבודה. כדי להשיג מטרה זאת — בדיקת תיאוריית הפריון השולי כהסבר אפשרי לשינויי שכר בישראל — עלינו לזנוח מכאן ואילך את מדד המחירים לצרכן כמודד של שינויי מחירים.

מדדי המחירים החשובים לשינויי המחיר היחסי של שירותי העבודה הם: (1) מדד מחירי המוצרים, שפירמות מוכרות בשוק המקומי או בשוקי חוץ־לארץ; (2) מדד מחירי השירותים של גורמי־הייצור האחרים. אלה הם מדדי מחירים של משתנים, המופיעים בפונקציית הייצור. לשינויים במחירים היחסיים של שירותי העבודה ושאר גורמי־הייצור אנו מצפים, כתוצאה משינויים ביחס הכמותי של גורמי־הייצור במשק.

אין לדבר, כמובן, על שינויים במחירים היחסיים של התפוקה, כל עוד אנו עוסקים בניתוח השינויים בכמויות של גורמי־הייצור, המופיעים בפונקציית הייצור המיצרפית. מנקודת־ראותו של הניתוח המיצרפי, המחיר היחסי של כל התפוקה במשק יהיה תמיד יחידתי. נקדיש עתה תשומת־לב לניתוח המיצרפי ובמסגרתו נתרכז בהתפתחות מחירי העבודה יחסית למחירי ההון. ההשוואה בין מחירי עבודה ותפוקה תיעשה להלן, לאחר שנדון בשכר ובמחירים, העומדים בפני הפירמה הבודדת[6].

ברצוננו להשוות, אם־כן, את התפתחות המחירים של שירותי עבודה עם התפתחות מחירי השירותים של שאר גורמי־הייצור במשק. דרושה לנו, לפיכך, סדרת נתונים נוספת, המודדת את השינויים במחירים של סל שירותי הון, שהרכבו נשאר קבוע משנה לשנה. נתונים אלה אינם מצויים בישראל, ובהיעדרם השתמשנו במדד (הסמוי) של מחירי הציוד, אשר חושב מתוך נתוני החשבונות הלאומיים. מדד זה משקף את השינויים אשר חלו במחירים של תוספת הציוד משנה לשנה, ואיננו משקף בהכרח את השינויים במחירים של מלאי הציוד (ואף לא במחיר השירותים של הציוד). השתמשנו, לפיכך, במדד מחירי ההשקעות בציוד, כתחליף למדד המחירים של הציוד, בהנחה שהרכב השירותים של ההשקעות בציוד לא היה שונה מהרכב השירותים של מלאי הציוד בכל שנה ושנה לאורך התקופה[7].

[6] ראה להלן, עמ' 34—37.

[7] גורמים נוספים, הרלבנטיים לשינויי המחירים של שירותי ההון (כגון שער הריבית) נידונים להלן. השימוש במחירי ההשקעות בציוד כאינדיקטור למחירים של שירותי ההון מתעלם מהשקעות במבנים הנחוצות כדי להביא את הציוד לכלל שימוש. ההטייה הנובעת מכך אינה גדולה כנראה, הואיל ומדד המחירים של השקעות במבנים הראה נטיות דומות לאלו של מדד מחירי הציוד,

דומה שהנחה זאת חזקה למדי. אולם יש להדגיש כי הבדלים בין הרכב ההשקעה השנתית לבין הרכב מלאי הציוד יכולים להיחשב כמקור של הטיה באומדנינו, רק כאשר המחירים היחסיים של סוגי הציוד משתנים במשך הזמן. לאור הגידול הרב ברמה המוחלטת של מחירי הציוד (שנדון בו מיד להלן), נוכל להתעלם משינויי המחירים היחסיים של סוגי הציוד.

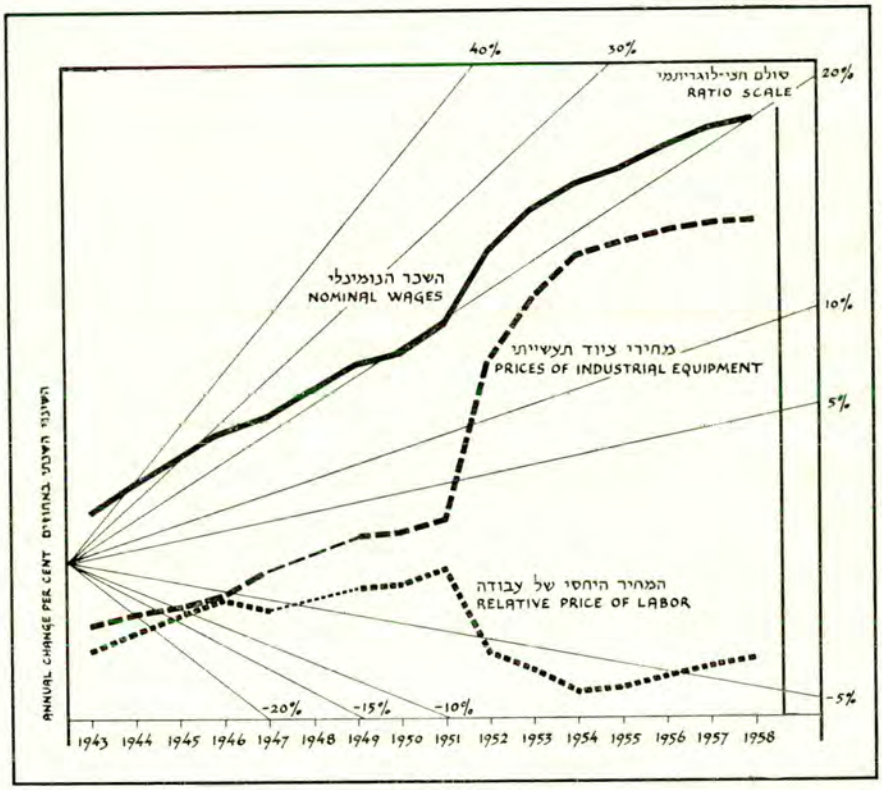

ציור 4: שכר ומחירי ציוד

מקור: לוח־נספח ג־4.

בציור 4 מובאת השוואת התפתחותו של השכר היומי הנומינלי בתעשייה עם התפתחותם של מחירי ההשקעות בציוד במשך התקופה 1943—1958. השוואה זו מעידה על עלייה שיטתית למדי ביחס שבין שכר העבודה לבין מחירי הציוד מאז שנת 1943 ועד 1951; על ירידה בולטת ביחס הזה בשנים 1952—1954; ועל עלייה קלה בשנים 1955—1958. כפי שאפשר ללמוד מציור 4 היחס שבין שכר העבודה לבין מחירי הציוד הגיע לשיאו בשנת 1951. בהשוואה לשנת 1951 (=100), יחס זה עמד על 59 הן בשנת 1943 והן בשנת 1952, על 52 בשנת 1953 ועל 46 בשנת 1954. העלייה הקלה שחלה ביחס השכר למחירי

אם כי תנועותיו היו מתונות יותר. האחדת שני המדדים במשקל שרירותי כלשהו לא תשנה את ממצאינו אלא במידה מבוטלת בלבד.

הציוד בשנים 58—1955 הביאה את היחס ל־57 בלבד בשנת 1958 (ל־68 כיאשר 1948 = 100). יחס השכר למחירי הציוד היה נמוך יותר בסוף העשור הראשון גם בהשוואה לשנת 1943.

מחיר העבודה ביחס למחירי הציוד ירד, לפיכך, במידה ניכרת במשך העשור הראשון למדינה. מסקנה זאת עולה בקנה אחד עם ההשערה שהובאה בפרק הקודם. עם זאת יש להדגיש כי תנועות המחיר היחסי של העבודה פיגרו אחר שנות עליית ההמונים: ירידתו החלה בשנת 1952, לפחות שנה אחת לאחר סיום גלי העלייה הגדולים, ועלייתו בשנת 1955 נתעכבה ארבע שנים לאחר שיחס הון־עבודה החל לגדול.

קשה להסביר את הפיגור בירידת המחיר היחסי של העבודה על־ידי קיומו של שוק שחור לציוד בתקופה של עליית ההמונים. הציוד התעשייתי בארץ קטנה נוטה להיות ספציפי למפעל הרוכש אותו, באופן ששווקים מקומיים של נכסי ייצור הינם נדירים. אף־על־פי־כן, בגלל קיומו של קיצוב גם בשטח הציוד בתקופה זו, ייתכן, שערכם של נכסי הציוד היה גבוה יותר מנקודת־ראותן של הפירמות, בהשוואה למחירים, ששולמו בעד נכסים אלה בפועל — המחירים המשתקפים בחשבונות הלאומיים. אפשרות זאת להסברת הפיגור, שחל בירידת המחיר היחסי של העבודה, מובילה אותנו לדיון רחב יותר בהתפתחות מחירי הציוד, מנקודת־ראותן של הפירמות הבודדות.

מדד מחירי ההשקעות בציוד, המוצג בציור 4 משקף את השינויים במדד מחירי הציוד של ארצות־הברית בשנים 1950—1954 ושל גרמניה המערבית בשנים 1954—1958, ואת השינויים בשערי החליפין, שנקבעו על־ידי הממשלה ליבוא של ציוד מחוץ־לארץ, בשנים שונות במשך התקופה. העלייה הגדולה במחירי הציוד, שחלה בשנים 1952—1954, ובמיוחד בשנת 1952, נובעת בעיקרה מפיחות הלירה הישראלית באותן השנים. בדרך זאת העמידה הממשלה בפני הפירמות מחירים גבוהים יותר ליבוא בכלל, ולרכישת ציוד חדש בפרט.

אולם מדד מחירי הציוד איננו מביא בחשבון את ההקלות הממשלתיות שניתנו לפירמות שהשקיעו בציוד. נשאלת השאלה, כיצד השפיעה מדיניות זו על מחירי הציוד מנקודת־ראותן של הפירמות. האם האטה המדיניות הממשלתית את העלייה במחירי הציוד בתקופת קיום המדינה? יש להדגיש כי איננו מתעניינים כרגע בשיעור הוזלת מחירי הציוד לפירמה בנקודת זמן כלשהי, אלא בהתפתחות שיעור ההוזלה של מחירי הציוד לאורך הזמן: שיעור הוזלה גבוה יותר בראשית התקופה בהשוואה לשיעור הוזלה נמוך יותר בסוף התקופה, פירושו ייקור הציוד לאורך התקופה כתוצאה מהשינויים במדיניות הממשלתית.

אין ברשותנו חומר עובדתי מספיק כדי למדוד באופן כמותי את השפעת המדיניות הממשלתית על התפתחות מחירי הציוד מנקודת־ראותה של הפירמה הבודדת. אולם מספר עובדות, שנזכיר כאן, עשויות לשפוך אור על השאלה הנידונה.

(א) בתחילת התקופה הוענקו הלוואות למשקיעים באמצעות מנגנון ממשלתי, שבאותם הימים לא היה מנוסה עדיין. לא תמיד נתקבלו ערבויות מספיקות להבטחת החזרתן של הלוואות אלו, וסדרי הגבייה לא היו משוכללים. במשך הזמן הועבר ביצוע ההלוואות מתקציב הפיתוח למחלקות בנקאיות, שנוהלו על־ידי הבנקים הגדולים, ועל־ידי כך הוחמר הפיקוח על החזרת הלוואות. מנקודת־ראותו של המשקיע הממוצע היה בכך, כדי להעלות את המחיר של קבלת הלוואות.

(ב) במשך התקופה חלה ירידה בקצב עליית המחירים הכללית ובקצב עליית מחירי

הציוד בפרט. לפיכך פחתה במשך הזמן הכדאיות "לברוח" מכסף ונחלש המניע הספקולטיבי להשקעות בציוד. יתר־על־כן: לקראת סוף התקופה הוצמדו הלוואות מתקציב הפיתוח לשער הדולר או למדד המחירים לצרכן, בעוד שלפני כן לא היתה ההצמדה נהוגה כלל[8].

(ג) שער הריבית על המלוות האמריקאיים, שניתנו למשקיעים בתחילת התקופה על־ידי הבנק ליצוא וליבוא, היה 4—5 אחוזים, לעומת הלוואות מתקציב הפיתוח, שניתנו בסוף התקופה, בריבית ממוצעת של 7.5 אחוזים[9]. במשך התקופה הועלה שער הריבית הרשמי מ־9 ל־11 אחוז, וחלה עלייה ניכרת בשער הריבית בשוק השחור[10].

(ד) בהיעדר נתונים מתאימים לא נוכל לחשב את השינויים, שחלו בחלקה של הממשלה במימון השקעות בציוד; אולם היווי ההון, שמומן על־ידי הממשלה במשק, כאחוז מסך־כל היווי ההון המקומי הגולמי ירד במשך העשור ובמיוחד מאז 1954[11].

ירידת היחס, שבין שכר העבודה לבין מחירי השוק של הציוד, בשנים 1952—1954, מתארת, לפיכך, רק חלק מן הירידה, שחלה באותה תקופה במחיר היחסי של שירותי העבודה מנקודת־ראותה של הפירמה הבודדת. המחיר היחסי של העבודה ירד, מנקודת־ראות זו גם בעקבות השינויים שתוארו לעיל, שאינם מתבטאים בנתוני החשבונות הלאומיים.

גורם נוסף, שאין להתעלם ממנו בדיון על שינויי המחיר היחסי של העבודה מנקודת־ראותה של הפירמה, הוא מחיר התפוקה, שהפירמה מוכרת בשווקים המקומיים או בשוקי חוץ־לארץ. גם השינויים במחירים אלה — ולא רק במחירים של גורמי־הייצור — גוררים אחריהם שינויים בכמויות של שירותי העבודה המבוקשות על־ידי הפירמה. השאלה אשר נפנה אליה עתה היא, לכן, כיצד התפתחו מחירי התפוקה בישראל, בהשוואה למחיריהם של שירותי העבודה.

3. מחירי עבודה ומחירי התוצר

כאשר נמדד התוצר במחירי גורמי־הייצור, מחירי התוצר הלאומי הם (לפי הגדרה) ממוצע משוקלל של מחירי גורמי־הייצור. אם נצא מהנחה שמחיר העבודה פיגר במשך העשור הראשון אחר העלייה במחיריהם של שאר גורמי־הייצור, נסיק כי המחיר הממוצע של התפוקה במשק עלה באותה תקופה במידה רבה יותר בהשוואה למחיר העבודה.

אין זאת אומרת שמחירי התוצר בכל ענף וענף עלו בהכרח בשיעור גבוה יותר משכר העבודה הממוצע. נוכל לצפות לעלייה יחסית קטנה יותר במחירי התוצר של אותם הענפים (1) שגמישות הביקוש לתפוקתם קטנה יותר בהשוואה לענפים אחרים; ו־(2) שגמישויות התפוקה ביחס לתשומות עבודה הינן גבוהות לעומת ענפים אחרים. אימפליקציה נוספת של המודל שלנו יכולה להיות, אם־כן, ירידה יחסית במחיר התפוקה של הענפים בעלי שוק מקומי מוגבל, ובמיוחד — ענפי השירותים, בהשוואה לענפים בעלי שוק רחב, שגמישות הביקוש לתפוקתם נוטה להיות גדולה יותר.

8 שנתון הממשלה תשי"ט, עמ' 55; בנק ישראל, דין וחשבון לשנת 1956, עמ' 304, הערה 2.

9 בנק ישראל, דינים וחשבונות: לשנת 1957, עמ' 59; לשנת 1956, עמ' 304.

10 בנק ישראל, דינים וחשבונות: לשנת 1955, עמ' 2—201; לשנת 1956, עמ' 4—303; לשנת 1957, עמ' 174; לשנת 1958, עמ' 2—171.

11 פטינקין, שם, לוח 31, עמ' 78—79.

הנתונים הדרושים לבדיקת השערות אלו אינם עומדים לרשותנו, כי אינם קיימים מדדים למחירי התוצר של הענפים השונים. אולם קיימים נתונים על התפתחות מחירי היבוא ועל שערי החליפין של הערך המוסף ביצוא שנוכל להשתמש בהם כאינדיקטורים גסים לשינויי המחירים של תחליפי יבוא ושל מוצרי יצוא. נעיין תחילה במגבלות השימוש בנתונים אלה.

מדד מחירי היבוא אינו מודד בהכרח את השינויים במחיריהם של תחליפי היבוא המיוצרים בארץ: במידה שחלו שינויים במחירים היחסיים של סחורות היבוא השונות, ובמידה שמשקליהן של סחורות היבוא במדד שונים ממשקליהם של תחליפי היבוא — אין אפשרות ללמוד על תופעה אחת מתוך השנייה. אולם אם נניח, שממדיהם של השינויים במחירים היחסיים של סחורות היבוא היו קטנים, בהשוואה לעליה הגדולה שחלה ברמת מחירי היבוא במשך התקופה, נוכל לקבל מושג על התפתחות מחיריהם של תחליפי היבוא המיוצרים בארץ מתוך מדד מחירי היבוא.

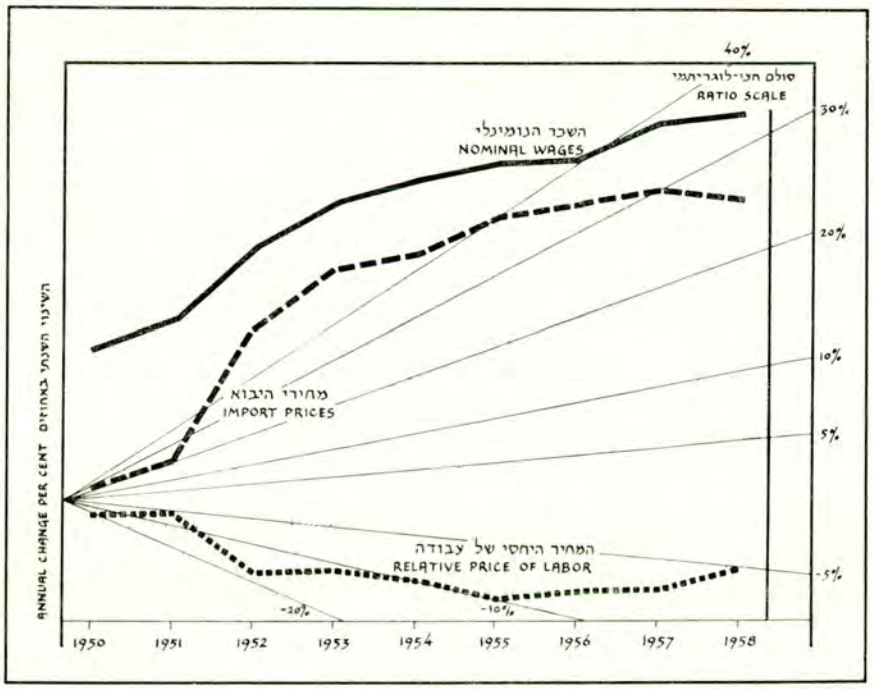

ציור 5: שכר ומחירי יבוא

מקור: לוח־נספח ג־5.

קושי נוסף וחמור יותר הוא, שמדד מחירי היבוא הקיים איננו מודד במלואם את השינויים במחירי היבוא המקומיים, אלא את השינויים במחירים הבינלאומיים של סל סחורות היבוא, יחד עם השינויים בשער החליפין של הלירה הישראלית. לפיכך, אם נניח, שהשינויים בשערי החליפין עשויים לפגר או להקדים את ההתפתחויות בשווקים,

לא נוכל להסתמך על מדד מחירי היבוא, כמודד של שינויים במחירים של תחליפי יבוא משנה לשנה, אלא (לכל היותר) במשך תקופות ארוכות בלבד. מדד מחירי היבוא מגזים, למשל, בעליית המחירים שחלה בשנים 52—1950; לעומת זאת הוא נותן אומדן נמוך מדי לעליית המחירים שחלה בשנים 58—1954[12].

בציור 5 מוצגת התפתחות השכר הנומינלי בתעשייה בהשוואה להתפתחותם של מחירי היבוא בשנים 58—1950. כפי שנובע מן הציור, היחס שבין השכר הנומינלי למחירי היבוא ירד במידה ניכרת בשנת 1952. כאמור, אין לייחס משמעות רבה מדי לשינויים שחלו במדד מחירי היבוא בשנים בודדות כלשהן; אולם לאורה של התפתחות הכללית — עליית השכר פי 4.5 במשך 58—1950, לעומת עליית מחירי היבוא פי 6 בקירוב באותה תקופה — ניתן להסיק כי המחיר היחסי של העבודה בהשוואה למחירי התפוקה בענפים

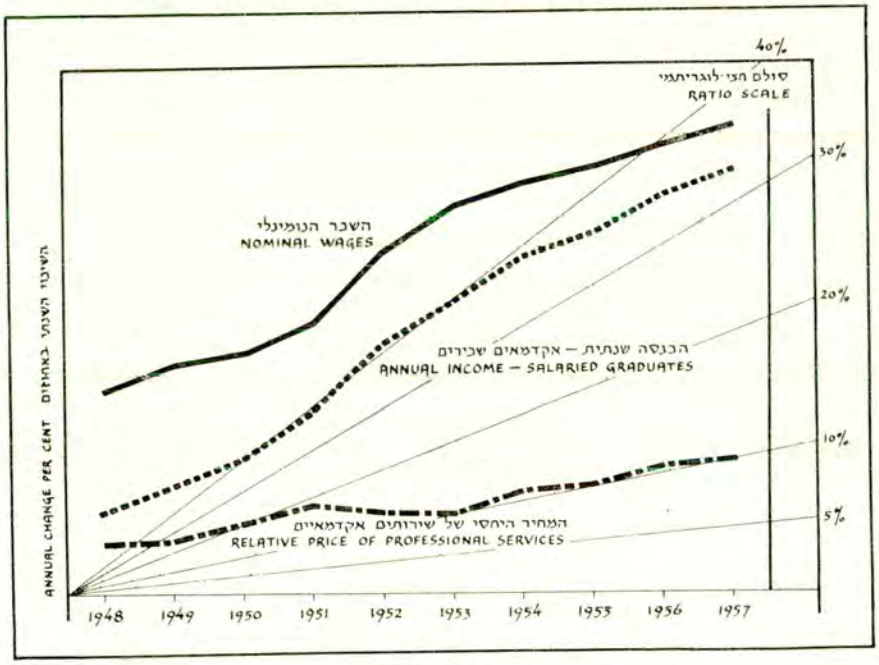

ציור 6: שכר יומי בתעשייה ומשכורת אקדמאים

מקור: לוח־נספח ג־6.

של תחליפי היבוא, ירד במידה ניכרת במשך העשור הראשון[13]. בהעדר נתונים מלאים על התפתחות מחירי התפוקה בענפי היצוא קשה להכליל את מסקנתנו על ענפים אלה. אולם בהתאם לנתונים על שערי החליפין של "הערך המוסף" ביצוא (שעלו במשך 58—1954 פי 8 בקירוב[14]), הכללה כזאת עשויה להתקבל על הדעת.

12 שם, עמ' 43.

13 השווה שם, עמ' 9—108.

14 שם, עמ' 8—106.

ושוב, אין ללמוד מכך גזירה שווה לגבי ענפים אחרים במשק. העובדה, שמחירי התוצר הלאומי עלו במשך 58—1950 פי 3 בלבד, מביאה בחשבון את האפשרות של התפתחות הפוכה בכמה מן הענפים האחרים.

4. מחירי עבודה ומחירי השירותים האקדמאיים

עד כאן סקרנו את התפתחותה של רמת השכר בתעשייה, בהשוואה להתפתחות מחירי התצרוכת, מחירי ההשקעות בציוד ומחירי היבוא והיצוא. השוואה נוספת, שכדאי לערוך בעזרת הנתונים המצויים היא, התפתחותם של מחירי העבודה בתעשייה, בהשוואה למחיריהם של שירותי העבודה האקדמאיים. השוואה זאת מקרבת אותנו לבעיית הפרשי השכר שתידון בפרק הבא.

בציור 6 מוצגת התפתחות השכר הנומינלי בתעשייה בהשוואה להתפתחות ההכנסה השנתית של שכירים בעלי מקצועות אקדמאיים בתקופה 57—1948[15]. היחס שבין הכנסת המועסקים האקדמאיים לבין השכר בתעשייה מוצג אף הוא בציור 6. יחס זה עלה לאורך התקופה כולה, ב־65 אחוז לערך. לעומת עלייה פי 5.2 בשכר העבודה הנומינלי בתעשייה, עלה שכרם על האקדמאיים באותה תקופה פי 168.5. המחיר היחסי של שירותי העבודה האקדמאיים עלה בהתמדה בשנות עליית המונים, ובשנות גל העלייה השני. ירידה במחיר זה חלה בתקופת הביניים.

המסקנה הכללית המתקבלת מהשוואה זאת עולה בקנה אחד עם ההשערה שנידונה בפרק הקודם: מחיריהם של השירותים הנדירים יחסית (שירותי הון והעבודה המקצועית) עלו, יחסית למחירי השירותים שהיו מצויים בשפע לאורך התקופה בכללה. אולם, כאשר אנו בודקים את התנועות היחסיות בשכר משנה לשנה, אנו מוצאים שינויים, שלא תמיד התאימו לציפיות התיאורטיות. בין אלה יש לציין במיוחד את ירידת המחיר היחסי של השירותים האקדמאיים בשנים 53—1952. העובדה, שהסכם תוספת היוקר פעל להקטנת הפרשי השכר היחסיים בשנים 53—1952[17] אינה משאירה מקום לספקות במהימנותו של הממצא בדבר הירידה היחסית בשכרם של האקדמאיים בשנים אלו.

15 מדד הכנסות של השכירים האקדמאים חושב על־ידי ר. קלינוב־מלול מתוך מידגם שהוצא מתיקי מס־הכנסה. המדד מתאר את השינויים בהכנסות ברוטו, לפני ניכויים. יש להעדיף את ההכנסה השנתית כמודד למחיר העבודה האקדמאית על ההכנסה לתקופת זמן קצרה, משום שתקופה של שנה מתקבלת יותר על הדעת כיחידת זמן לשכירת שירותים כאלה.

ניתוח הכנסות האקדמאים, לפי גיל, מצביע על הטיה מסוימת כלפי מעלה בעקומת גידול ההכנסות, כתוצאה מ״סל״ קבוע של שירותים אקדמאיים. עם זאת, ההטיה אינה גדולה במידה מספקת כדי לשנות את המסקנות הנובעות מציור 6.

16 יש להדגיש, שהשוואה זו איננה מלמדת אותנו דבר על התפתחות יחס ההכנסות של שתי הקבוצות. מספר ימי העבודה למועסק בתעשייה יכול היה להשתנות במשך השנים.

17 ראה פרק ה.

פרק ד

מבנה השכר

בפרק הנוכחי אנו דנים בהפרשי שכר בישראל. נפתח בדיון כללי על מדידת השינויים במבנה השכר, ונעבור לבחינת טיבם של הנתונים המצויים ולבדיקת השאלה, אם ובאיזו מידה הביאה עליית ההמונים לירידת המחיר היחסי של שירותי העבודה ה"בלתי־מקצועית".

קבוצות העובדים, שאת התפתחות שכרם רוצים אנו למדוד, הן קבוצות הומוגניות מבחינת שירותי העבודה של כל קבוצה. בתוך כל קבוצה הפריון השולי של כל העובדים הינו שווה. הפרשי השכר בין קבוצות עובדים אלו משקפים את ההפרשים במחירים של שירותי העבודה במשק, והשינויים ביחס השכר שבין כל זוג של קבוצות עובדים, לאורך הזמן, משקפים את השינויים במחיר היחסי של השירותים, המבוצעים על־ידי הקבוצות.

אם מטרתנו היא להשיג דרגת הומוגניות גבוהה בתוך כל קבוצת עובדים, לא נוכל להסתפק בחלוקה שרירותית של העובדים במשק לשתי קבוצות בלבד — "מקצועיים" ו"בלתי־מקצועיים". במקום זה, היה עלינו לחלק את העובדים למספר רב של קבוצות בהתאם לפריון השולי של שירותי העבודה השונים, ולמדוד את התפתחות השכר של כל קבוצה בנפרד. חלוקת העובדים לקבוצות בדרך זו נוטלת את עוקצה של בעיית שינויי המשקלים בתוך כל קבוצה, העלולים להשפיע על התפתחות השכר של הקבוצה[1]. לעומת זאת, חלוקת העובדים לקבוצות רבות מעוררת בעיה, שלא נתקלנו בה בדיון על רמת השכר בפרק הקודם. באותו דיון, בו השווינו זוגות של סדרות מחירים — מחיר ממוצע של שירותי עבודה ומחירים ממוצעים אחרים — הנחנו (באופן סמוי), שסטיות מקריות של תצפיות שכר ומחירים מתבטלות בתוך ממוצעי השכר והמחירים שחושבו. בהנ־חה זאת יכולנו לייחס משמעות כלכלית מוגדרת להשוואות שבין כל זוג של סדרות מחירים.

שונה הדבר כאשר מחירים יחסיים רבים נבדקים לאורה של התיאוריה הכלכלית. תיאוריה זאת של עליית המונים, ממנה שאלנו את ההשערה בדבר ירידת המחיר היחסי של שירותי העבודה ה"בלתי־מקצועית", אינה מציינת התפתחויות מצופות מוגדרות לגבי יחסי המחירים שבין כל זוג וזוג של שירותי עבודה, אלא קובעת, את התפתחותם המצופה של מחירי העבודה היחסיים בקווים כלליים בלבד. ככל טיעון כלכלי אחר, היא קובעת את ההתפתחויות שאנו מצפים שתתקיימנה בממוצע, ולאו דווקא בכל מקרה בודד. הבעיה הנוספת העומדת בפנינו היא, אם־כן, מציאת מדד מתאים לתיאור ההתפתחות הכללית (הנטייה המרכזית) של מחירים אלו במשק.

[1] ראה לעיל פרק ג', עמ' 28.

פרק ד

1. מודדים של הפרשי שכר

במחקרים אמפיריים על שינויים בהפרשי שכר לאורך זמן משתמשים במודדים של פיזור שכר יחסי, או מקדמי השתנות (כגון התחום הבין־רבעוני מחולק בחציון; הסטייה המוחלטת או סטיית התקן מחולקת בממוצע; סטיית התקן הלוגריתמית, וכו׳) כאינדיקטורים לשינויים בהפרשי השכר היחסיים, או במחירים היחסיים של העבודה[2]. נשאלת השאלה, איזה מן המודדים מתאים לבעיה הספציפית שלנו.

נניח שברצוננו למדוד שינויים בהפרשי שכר שבין n קבוצות עובדים הומוגניות. מטרתנו היא לברר אם היו הפרשי השכר בתקופת זמן מסוימת גדולים (או קטנים) יותר בממוצע, בהשוואה להפרשי השכר המקבילים בתקופה אחרת. שיטה פשוטה למדי, שאפשר להציעה למטרה זאת, היא להשוות ממוצעים של הפרשי שכר, המחושבים בנפרד לכל תקופה[3]. השוואה זאת מספקת לנו אומדני שינויים (של נטייה מרכזית) בהפרשי השכר לאורך זמן.

מערכת הפרשי השכר, לגביה יש לחשב את הממוצעים, חייבת להיות מוגדרת כבר בשלב זה. הגדרה זו נובעת מטבעה של הבעיה הנידונה. נניח, שדירוג השכר של n קבוצות העובדים נקבע על־ידי דירוג הפריון השולי של שירותי העבודה המתאימים. בהנחה זאת אנו מצפים שעלייה בלתי־מקצועית (היינו, גידול בהיצע שירותי העבודה הנחותים בפריונם) תגרור אחריה ירידה יחסית במחיריהם של שירותי העבודה הזולים, בהשוואה למחירי השירותים היקרים. מכאן, שאפשר להגדיר את מערכת הפרשי השכר בכל תקופה שהיא כמערכת, הכוללת את כל ההפרשים החיוביים האפשריים בין שיעורי השכר של n קבוצות העובדים. הממוצע האריתמטי של הפרשים אלה (מוכפל בגורם קבוע) שווה לסטייה הממוצעת (סכום הסטיות המוחלטות של השכר מהממוצע, מחולק ב־n); והממוצע האריתמטי של ריבועי ההפרשים האלה (מוכפל בגורם קבוע) שווה לשונות השכר, שהשורש שלה הוא סטיית התקן.

עם זאת, קיים קושי בהפעלת מודדי פיזור אלה (סטיית התקן או הסטייה המוחלטת הממוצעת) בניתוח מבנה השכר במשק. קושי זה נובע משינויים אפשריים בדירוג השכר לאורך הזמן, המעוררים בעיית זיהוי הנוגעת למערכת הפרשי השכר הרלבנטית. שהרי דירוגי שכר שונים קובעים מערכות שונות של הפרשי שכר, ובעוד שאנו מצפים

[2] ראה, לדוגמא: P.G. Keat, "Long-Term Changes in Occupational Wage Structure, 1900–1956", *Journal of Political Economy*, Dec. 1960, pp. 584–600.
אנו מצפים ששינויים בביקוש ובהיצע של עובדים ישפיעו על המחירים היחסיים של שירותי העבודה שלהם. לפיכך, כאשר ירידת הפיזור היחסי של השכר מוסברת על־ידי גידול החינוך, ועלייה בהפרשי השכר היחסיים מוסברת על־ידי עלייה ״בלתי־מקצועית״, ההנחה המסתתרת מאחורי הסברים אלה היא ששינויי הפיזור היחסי של השכר מהווים אינדיקטור לשינויי המחירים היחסיים של העבודה.

[3] גישה אלטרנטיבית היא, לחשב ממוצעים לשינויים בהפרשי השכר האינדיבידואליים, במקום השוואת ממוצעי ההפרשים המחושבים בנפרד לכל תקופה. בגישה זאת נקטתי במאמר "Wage Differentials and Specification Bias in Estimates of Relative Labor Prices", *Review of Economics and Statistics*, Nov. 1962, Reissued as *Research Paper 14*, Falk Project for Economic Research in Israel, July 1963. לאחר שנברר את הגדרת מערכת הפרשי השכר הרלבנטית, יביאו גישות אלו לשיטת חישוב אחת. ראה שם.

לגידול בהפרשי שכר (כתוצאה מעליית המונים) של מערכת הפרשים מוגדרת היטב, מודדי פיזור השכר לשתי תקופות כלשהן אינם ממוצעי ההפרשים של אותה מערכת של הפרשי שכר. אלה הם ממוצעים של מערכות הפרשים שונות לחלוטין, שנקבעו על־ידי דירוג השכר בכל אחת מן התקופות.

נדגיש שנית, שמערכת הפרשי השכר בעלת המשמעות הכלכלית, לגבי בעייתנו, מבוססת על דירוג הפריון השולי של קבוצות העובדים. מטרתנו היא לברר אם מחיריהם של שירותי עבודה בעלי פריון גבוה עלו בהשוואה למחיריהם של שירותים בעלי פריון נמוך, כתוצאה מגידול ההיצע של שירותי העבודה בעלי הפריון הנמוך. אם נניח, שקיים מיתאם מושלם בין דירוגי הפריון והשכר (כך ששינויים בדירוג השכר ישקפו שינויים בדירוג הפריון השולי), הרי מערכת הפרשי השכר המתאימה היא זאת המבוססת על דירוג השכר של שנת בסיס, למשל השנה שקדמה לעליית ההמונים. בהתאם להנחה זאת נוכל להשתמש בסטיית התקן (או בסטייה המוחלטת הממוצעת) כדי למדוד רק את ממוצע הפרשי השכר של תקופת הבסיס, בעוד שהמודד המתאים לתקופות האחרות הוא ממוצע הפרשי השכר של אותה מערכת הפרשים (של תקופת הבסיס) כפי שהיו בתקופות העוקבות. השוואת ממוצעי הפרשים אלו תציין, כיצד התפתחה מערכת הפרשי השכר המקורית במשך שנות עליית ההמונים.

אולם, שינויים בדירוג השכר אינם משקפים בהכרח שינויים בדירוג הפריון השולי. במידה שקיימת במשק תחלופה והתחרות בין קבוצות עובדים, אין כמעט סיבה לצפות לשינויים בדירוג הפריון השולי של הקבוצות: שהרי גידול יחסי בהיצע של קבוצת עובדים "מקצועיים" (וכן ירידה יחסית בביקוש להם, או שינוי טכנולוגי) לא יפעילו בדרך כלל כוחות די גדולים, שיורידו את הפריון השולי של שירותי העבודה ה"מקצועית" אל מתחת לפריון השולי של שירותים "בלתי־מקצועיים". בהנחות אלו יתכן, שהפרשי השכר ה"מקצועיים" יפחתו עד כדי גודל אפסי, בהשפעת גידול בהיצע ה"מקצועיים" וירידה בביקוש להם, אולם בדרך כלל אין לצפות שיפחתו עד כדי גודל שלילי.

הסבר אלטרנטיבי לשינויים בדירוג השכר אפשר להציע בעזרת ההנחה המקובלת, על סטיות בין השכר לבין הפריון השולי של קבוצות עובדים בכל נקודת זמן. בעוד אנו משערים, שהשכר מודד את הפריון השולי של שירותי העבודה בזמן הארוך, אין אנו מצפים, שהשכר ישתווה לפריון השולי בכל שנה נתונה. יתר־על־כן, קיימות סיבות כבדות־משקל המחייבות להבחין בין השכר הנמדד למעשה לבין המושג התיאורטי של "מחירי העבודה"[4]. מחירי עבודה אלה, ולא בהכרח השכר, נוטים — בתנאי התחרות ובזמן הארוך — להיות שווים לפריונם השולי של שירותי העבודה.

הסבר אלטרנטיבי זה לשינויי דירוג השכר מרמז על אפשרות של טעויות בזיהוי מערכת הפרשי השכר הנוגעת לבעייתנו; כי במידה שהסטיות בין השכר לפריון השולי של קבוצות העובדים בשנות הבסיס היו גדולות, אפשר שהן גרמו לשוני בין דירוגי השכר והפריון בשנים מכריעות אלו. במקרה כזה, ובהנחה שסטיות השכר מן הפריון נבעו מטעויות מקריות בלתי־תלויות בכל השנים, הביאו סטיות אלו לידי הגזמה באומדן הפרשי השכר בשנות הבסיס, בהשוואה להפרשי הפריון השולי באותן השנים, ולידי

[4] ראה שם.

הגזמה באומדן הפרשי השכר בשנות הבסיס, בהשוואה לאומדנים המקבילים לשנים האחרות[5].

עם זאת, ההנחה הנזכרת (של סטיות מקריות ובלתי־תלויות בין הפריון השולי לבין השכר של קבוצות עובדים) יכולה לסייע לנו בעריכת אומדן למערכת הפרשי השכר החשובה לענייננו. אם סטיות הפריון מן השכר לקבוצת עובדים כלשהי בתקופה של מספר שנים לא היו בעלות מיתאם, ממוצע השכר של הקבוצה באותה תקופה מספק לנו אומדן לגבי הממוצע המקביל של הפריון השולי (של אותה קבוצה באותן שנים). אומדנים דומים של ממוצעי הפריון השולי באותה תקופה אפשר לחשב לכל אחת מקבוצות העובדים. לפיכך, בהנחה של דירוג קבוע של פריון שולי במשך התקופה (היינו, בהנחה ששום קבוצת עובדים לא שינתה את מקומה במסדר הפריון במשך התקופה), דירוג השכר הממוצע של הקבוצות מספק לנו אומדן לגבי דירוג הפריון השולי של קבוצות העובדים באותה תקופה. בהתאם לדירוג הממוצע הזה של השכר (שיש להבדילו מן הדירוג של שנת בסיס שרירותית) תיקבע המערכת המתאימה של הפרשי השכר, ומודדי הנטייה המרכזית של הפרשי השכר, הממוינים כראוי, יחושבו לכל שנה.

מודד הפרשי השכר שבחרנו להשתמש בו במחקר זה הוא הממוצע האריתמטי של כל ההפרשים האפשריים (חיוביים או שליליים) בין השכר של קבוצות עובדים "בעלות שכר גבוה" לבין השכר של קבוצות עובדים "בעלות שכר נמוך", כאשר המונחים "שכר גבוה" ו"שכר נמוך" נקבעים לכל זוג של קבוצות עובדים בהתאם למקומם בדירוג השכר הממוצע[6]. מודד זה משרת את מטרתנו ביעילות רבה יותר בהשוואה למודדים האלטרנטיביים, משום שהוא מתייחס ישירות למערכת המתאימה של הפרשי הפריון (בניגוד למודדי הפיזור), ועם זאת איננו מבוסס על ספציפיקציה שרירותית של מערכת זו (חסרון הקיים במודדי הרגרסיה). המודד שלנו אומר, אם ובאיזו מידה

5 נוכל להדגים מסקנות אלה בעזרת השיקולים הבאים: קיימות מערכות של הפרשי פריון והפרשי שכר בשנת בסיס, ונניח הסתברות שווה, שהשכר של כל קבוצת עובדים יהיה גדול או קטן מן הפריון השולי של הקבוצה, באופן שממוצע הפרשי הפריון יהיה שווה לממוצע הפרשי השכר. נדון עתה בהפרש שכר מסוים, שבאותה שנת בסיס היה, במקרה, קטן מהפרש הפריון המקביל לו. הפרש שכר זה יכול היה להיות גם שלילי לו נמדד כהלכה, אולם למעשה, בהתאם לשיטת הזיהוי של מערכת הפרשי השכר, לעולם לא יירשם על ידינו כהפרש שלילי. במקום זה הוא יירשם תמיד כהפרש חיובי, תוך־כדי טעות אפשרית במיון. מכאן, שממוצע הפרשי השכר, המחו־שב על ידינו לאותה שנת בסיס, ייטה להיות גדול יותר בהשוואה לממוצע (ההיפותטי) המקביל של הפרשי הפריון.

יתר־על־כן, נניח הסתברות שווה, שהשכר יהיה גדול או קטן מן הפריון השולי של קבוצות העובדים גם בשנה העוקבת, ללא קשר עם סטיות השכר מהפריון בשנת הבסיס. בהנחות אלו, ההפרש השלילי דלעיל (לו נמדד כהלכה) ייטה לגדול לקראת השנה העוקבת. אולם, הואיל והפרש זה נמדד על־ידינו, בטעות, כהפרש חיובי בשנת הבסיס, יירשם גידול ההפרש לקראת השנה העוקבת כאילו חלה בו ירידה. לו היו, לפיכך, הפרשי הפריון שווים (בממוצע) בשתי השנים, ממוצע הפרשי השכר המחושב על־ידינו לשנת הבסיס היה נוטה להיות גדול יותר, בהשוואה לזה של השנה העוקבת. דיון שיטתי בנושא זה, ראה שם.

6 הממוצע האריתמטי של כל ההפרשים הלוגריתמיים האפשריים נותן מודד של הפרשי השכר היחסיים.

$$X_{it}(i = 1, 2, \cdots n;\ t = 1, 2, \cdots T)$$

יסמן מטריצה של שכר ל־n קבוצות עובדים ב־T שנים, ו־z_i יסמן את הדירוג הממוצע עבור

מחיריהם של שירותי עבודה בעלי פריון גבוה (כפי שנמדד על־ידי הדירוג הממוצע) עלו בממוצע בהשוואה למחיריהם של שירותי העבודה בעלי פריון נמוך.

מודד זה של הפרשי השכר (או מחירי העבודה היחסיים) נשען, אמנם, על הנחות הדורשות תמיכה אמפירית. לשם קביעת דירוג הפריון יש לבחור בתקופת שנים, שלגביהן הגיוני להניח דירוג פריון קבוע. קושי חמור מזה עומד בדרכנו כשאנו מנסים לתמוך בהנחה של סטיות מקריות ובלתי־תלויות בין השכר לבין הפריון השולי של קבוצות העובדים. למעשה, נוכל לקבל על עצמנו הנחה זאת כאשר המקור היחיד לסטיות השכר מן הפריון הוא "טעויות" של מעבידים ועובדים בהערכת פריון העבודה והתשואה האלטרנטיבית של העובדים בפירמות אחרות. במקרה כזה אנו מניחים, שהתחרות בלתי־משוכללת קיימת רק בגלל חוסר־ידיעה מושלמת.

השערת המקריות ואי־התלות בין הסטיות מחייבת, לפיכך, הצדקה להנחה קיצונית ביותר: העדר כוחות קבע מונופוליסטיים ומונופסוניסטיים בתהליכי קביעת השכר של קבוצות עובדים ספציפיות. עם זאת, מודד הפרשי השכר שלנו איננו תלוי ועומד על הנחה זו. די יהיה אם נניח, שהכוחות המונופוליסטיים והמונופסוניסטיים בתהליכי

קבוצה i, הנקבע בהתאם למקומו של הסכום $\sum_{t=1}^{T} X_{it}$ במסדר. סכום הפרשי השכר ה"ממוינים כהלכתם" בשנה t ניתן לביטוי על־ידי

$$\sum_{z_i=1}^{n} \sum_{j=z_i+1}^{n} (X_{z_i} - X_j)$$

והיחס שבין הממוצעים האריתמטיים של ההפרשים – שנה $t+1$ על שנה t – מצטמצם לביטוי הפשוט

$$\frac{\sum_{i=1}^{n} z_i x_{i,t+1}}{\sum_{i=1}^{n} z_i x_{it}}$$

כאשר $x = X - \bar{X}$. ביטוי זה אינו אלא מדד של סטיות השכר מממוצע השכר, כאשר הדירוג הממוצע משמש כמערכת משקלים. כאמור, השימוש בלוגריתמים במקום X_{it} מאפשר לחקור הפרשי שכר יחסיים בעזרת אותו מדד.

לשם השוואה, הבה ננסח כמה מודדים אחרים שמשתמשים בהם לעתים קרובות בניתוח מבני שכר. המודד המבוסס על הסטייה המוחלטת הממוצעת ניתן לביטוי על־ידי

$$\frac{\sum_{i=1}^{n} z_{i,t+1}\, x_{i,t+1}}{\sum_{i=1}^{n} z_{it} x_{it}}$$

כאשר $z_{i,t+1}$ מסמן את דירוג השכר בשנה $t+1$ ו־z_{it} מסמן את דירוג השכר בשנה t. המודד המבוסס על סטיית התקן מחליף את $z_{i,t+1}$ ואת z_{it} בנוסחה לעיל ב־$x_{i,t+1}$ וב־x_{it} בהתאמה. המודד המבוסס על רגרסיה מחליף את שניהם ב־$x_{i,t+1}$, כאשר שנת הבסיס היא $t+1$, וב־x_{it} כאשר שנת הבסיס היא t.

קביעת השכר אינם חזקים במידה מספקת כדי לגרום סטיות בין דירוגי הפריון והשכר הממוצע. לא ניסינו לבחון הנחות אלו במישרין, אלא בחנו את מהימנותן האופרטיבית ועקיבותן הפנימית של ההנחות במסגרתו של מודל האומדן הכלליי.

2. הנתונים המצויים

הנתונים המתאימים ביותר, שעמדו לרשותנו לניתוח הפרשי השכר, היו ממוצעים שנתיים כל־ארציים של שכר יומי ב־12 ענפי תעשייה בתקופה 51—1939, וב־16 ענפי תעשייה בתקופה 58—1955, שפורסמו על־ידי הסוכנות היהודית והלשכה המרכזית לסטטיסטיקה יחד עם מדדי השכר בתעשייה. ממוצעים אלה אינם מתייחסים, כמובן, לקבוצות עובדים הומוגניות. נוסף למיגבלה זאת, ממוצעי שכר השוואתיים לא פורסמו לשנים 54—1952, ושינוי במידגם, שהוכנס בשנת 1955, אינו מאפשר השוואת הנתונים לשנים 58—1955 עם הנתונים המקבילים ל־51—1939.

השימוש בנתונים אלה למטרתנו מעורר ספיקות רציניים, הנוגעים לאינטרפרטציה של תוצאות אמפיריות, המבוססות על כל מודד של הפרשי שכר, כולל המודד בו בחרנו. ענפי התעשייה שונים, אמנם, זה מזה בהרכב המקצועי של העובדים בהם, באופן שענף שבו משלמים שכר נמוך (המופיע בתחתית הסולם של דירוג השכר הממוצע) יכול להיחשב כמעסיק עובדים בעלי ממוצע נמוך של פריון שולי, בהשוואה לענף, בו משולם שכר גבוה. אולם ממוצע הפריון השולי של כל ענף עשוי להשתנות במרוצת השנים בשל שינויים בהרכב המקצועי, ובמקרים קיצוניים עלול להשתנות, מסיבה זאת, גם דירוג הפריון של הענפים. כמו־כן, שינויים אפשריים בהרכב המקצועי בתוך הענפים עלולים לשנות את ממוצעי השכר בהם, ולהשפיע בכך על כל סוגי המודדים של הפרשי השכר, אף ללא קשר עם שינויי מחירי העבודה של קבוצות הומוגניות.

עם זאת, במידה ששינויי ההרכב המקצועי אינם שיטתיים, אין בהם כדי להטרידנו הרבה. במקרה זה יכולים אנו להניח קיום סוגים נוספים של "סטיות מקריות" כלומר, סטיות בלתי־תלויות בין ממוצעי הפריון השולי ה"נורמלי" והמציאותי, ובין ממוצעי השכר ה"נורמלי" והמציאותי. סוגים אלו של סטיות מקריות אינם משנים את מסקנות דיוננו הקודם, משום שהסטיות נוטות להתבטל הן בחישובי הדירוג הממוצע והן בחישובי הממוצעים של הפרשי השכר.

אולם, לא כל השינויים בהרכב המקצועי של ענף יכולים להיחשב בלתי־שיטתיים. עובדים עשויים לנוע מענף לענף (וכן לסקטור התעשייתי וממנו) כתוצאה משאיפה "שיטתית" לשפר את מצבם הכלכליי[8]. לו היה השכר של העובדים הניידים שווה תמיד לממוצע השכר בענף שאותו הם עוזבים, ובענף אליו הם מצטרפים, אזי ממוצעי השכר הענפיים לא היו מושפעים מהניידות, ולא היתה נגרמת שום הטיה באומדנים של הפרשי השכר. אולם בעיה של הטיה אפשרית קיימת כאשר ממוצעי השכר של העובדים הנכנסים והיוצאים מענף לענף אינם שווים לממוצעי השכר של ענפים אלה.

עם זאת, הגורם "השיטתי" המפעיל את הניידות הוא ההפרש בין ההצעות שמקבל

7 ראה, שם.

8 שינוי השכר של העובדים הניידים עצמם אינו צריך להטרידנו כעת. שינוי זה מהווה ביטוי לבעיה הכללית של סטיות הפריון מן השכר, שנידונה כבר לעיל. הבעיה שאנו בוחנים אותה עכשיו היא השפעת שינוי המשקלים על ממוצעי השכר הענפיים.

העובד הבודד מפירמות בענפים השונים — הפרש שאינו קשור בהכרח בהפרש ממוצעי השכר שבין ענפים אלה. מכאן, שהגיוני להניח אי־תלות בין נטיות־ניידות לבין השכר היחסי של העובדים בענפים הקולטים או הנעזבים. בהנחה זאת, השכר הממוצע המצופה של כל הנכנסים לענף והיוצאים ממנו שווה לשכר הממוצע באותו ענף.

אין להניח, לפיכך, קיומה של הטיה באומדנים של הפרשי השכר כתוצאה מגורם הניידות הרגילה. אולם עלינו להזכיר גם סוג אחר של שינוי "שיטתי" בהרכב המקצועי — הגורם האכסוגני — שמקורו בשינויים טכנולוגיים אפשריים ובגורמים דומים. למעשה אין אפשרות להניח דבר על הנטיות הממוצעות של גורמים אכסוגניים כאלה, ומשום כך קשה לנתח מראש את כיווניהן ועוצמתן של ההטיות האפשריות באומדנים של הפרשי השכר. מסיבה זאת, וכדי לבדוק את מהימנותה של הנחתנו הקודמת על הנטיות הרגילות של הניידות, ערכנו מבחן אמפירי למידת אפשרות השימוש בנתונים המצויים לצרכינו.

להשערה האומרת, ששינויי מבנה מקצועי הביאו בעקבותיהם שינויים בשכר הממוצע של הענפים — וגרמו על־ידי כך להטייה באומדנים של הפרשי השכר — קיימת אימפליקציה אחת, שעליה אפשר לבסס את המבחן האמפירי: אם שינויי ההרכב המקצועי השפיעו למעשה על ממוצעי השכר הענפיים, נוכל לצפות שיחולו שינויים בהתפלגויות השכר. התפלגויות אלו מתוארות בדרך כלל במידה רבה של קירוב על־ידי העקום הלוג־נורמלי, ואם שינויי ההרכב המקצועי הנזכרים לעיל אמנם חלו, נוכל לצפות, שנמצא את עקבות פעולתם על קצותיהן של ההתפלגויות.

בחַנוּ, לפיכך, התפלגויות של שכר בענפי תעשייה לגבי שנים אחדות בתקופות 48—1943 ו־53—1949, שנתקבלו מתוך סקרי שכר בתעשייה, אשר נערכו ופורסמו על־ידי הסוכנות היהודית, הסתדרות העובדים והלשכה המרכזית לסטטיסטיקה[9]. בהסתמך על מקורות אלה נוכל לומר, שלא חל שינוי ניכר, או שיטתי, בצורה הכללית של התפלגויות השכר במשך התקופה הנסקרת. גם את התפלגויות השכר בתקופה של עליית ההמונים אפשר לתאר, למעשה, בעזרת העקומה הלוג־נורמלית בדומה להתפלגויות השכר בשנים הקודמות. במידה שמצאנו סטיות בין ההתפלגויות למעשה וההתפלגויות התיאורטיות, סטיות כאלו נתגלו במידה שווה בכל התקופות, ונמצאו בלתי־מתואמות עם מקומם של הענפים בדירוג השכר[10].

מימצאים אלה אינם נותנים לנו, אמנם, בטחון רב בדיוק האומדנים של הפרשי השכר שנציגם בקטע הבא. השימוש בתחליפים במקום הסדרות המתאימות של השכר המקצועי מגדיל את שונות אומדנינו על־ידי הכנסת גורמים שאינם נוגעים לעניין; ואנו יכולים לצפות, שגורמים אלו יתבטלו בממוצע רק במדגמים גדולים. עם זאת, תוצאות המבחן על יציבות המבנה של התפלגויות השכר מאשרות את ההשערה,

9 ג. צידרוביץ וד. גורביץ, חקירה על שכר העבודה וההכנסה הכוללת של עובדי התעשייה העברית, 1943, ירושלים 1945; ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ־ישראל, מפקד שכר העבודה בתעשייה העברית, 1948 (ופרסומים דומים עבור 1949 ו־1950); הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סטטיסטיקה של שכר העבודה בתעשייה, 1952 וכן: סטטיסטיקה של שכר עבודה, 1953—1954.

10 בד בבד עם המבנה היציב של התפלגויות השכר, מצאנו מיתאמים שליליים ומובהקים בין גידול התעסוקה (בימי עבודה) בתקופה של עליית ההמונים לבין רמת השכר של הענפים. מקדמי מיתאם, שחושבו לשנים אחרות בתקופת 47—1939, נמצאו בחלקם חיוביים ובחלקם שליליים — ואף אחד מהם לא היה מובהק. המקורות ששימשו בחישובים היו אלה של לוח־נספח ג־7.

שאומדנינו אינם מוטים[11]. נוכל, אם־כן, לפנות עתה לתיאור התפתחויות הפרשי השכר בסקטור התעשייתי של המשק.

3. מימצאים אמפיריים

חישובי האומדנים של השינויים בהפרשי השכר היחסיים מחייבים, תחילה, עריכת אומדן לדירוג הפריון השולי. בהיעדר אינפורמציה על שינויים אפשריים בדירוג הפריון של הענפים במשך השנים, התקשינו בבחירת התקופות, מתוכן (ובעבורן) היה עלינו לקבוע את הדירוג הממוצע של הפריון. בבדיקת הנתונים הגולמיים של ממוצעי השכר הענפיים לא מצאנו שינויים רבים בדירוג השכר לאורך תקופות המשנה 45—1939, 51—1945 ו־58—1955 לרוב ענפי התעשייה. מסיבה זאת התחלנו לעבוד על תקופות משנה אלו.

יוצאת מכלל זה היתה תעשיית היהלומים בשנות מלחמת העולם השנייה: במשך השנים הראשונות של המלחמה, 40—1939, עמד השכר הממוצע בענף היהלומים על 40 אחוז לערך בהשוואה לשכר הממוצע בשאר הענפים; ולאחר עלייה תלולה, יחסית, במשך 43—1941 הגיע השכר הממוצע בענף היהלומים בשנים 46—1944 לרמה של 150 אחוז מהשכר הממוצע בענפים האחרים.

התפתחות קיצונית זאת של השכר בענף היהלומים מוסברת על־ידי השקעות בגורם האנושי שבוצעו במשך השנים הראשונות לענף זה בארץ־ישראל[12]. דירוג הפריון השולי של העבודה בתעשיית היהלומים השתנה, כנראה, משנה לשנה במשך רוב תקופת המלחמה. מסיבה זאת השמטנו את השכר בענף היהלומים מחישובי הדירוג וכל שאר החישובים לשנים 45—1939.

קביעת תקופות המשנה 45—1939, 51—1945 ו־58—1955, לחישובי הדירוג הממוצע, נעשתה במידה רבה של שרירותיות. יש לראות בכך מיגבלה לשימוש בדירוג זה לשם מניעת טעויות בספציפיקציה באומדנים של הפרשי השכר. הצדקה חלקית להחלטתנו בענין חלוקת תקופות המשנה היא העובדה, ש־1945 היתה השנה האחרונה למלחמה וגם השנה האחרונה למגמת הירידה בפיזור השכר היחסי.

עם זאת, נעשה נסיון לבדוק את השפעתה של קביעה אלטרנטיבית של תקופות משנה על דירוג השכר. בדרך כלל לא נמצאו שינויים חשובים בדירוג כתוצאה משינויים שרירותיים בהגדרת התקופות. בכמה מקרים — בהם נראה היה, שהדירוג הממוצע מותנה בהחלטות שרירותיות, ושהינו בלתי־מובהק — חושבו אומדנים אלטרנטיביים לשינויים בהפרשי השכר היחסיים בהתאם לדירוגים אלטרנטיביים. תוצאות חישובים

[11] יש לזכור, שהאומדנים של הפרשי השכר שלנו מתייחסים למבנה שכר שונה מזה הנקרא כרגיל "מבנה השכר המקצועי". עם זאת, אומדנים שונים לגבי מבנה השכר המקצועי יתקבלו, כנראה, כאשר נשתמש בהגדרות שונות ל"מקצועות". מודדי נטייה מרכזית של שינויים בהפרשי שכר חייבים, לפיכך, להתייחס בצורה מפורשת למבנה שכר מוגדר היטב. במקרה שלנו המדובר במה שנקרא כרגיל בשם "מבנה השכר הענפי".

[12] הענף הוקם על־ידי יזמים, שעזבו את ארצות השפלה לפני מלחמת העולם השנייה ובשנותיה הראשונות. המלטשות שהוקמו העסיקו חניכים ומתמחים במקום העבודה לפי שיטת תשלום קבלנית, והכנסתם כמתחילים היתה נמוכה מאוד, בהשוואה להכנסות בתעשיות האחרות. ראה הסוכנות היהודית, עלון סטטיסטי כרך I מס׳ 1—6 עמ׳ 7—66; כרך II מס׳ 1—6, עמ׳ 51; השכר וההכנסות בתעשיית היהלומים בשנת 1944 ירושלים, 1955, עמ׳ 45.

אלה היו דומות מאוד לאומדנים המקוריים. הסיבה לכך נעוצה כנראה בעובדה, ששינויי דירוג חלו בתדירות גבוהה יותר בין שיעורי שכר שהיו קרובים יותר אחד לשני ולממוצע הכללי.

אומדנים של שינויים בהפרשי השכר לכל שנה במשך 1939—45, 1945—51 ו־1955—58 מובאים בציור 7. שנות הבסיס לחישובים, עליהם מבוסס ציור 7, נקבעו שרירותית

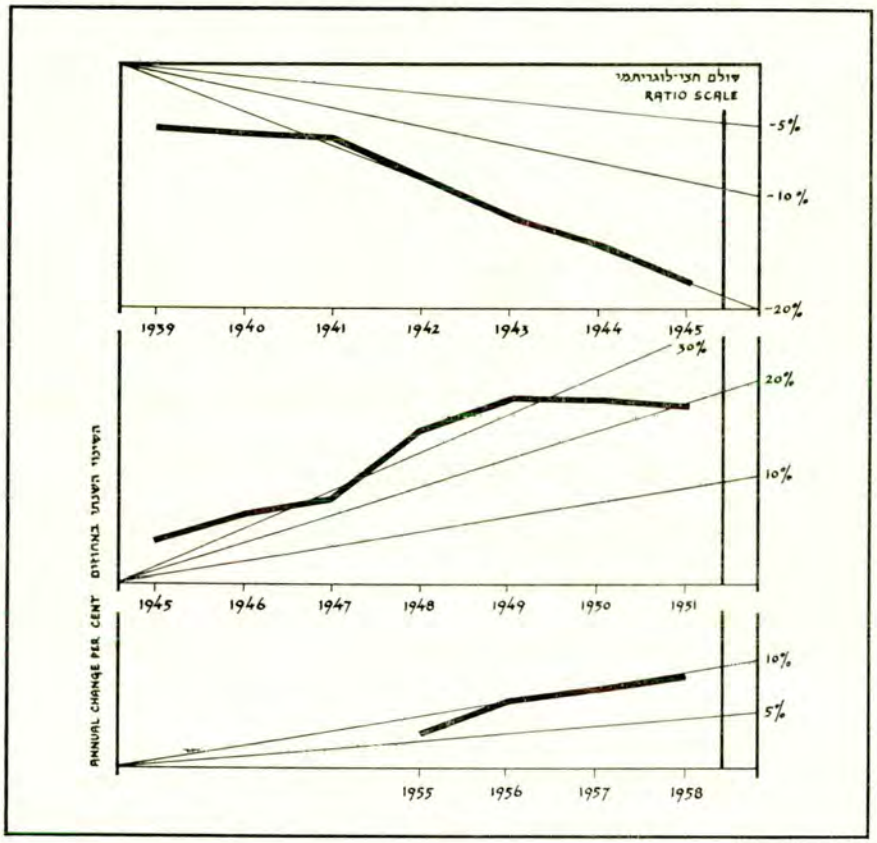

ציור 7: הפרשי שכר יחסיים בתעשייה

מקור: לוח־נספח ג־7.

כ־1943, 1947 ו־1955. אולם מאחר שמודד הפרשי השכר, בו משתמשים אנו, עומד במבחן הפיכת הזמנים, קביעה זו של שנות בסיס שרירותיות אינה משפיעה על האומדנים.

ציור 7 מראה (א) את הצטמצמות הפרשי השכר היחסיים, שחלה בתקופת מלחמת העולם בשנים 1941—45 (ובמיוחד בשנים 1942 ו־1943); (ב) את ההתרחבות האיטית של הפרשי השכר היחסיים בתקופה שלאחר המלחמה, 1945—47; (ג) את העלייה התלולה בהפרשי השכר היחסיים בין 1947 ל־1948 ובין 1948 ל־1949, (ד) את הרמה הגבוהה יחסית ואת

היציבות היחסית של ההפרשים בשנים 51—1949; ו־(ה) את ההתרחבות השיטתית של הפרשי השכר היחסיים במשך 58—1955. בהשוואה ל־1947 (=100), הפרשי השכר היחסיים עמדו על 77 ב־1945, על 221 ב־1939, על 156 ב־1948 ועל 190 ב־1950. בהשוואה ל־1955 (=100) עמדו הפרשי השכר היחסיים על 120 ב־1956, על 132 ב־1957 ועל 141 ב־1958. כל האומדנים האלה נמצאו מובהקים מבחינה סטטיסטית[13].

נוכל להתגבר במידה מסוימת על הקושי, הנובע מהיעדר נתונים בדבר ממוצעי השכר בענפי התעשייה בשנים 54—1952, על־ידי שימוש במקור אחר של נתונים, שנת־פרסמו לשנים אלה — סקרי השכר בתעשייה של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. לוח 3 מציג מודדים של פיזור השכר היחסי (התחום הבין־רבעוני מחולק בחציון) של שכר

לוח 3: הפיזור היחסי של השכר בתעשייה, 1952—1954[1]
(אחוזים)

	משכורת שבועית			שכר יסוד		
	אוגוסט 1952	אוקטובר 1953	נובמבר 1954	אוגוסט 1952	אוקטובר 1953	נובמבר 1954
עובדים יומיים מבוגרים, סך־הכל	49	50	50	34	36	34
עובדים יומיים מבוגרים, גברים	36	36	35	23	25	24
עובדות יומיות מבוגרות, נשים	34	34	36	23	24	23

1 תחום בין־רבעוני מחולק בחציון, מחושב מתוך המקור דלהלן.

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סטטיסטיקה של שכר בתעשייה, אוגוסט 1952, סדרת פרסומים מיוחדים מס׳ 16, עמ׳ 68, 74—75. סטטיסטיקה של שכר עבודה, 54—1953, סדרת פרסומים מיוחדים מס׳ 38, עמ׳ 38; 42—43.

עובדי התעשייה באוגוסט 1952, באוקטובר 1953 ובנובמבר 1954. הלוח מציין, שפיזור השכר היחסי נשאר פחות או יותר יציב בקרב עובדים יומיים בתעשייה בין נקודות זמן אלה. אולם, איננו יודעים עדיין דבר על שינויים אפשריים בפיזור השכר היחסי בין 1951 ל־1952 ובין 1954 ל־1955.

בהתאם לציור 7 וללוח 3 נוכל להסיק, שהפרשי השכר היחסיים בתעשייה התרחבו בממוצע בתקופה של עליית ההמונים, ובין השנים 1947 ו־1948 במיוחד. קשה מאוד לומר משהו על השינויים בהפרשי השכר היחסיים משנה לשנה במשך תקופה זו. לעומת זאת, מתקבל מאוד על הדעת, שהפרשי השכר היחסיים התרחבו בהתמדה במשך התקופה 58—1955, ובמיוחד בין 1955 ל־1956. יש להדגיש את מגמות העלייה במחירי העבודה היחסיים של בעלי השכר הגבוה, לאור הירידה היחסית במחירים אלה, שחלה בתקופת מלחמת העולם השנייה, ובמיוחד בין 1941 ל־1942.

13 לטבעו של מבחן המובהקות, ראה מאמרי, שם.

העלייה הכללית במחירים היחסיים של שירותי העבודה היקרים, מאז 1948, תואמת את ההשערות שהובאו בפרק ב׳ בדבר ירידת המחיר היחסי של שירותי העבודה ה״בלתי־מקצועית״ כתוצאה מעליית ההמונים. אולם כשאנו בודקים את השינויים במחירי העבודה היחסיים משנה לשנה, איננו יכולים להתעלם מהרושם, לפיו חלה הירידה היחסית במחיר העבודה ה״בלתי־מקצועית״ בין 1947 ל־1948 מוקדם מכדי שאפשר יהיה להסבירה על־ידי עליית ההמונים בלבד. עליית ההמונים החלה רק במחצית השנייה של 1948, ולא הפעילה לחץ של ממש על שוקי העבודה לפני 50—1949.

העלייה המוקדמת במחירי העבודה היחסיים של השירותים היקרים בתעשייה אינה ההתפתחות היחידה הדורשת הסברה נוספת. כפי שראינו כבר בפרק הקודם, גם האיחור בירידת מחיר העבודה, בהשוואה למחירי ההון, שהחלה בסביבות 1952, וגם ירידת המחירים היחסיים של השירותים האקדמאיים, שחלה בשנים 53—1952, דורשות הסברים נוספים. תנועות אלו במחירי העבודה יידונו בפרק הבא העוסק בכמה בעיות של מדיניות השכר.

פרק ה

מדיניות השכר

ההתפתחויות של רמת השכר ומבנהו תוארו בשני הפרקים האחרונים. בפרק הנוכחי ננסה להסביר כמה מהתפתחויות אלו על־ידי שינויים בתעריפי השכר של האיגודים המקצועיים ובמרכיבי הוצאות עבודה אחרים, עליהם הוסכם במשא ומתן קולקטיבי. מטרתו העיקרית של פרק זה היא לבחון את השאלה, האם הביאה עליית ההמונים לידי שינוי במדיניות השכר המסורתית של מוסדות שוק העבודה, ובמיוחד, האם תמכו מוסדות אלה במגמת העלייה של הפרשי השכר היחסיים.

תעריפי האיגודים המקצועיים ושאר מרכיבי השכר, עליהם הוסכם במשא ומתן קולקטיבי, הם הנתונים החשובים לבדיקת מדיניות השכר. המגמות של מדיניות השכר נחקרות בפרק זה על־ידי מדידת השפעתם של מרכיבי השכר, שהונהגו על־ידי מוסדות שוק העבודה, על מחירי העבודה היחסיים והפרשי השכר. בשיטה בה נקטנו, כל מרכיבי השכר מוחזקים קבועים, מלבד המרכיב הנחקר. בדרך זו אנו אומדים את השפעתו הנקייה של כל מרכיב, או של קבוצת מרכיבים, על התפתחות השכר למעשה. כך מתאפשרת ההפרדה בין השפעות של מרכיבי שכר, הנקבעים על־ידי מוסדות מרכזיים הפועלים בהיקף ארצי, לבין השפעותיהם של המרכיבים, הנקבעים על־ידי מוסדות אחרים בהיקף מצומצם יותר.

בשל היעדר נתונים השוואתיים על תעריפי איגודים מקצועיים ועל השכר ששולם בפועל, לא יכולנו לאמוד את אחוז השינוי בתנועות השכר, שיש לראותו כנקבע בידי מוסדות שוק העבודה המרכזיים[1]. במקום זה הסתפקנו במדידה בלתי תלויה של השפעת המוסדות על השכר.

1. מודדים לקביעת שכר מוסדית

מדידת ההשפעה המוסדית על רמת השכר דורשת, שיהיו בידינו נתונים על "משקלים" של התעריפים השונים של האיגודים. משקלים כאלה לא היו בנמצא, ומסיבה זאת צימצמנו את דיוננו על מדיניות השכר, במה שנוגע לרמת השכר, לכמה מקרים פשוטים.

הדיון העיקרי בפרק זה הוא, מדידת השפעתה של המדיניות על מבנה השכר. הבעיה היא, כיצד למדוד את השפעתו של מרכיב שכר, שהונהג או שהוכנסו בו שינויים על־ידי

[1] מלבד נסיון אחד שעשינו לגבי תוספות היוקר, שבעזרתן ניסינו להסביר באופן כמותי את השינויים בהפרשי השכר שהוצגו בפרק ד'. ראה נספח ב'.

מוסד ממוסדות שוק העבודה, על הפרשי השכר היחסיים. שני מודדים — משלימים יותר מאשר מתחרים — נדונים להלן: מודד של חתך אופקי ומודד של סדרה עתית.

נתאר לעצמנו יחס בין שני ממוצעים של הפרשי שכר — ממוצע אחד, שחושב מתוך נתונים הכוללים את כל מרכיבי השכר, וממוצע שני, שחושב מתוך אותם הנתונים, תוך השמטת אחד המרכיבים. היחס נותן אומדן להשפעתו של מרכיב שכר אחרון זה על הפרשי השכר, ומשמעותו, פי כמה גדול יותר (או קטן יותר) ממוצע הפרשי השכר למעשה, בהשוואה לממוצע ההפרשים, שהיה מתקבל בהיעדרו של מרכיב השכר הנחקר. אם נדע, לפיכך, מתי הונהג מרכיב השכר הזה (ומי ממוסדות שוק העבודה הנהיגו) נוכל לייחס את השינוי, המשתקף במודד שלנו, למדיניות השכר של מוסד מסוים בשנה מסוימת.

אולם רוב השינויים במבנה השכר לא נעשו בדרך של יצירת מרכיבי שכר חדשים, אלא בדרך של הכנסת שינויים במרכיבי שכר קיימים. מסיבה זאת, יחס הפרשי השכר דלעיל, המבוסס על חתך אופקי, מספק אינפורמציה על ההשפעה המצטברת של מרכיב השכר הנחקר על מבנה השכר, ולא בהכרח על השפעתו משנה לשנה, שבה אנו מתעניינים במיוחד.

אינפורמציה נוספת זאת נוכל לקבל בעזרת מודד, המבוסס על ניתוח של סדרה עתית — מודד שאינו שונה בהרבה ממודד החתך האופקי שנדון לעיל. במקום להשמיט את מרכיב השכר הנחקר, מתוך אחד הממוצעים של הפרשי השכר שאנו משווים, נשמיט הפעם רק את השינוי השנתי במרכיב זה. במיוחד נתאר לעצמנו, יחס בין שני ממוצעים — ממוצע הפרשי השכר לשנה 2 וממוצע אחר לאותה שנה, בו מופיע מרכיב השכר הנחקר כפי שהיה בשנה 1. יחס זה אומר, פי כמה גדול יותר (או קטן יותר) ממוצע הפרשי השכר למעשה בשנה 2 בהשוואה לממוצע ההפרשים שהיה מתקבל לולא הוכנס השינוי במרכיב השכר הנחקר[2]. השפעת השינוי, שנעשה במרכיב השכר, על מבנה השכר של שנה מסוימת משתקפת, לפיכך, במודד זה.

מודדי חתך אופקי ומודדי סדרה עתית מוצגים להלן כאומדנים של השפעת מרכיבי השכר השונים על מבנה השכר. בשל חוסר נתונים על כמה ממרכיבי השכר בחקירת ההתפתחויות במרוצת הזמן, חישבנו במקרים אלה מודדים, המבוססים על נתונים

[2] כשאנו משתמשים באותו סימון כמו בהערה 6 של פרק ד׳, שני המודדים (המבוססים על חתך אופקי וסדרה עתית) ניתנים לביטוי על־ידי

$$\frac{\sum_{i=1}^{n} [z_i x_{it}]}{\sum_{i=1}^{n} [z_i (x_{it} - h_{it})]}$$

כאשר h_{it} מסמן את מרכיב השכר הנחקר במודד המבוסס על חתך אופקי, ואת השינוי השנתי (משנה $t-1$ לשנה t) במרכיב הנחקר לגבי המודד המבוסס על סדרה עתית.
יש להדגיש שחישוב מודדים אלה מצריך אינפורמציה שלמה על כל מרכיבי השכר.

חלקיים. מודדים אלו מציינים רק את כיוון השפעתם של מרכיבי השכר על מבנה השכר, ואין לקבלם כאומדנים למידת ההשפעה[3].

2. אומדני חתך אופקי

לוח 4 מציג אומדני חתך אופקי של השפעת מרכיבי שכר על מבנה השכר. הלוח מראה את ההשפעה המצטברת של תשלומי שעות נוספות, פרמיות, הענקות, תוספות משפחה ותוספת יוקר, וכן את השפעת שכר היסוד על הפרשי השכר היחסיים בשנים 1952 ו־1953[4]. הנתונים, שמהם חושבו האומדנים המופיעים בלוח, הם ממוצעים של מרכיבי שכר שבועי ב־10 עד 12 ענפי תעשייה.

כל האומדנים המופיעים בלוח 4, המתייחסים לעובדים יומיים, וכן מרבית האומדנים האחרים, נמצאו מובהקים מבחינה סטטיסטית[5]. אומדנים אלה מראים, שתוספת היוקר היתה מרכיב השכר היחיד, שפעל להקטנת הפרשי השכר היחסיים בשנים 1952 ו־1953. שאר מרכיבי השכר פעלו בכיוון ההפוך; יתר־על־כן, ההשפעה המצטברת של שאר מרכיבי השכר היתה גדולה יותר, בהשוואה לזו של תוספות היוקר, במקרה של עובדים יומיים ועובדי נורמות ופרמיות. השפעה מקזזת זאת לא היתה גדולה יותר במקרה של העובדים החודשיים. בגלל שינוי, שהוכנס במידגם, אין להשוות את האומדנים המקבילים ל־1952 ו־1953.

מימצאים אלו מתיישבים עם פיזור השכר היציב יחסית בשנים 53—1952 בקרב עובדים יומיים בתעשייה (ראה לוח 3 לעיל). נוכל להסיק, לפיכך, באופן ארעי, שמרכיבי השכר האחרים (הענקות, ותשלומי שעות נוספות במיוחד) קיזזו את ההשפעה השוויונית של תוספות היוקר בשנים 53—1952, ומנעו את צימצום הפרשי השכר היחסיים בין עובדים יומיים ועובדי נורמות ופרמיות. כנראה שלא כך היה המצב במקרה של העובדים החודשיים. יתר־על־כן, הגיוני להניח, שתוספות היוקר הקטינו את היחס שבין הכנסות העובדים האקדמאיים (המקבלים תשלום חודשי) לבין שכרם של כלל העובדים בתעשייה במשך 53—1952.

נפנה עתה למרכיב אחר של הוצאות עבודה, שאיננו מופיע בסטטיסטיקה הרגילה

[3] אם נגדיר $x_{it} = a_{it} + b_{it}$ כאשר b_{it} מציין את סכום מרכיבי השכר עליהם יש לנו נתונים,

$$\frac{\sum zx}{\sum[z(x-h)]} = \frac{\sum[z(a+b)]}{\sum[z(a+b-h)]} = \frac{\sum za + \sum zb}{\sum za + \sum[z(b-h)]}$$

כאשר סימוני המשנה (i ו־t) הושמטו. חישוב היחס

$$\frac{\sum zb}{\sum[z(b-h)]}$$

שנעשה על־ידינו בחקירת ההתפתחויות במרוצת הזמן, נוטה להגזים בהערכת השפעתו של h על מבנה השכר. עם זאת, הוא מציין את הכוון הנכון של ההשפעה.

[4] במקום לאמוד את השפעת הפרמיות, ההענקות וכו׳, כל אחת בנפרד, מדדנו את ההשפעות המשותפות של שעות נוספות ופרמיות; שעות נוספות, פרמיות והענקות; וכן הלאה.

[5] מבחן המובהקות, ראה שם.

של השכר — תשלומי הטבות סוציאליות — ונתונים עליו, לשנת 1951/52, נמצאים במפקד התעשייה של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

לוח 4: השפעתם המצטברת של מרכיבי שכר שונים על הפרשי השכר היחסיים, 1952 ו־1953[1]

מרכיבי השכר	1952	1953
א. עובדים יומיים		
שעות נוספות	1.053	1.056
+ פרמיות	1.151	1.188
+ הענקות	1.199	1.222
+ תוספות משפחה	1.237	1.254
+ תוספות יוקר	1.181	1.175
שכר היסוד[2]	1.047	1.067
ב. עובדי נורמות ופרמיות		
שעות נוספות	1.181	1.130
+ פרמיות	1.304	1.191
+ הענקות	1.401	1.163
+ תוספות משפחה	1.503	1.228
+ תוספות יוקר	1.301	1.137
שכר היסוד[2]	1.155	1.080
ג. עובדים חודשיים		
שעות נוספות	1.031	1.169
+ הענקות	1.239	1.469
+ תוספות משפחה	1.248	1.447
+ תוספות יוקר	0.983	0.952
שכר היסוד[2]	1.270	1.520

[1] המספרים בלוח מציינים, פי כמה ממוצע הפרשי השכר למעשה גדול מממוצע ההפרשים שהיה מתקבל בהיעדרם של מרכיבי השכר הנחקרים. המספרים חושבו מהמקור דלהלן.

[2] מסיבות טכניות, אומדן שכר היסוד מתייחס להשפעתו של מרכיב שכר זה על הפרשי התעריפים (יסוד + תוספת יוקר) ולא על הפרשי השכר בפועל.

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סטטיסטיקה של שכר עבודה בתעשייה, אוגוסט 1952, פרסומים מיוחדים, מס׳ 16, וסטטיסטיקה של שכר עבודה, 1953–54, פרסומים מיוחדים, מס׳ 38.

תשלומי הטבות סוציאליות מיועדים לקרנות למקרים של מחלה, חופשה, הפסקת עבודה, ביטוח ומטרות "סוציאליות" אחרות, הנדרשות על־ידי החוק, על־ידי המנהג או על־ידי ההסכמים הקולקטיביים. האידיאולוגיה המונחת ביסודם של תשלומים אלה היא שוויונית. לפיכך, יהיה זה מעניין לבדוק את השפעתם של התשלומים הסוציאליים למעשה על מודדי מבנה השכר בסיום התקופה הנחקרת.

לוח 5 מציג את השפעתם של תשלומים סוציאליים על הפרשי השכר היחסיים בשנת 1951/52. האומדנים המופיעים בלוח חושבו מתוך נתוני שכר ממוצע בענפי משנה תעשייתיים, שמספרם היה שונה בכל ענף. סך־כל ענפי המשנה בכל ענפי התעשייה היה 166.

לוח 5: השפעתן של תוספות סוציאליות על הפרשי השכר היחסיים, 1951/52[1]

	שכר יומי	שכר שנתי
כל ענפי התעשייה	1.163	1.090
מזון	1.252	1.089
טכסטיל	1.135	1.104
הלבשה	1.132	1.108
מתכת	1.222	1.095
מכונות	1.219	1.199
חשמל	1.071	1.060
עץ	1.505	1.292
נייר	1.070	1.076
כימיקלים	1.126	1.152
אבן ומלט	1.077	1.084
שונות	1.130	1.080

[1] המספרים בלוח מציינים, פי כמה ממוצע הפרשי השכר למעשה גדול מממוצע ההפרשים שהיה מתקבל בהיעדרן של התוספות הסוציאליות. המספרים חושבו מהמקור דלהלן.

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, מפקד התעשייה 1952, חלק ב׳, פרסומים מיוחדים, מס׳ 41.

לוח 5 מראה נטייה בולטת של ענפים בעלי שכר גבוה לשלם תשלומים סוציאליים גדולים יחסית, בהשוואה לענפים בעלי שכר נמוך. כך היה המצב בכל בדיקה בודדת שערכנו, לגבי שכר שנתי ולגבי שכר יומי. הסיבה לכך נעוצה, כנראה, בנטייה להעניק תשלומים יחסיים גבוהים יותר לגברים בהשוואה לנשים, למבוגרים בהשוואה לצעירים, לעובדים קבועים בהשוואה לזמניים וכן הלאה. בכל מקרה, מראה לוח 5, התרחבו הפרשי השכר היחסיים, כאשר הוספנו לשכר את התשלומים הסוציאליים. עובדה זאת סותרת את הציפייה לקיום שוויוניות בתשלומים אלה.

לסיכום — השפעתם המצטברת של שכר היסוד, תוספות המשפחה, ההענקות, הפרמיות, תשלומי השעות הנוספות והתשלומים לתנאים סוציאליים פעלה להרחבת הפרשי השכר היחסיים בשנים שלאחר העלייה ההמונית. בשנים אלו פעלו תוספות היוקר בכיוון ההפוך. אין באפשרותנו לזהות בדיוק את השנים, שבהן בוצעו קווי מדיניות אלה, כשאנו מסתמכים על לוחות 4 ו־5 בלבד. לצורך זה ערכנו ניתוח של סדרות עתיות המוצג בסעיף הבא.

3. אומדני סדרה עתית

נתוני סדרות עתיות מצויים לשני מרכיבי שכר בלבד — שכר יסוד ותוספות יוקר. מסיבה זאת, מודדי השפעתם של מרכיבי שכר אלה על מבנה השכר אינם אומדים את מידת ההשפעות, אלא מספקים אינפורמציה רק על כיוונן ועוצמתן של ההשפעות בשנים השונות.

מיגבלה אחרת של ניתוח הסדרות העתיות נובעת מהיעדר נתונים סטטיסטיים גם על שני מרכיבי שכר אלה לתקופה של עליית ההמונים ושל השנים שקדמו לה. מסיבה זו היה עלינו להסתמך על הסכמי תוספות היוקר בחקירת התקופה הזאת.

נפנה תחילה ל"שכר היסוד" — מונח שהומצא, כדי להקל על חישובי תוספות היוקר. במקורו היה שכר היסוד שכר ששולם בפועל, אליו צורפה תוספת היוקר הראשונה. לאחר מכן נקבע שכר יסוד גם לעובדים חדשים, שמעולם לא קיבלו, למעשה, את שכר היסוד. הקשר האוטומטי בין תוספת היוקר לבין מדד המחירים לצרכן יצר מצב, שבו היה נוח להשתמש במושג של שכר יסוד כדי להכניס שינויים תכופים בתוספות היוקר[6].

המערכת הראשונה של שכר היסוד היתה זו של 1939. שינויים בשיעורי שכר היסוד המקוריים במקצועות השונים הוכנסו מדי פעם, לרוב מדי שנה בשנה, בדרך של משא־ומתן קולקטיבי, שהחל להופיע בשדה יחסי העבודה בארץ־ישראל המנדטורית בתקופת מלחמת העולם השנייה[7]. מערכת אחרת של שכר יסוד נקבעה בשנת 1952, שבה הוחלט להגדיר את שכר היסוד החדש כסכום של שכר היסוד הישן (שהיה קיים ב־1951), של תוספת היוקר הישנה ושל תוספות הוותק והמשפחה[8]. שינוי דומה בהגדרת שכר היסוד נקבע בשנת 1957[9].

נתונים מהימנים והשוואתיים על שכר היסוד מצויים לשנים שלאחר 1950 בלבד. לפיכך, אין אפשרות לבדוק את מרכיב השכר הזה כדי להסביר את שינויי המחירים היחסיים של העבודה בתקופה של עליית ההמונים. ייתכן שהיעדר נתונים מהימנים על שכר היסוד לשנים הראשונות של המדינה קשור בדרגה הנמוכה יותר של ריכוזיות בקביעת שכר היסוד בתקופה זאת. קביעה ריכוזית של שכר היסוד החלה בשנת 1952, שבה הוחלט על הקפאת שכר היסוד בעתיד. ואמנם, שכר היסוד נשאר קבוע עד 56—1955. משנת 1956 ואילך הוחל לשנות את שכר היסוד באופן סדיר אחת לשנתיים.

בדרך של הקפאת שכר היסוד וקשירת תוספות היוקר למדד המחירים לצרכן, איפשרו מוסדות שוק העבודה המרכזיים לממשלה, להפחית את מחירי העבודה יחסית למחירי הציוד, על־ידי העלאת מחירי הציוד בהשוואה למחירי התצרוכת. כפי שכבר ציינו לעיל (ראה ציור 4) מחיר העבודה היחסי פחת בתקופה של הקפאת השכר, 1952 עד 1955, שלאחריה הוחלט להעלות את שכר היסוד. המחיר היחסי של העבודה עלה כמעט בשיטתיות (אם כי במידה מעטה) במשך 58—1955.

6 Government of Palestine, *Report of the Wages Committee*, Jerusalem, 1943, pp. 28, 46–47.

7 שם, עמ' 20—22.

8 ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ ישראל, תעריפי שכר עבודה ארציים, 1952, א', פברואר 1952, עמ' 21.

9 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל, מס' 10, עמ' ל"א—ל"ב.

עקב קיומה של שיטת תוספות היוקר, שתוארה לעיל, לא נוכל להתייחס לקביעת שכר היסוד כאל תהליך מבודד: קביעת שכר היסוד למקצוע כלשהו גררה אחריה קביעה אוטומטית של תוספת היוקר לאותו מקצוע. מכאן שאין טעם לנתח את השפעת שכר היסוד על מבנה השכר באופן בלתי־תלוי בתוספות היוקר. מוטב, אפוא, לצרף את שני הגורמים יחדיו ולדון בהשפעת שניהם כאחד.

לוח 6 מציג מודדי סדרה עתית להשפעת תעריפי השכר (= שכר יסוד + תוספות יוקר) על הפרשי השכר היחסיים לאורך התקופה 1951—1958. הנתונים על תעריפי האיגודים המקצועיים, שמהם חושבו מודדים אלה, הם תעריפי שכר יסוד ותוספות יוקר ל־120 מקצועות מייצגים — 40 בחקלאות ו־80 בחרושת ובבנייה — המתפרסמים בסדירות על־ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. בהיעדר נתונים על מרכיבי השכר מחוץ לשכר היסוד ותוספות היוקר, המודדים המופיעים בלוח 6 מציינים אך ורק את כיוונה ועוצמתה של השפעת תעריפי השכר על הפרשי השכר בשנים השונות.

לוח 6: השפעת תעריפי האיגודים המקצועיים על הפרשי השכר היחסיים, 1951—1958[1]
(1953 = 1.000)

	חקלאות, תעשייה ובנין	חקלאות	תעשייה ובנין
1951	1.290	1.114	1.393
1952	1.067	1.025	1.090
1953	1.000	1.000	1.000
1954	1.033	1.030	1.039
1955	1.043	1.015	1.057
1956	1.066	0.958	1.225
1957	1.196	1.057	1.336
1958	1.192	1.054	1.328

[1] המספרים בלוח מציינים, פי כמה גדול ממוצע הפרשי התעריפים בכל שנה מממוצע ההפרשים של 1953. המספרים חושבו מהמקור דלהלן.

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל, מס׳ 7, 193—197; מס׳ 10, עמ׳ 311—315.

לוח 6 מראה את השפעתם הניכרת של תעריפי השכר לצמצום הפרשי השכר היחסיים במשך 53—1952. השפעה זו היתה חזקה יותר בתעשייה ובבנין בהשוואה לחקלאות. מאחר ששכר היסוד הוחזק קבוע במשך 55—1951, נבעה השפעה זו מגורם תוספת היוקר בלבד. מאותה סיבה עצמה, גורם זה הוא ההסבר היחיד להשפעה המרחיבה של הפרשי השכר היחסיים במשך 55—1954.

גורם השינויים בשכר היסוד הופיע רק ב־1956, בהשפיעו על מבנה השכר באותו כיוון כמו תוספות היוקר, שהחלו להרחיב את הפרשי השכר היחסיים עוד בתחילת 1954. השפעה מרחיבה זאת, שבלטה בממדיה ובשיטתיותה בתעשייה ובבנייה בהשוואה לחקלאות, היתה כנראה תוצאת המדיניות החדשה של ההסתדרות בתחום מבנה השכר. לוח 6 מראה, שהשפעה זאת נפסקה בשנת 1958.

כפי שצוין כבר לעיל, לא עמדו לרשותנו נתונים מתאימים על תוספות יוקר בתקופה של עליית ההמונים. אולם מאחר שאנו דנים עתה בבעיות של מדיניות שכר, ולא בשינויי שכר למעשה, נוכל לנצל אינפורמציה המבוססת על הסכמי תוספות היוקר שפורסמו, לשם ניתוח השפעתן של תוספות היוקר על התפתחויות השכר. אפשר לעשות זאת בהנחה, שתוספות היוקר אמנם שולמו בהתאם להסכמים הכתובים — הנחה קרובה יותר למציאות של השנים האחרונות מאשר למציאות בתקופה של העלייה ההמונית ושל השנים שקדמו לה. אולם לאור חשיבותן של תוספות היוקר כמרכיב שכר — שתובהר להלן — מן הראוי שנבדוק את הבעיה ולו גם בעזרת מקור אינפורמציה מוגבל.

ניתוח מסוג זה אינו ניתן לסיכום בעזרת מודד סטטיסטי פשוט, אלא מחייב דיון מפורט ומתן ביטוי מספרי להסכמי תוספות היוקר, שממנו ניתן להסיק על השפעותיהם של הסכמים אלו על התפתחויות השכר. לניתוח מפורט זה נפנה עתה.

4. תוספת היוקר

קביעת תוספות היוקר היא התהליך הריכוזי ביותר מבין תהליכי קביעת השכר בישראל. הסכמים המעניקים תוספות כאלו נחתמים על־ידי המחלקה לאיגוד מקצועי של ההסתדרות מצד אחד ועל־ידי התאחדות בעלי התעשייה מצד שני. התאחדות בעלי התעשייה אינה מייצגת מעבידים של יותר מ־10 אחוז מכלל העובדים בישראל, ואף־על־פי־כן — כמעט כל המעבידים, כולל הממשלה ומפעלים בבעלות ההסתדרות, משלמים את תוספות היוקר כמוסכם כאילו היו צדדים למשא ומתן.

התוספות שהוענקו על־ידי הסכמים אלה היו, בדרך־כלל, שוות לגבי עובדים בעלי שכר יסוד שווה — ללא הבדל ענף, מקום או כל שיקול אחר. יחס תוספות היוקר לשכר היסוד היה שווה בכל נקודת זמן לגבי רוב העובדים[10]. שינויים בתוספות היוקר לאורך הזמן הוכנסו בהתאם לעקרון מוגדר היטב: כל הסכם והסכם נחתם בהתאם לרמה מסוימת של מדד יוקר המחיה (מדד המחירים לצרכן), והעניק תוספת יוקר מפצה, שהגדילה בדרך כלל (ולפעמים הקטינה) את רוב שיעורי השכר, יחסית לתנועותיו של המדד[11]. חשיבותה של תוספת היוקר כמרכיב שכר בישראל ברורה למדי, לאור הגידול פי שלוש ומעלה ברמת המחירים לצרכן במשך העשור הראשון למדינה, ולאור גידול שווה לערך במשך עשר השנים האחרונות של ארץ־ישראל המנדטורית.

הבה נבדוק תחילה את השפעת תוספות היוקר על ההתפתחות של רמת השכר. בתקופה של עליית ההמונים, מאז אמצע 1949, החל לרדת המדד הרשמי של יוקר המחיה, כתוצאה מפיקוח על מחירים ומדיניות של סובסידיות שהופעלה על־ידי הממשלה. בהשוואה ל־365 נקודות בינואר־אפריל 1949 (אוגוסט 1939 = 100) ול־370 במאי־יולי 1949, ירד מדד המחירים (שלפיו שולמה תוספת היוקר) ל־350 באוגוסט־אוקטובר 1949, ל־329 בנובמבר 1949–ינואר 1950 והגיע לרמה הנמוכה של 321 נקודות לכל שנת 1950[12]. עלייה

[10] עד למכסימום מסוים של שכר יסוד. נשוב לדון ביוצאים מן הכלל – העובדים בעלי השכר הגבוה – בדיון הבא בדבר השפעת תוספות היוקר על מבנה השכר.

[11] יחס תוספות היוקר לשכר היסוד היה שווה, מאז 1943, לגידול שחל במדד יוקר המחיה עד למכסימום של שכר יסוד.

[12] הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל, 1952/53, מס׳ 4 עמ׳ 98. ראה לוח־נספח א־1.

קלה במדד חלה בראשית 1951, כאשר הגיע ל־337 באפריל אותה שנה. תנועת הירידה במדד בתקופת עליית ההמונים הביאה להפחתה אוטומטית מקבילה בתוספות היוקר[13].

סובסידיות ופיקוח על מחירים במגמה להפחית את מדד המחירים לצרכן, או לפחות את קצב עלייתו, נמשכו גם בתקופה שלאחר מכן. משימה זאת היתה קשה לביצוע, כי

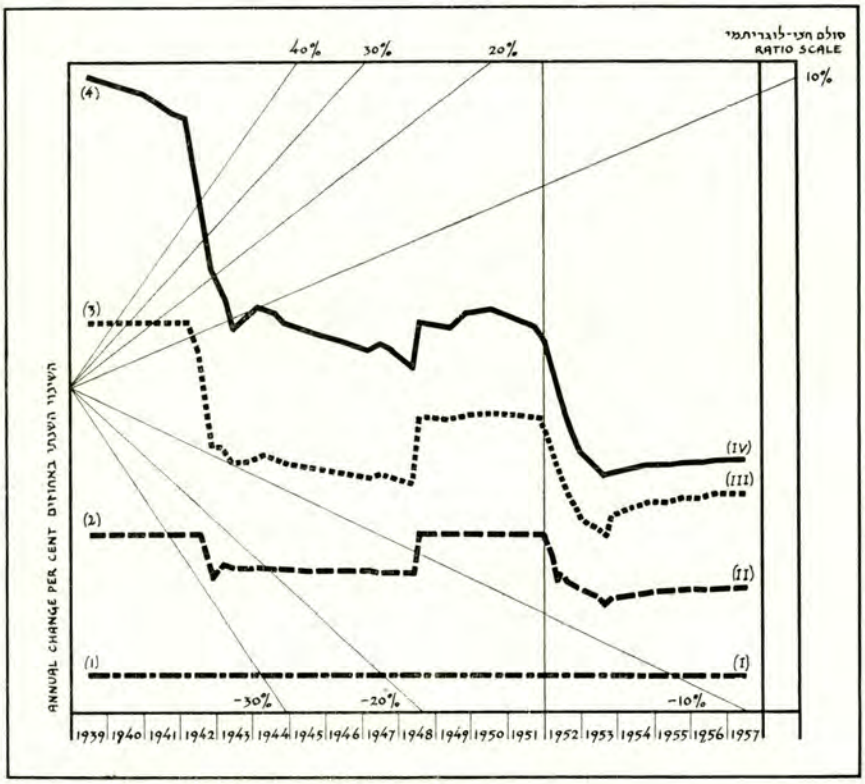

ציור 8: השפעת תוספות היוקר על הפרשי השכר היחסיים[1]

[1] יחסים בין תעריפים של שכר "גבוה" ושכר "נמוך", שחושבו מהמקור דלהלן, כמוסבר בטכסט.
מקור: שנתון סטטיסטי לישראל: מס׳ 4. עמ׳ 98, לוח 6; מס׳ 10, עמ׳ 289.

באותו זמן העלתה הממשלה את רמת המחירים הכללית על־ידי העלאת מחיריהם של נכסי הון ומוצרים אחרים שנמצאו, יחסית, במחסור. במיוחד אי־אפשר היה למנוע את עליית מדד המחירים לצרכן בתקופות הפיחותים הממושכים של הלירה הישראלית, ובפרט בשנים 53—1952. אולם, כפי שכבר הזכרנו לעיל (פרק ג), עליית מחירי התצרוכת היתה קטנה במידה ניכרת בהשוואה לעליות המחירים האחרות שחלו באותה תקופה.

[13] הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל, 1952/53, מס׳ 4 עמ׳ 98. ראה גם: ההסתדרות, בשנת השלושים, עמ׳ 313.

נפנה עתה לבעיה העיקרית — באיזו מידה השתמשו למעשה מוסדות שוק העבודה המרכזיים בתוספות היוקר, כמכשיר של ביצוע שינויים במבנה השכר. ציור 8 מציג השפעת תוספות היוקר על הפרשי השכר היחסיים לאורך שתי תקופות: 1939—1951 ו־1952—1957. מסיבות שנזכרו לעיל ובגלל בחירת שיעורי שכר יסוד שרירותיים למטרות הדגמה, המגמות המשתקפות בציור מציינות רק את כיוונן ואת עצמתן היחסית של השפעות תוספות היוקר על הפרשי השכר בשנים השונות. אין לראות במגמות אלו אומדנים מדויקים של ההשפעות.

כל העקומות בציור 8 מציגות יחסים בין תעריפי שכר (=שכר יסוד + תוספות יוקר), וליתר דיוק, בין תעריפי שכר "גבוה" ובין תעריפי שכר "נמוך", כאשר שכר היסוד נבחר בצורה שרירותית והוחזק קבוע במשך כל אחת משתי התקופות הנחקרות. תוספות יוקר הוספו לשיעורים אלה של שכר היסוד בהתאם להסכמים. עקומות (1), (2), (3) ו־(4) בציור זה, המתייחסות לשנים 1939—51, מציגות תעריפי שכר של עובדים, ששכר היסוד שלהם היה 8, 10, 14, ו־21 לירות לחודש, בהתאמה, מחולקים בתעריף השכר של עובד, ששכר היסוד שלו היה 6 לירות. עקומות (I), (II), (III) ו־(IV), המתייחסות לשנים 1952—57, מציגות תעריפי שכר של עובדים, ששכר היסוד שלהם היה 80, 100, 120 ו־140 לירות לחודש, בהתאמה, מחולקים בתעריף השכר של עובד, ששכר היסוד שלו היה 60 לירות.

עקומות בעלות שיפוע יורד, המופיעות בציור 8, מייצגות ירידות ביחסי התעריפים לאורך הזמן, כתוצאה מתוספות יוקר קטנות יחסית, ששולמו לבעלי שכר גבוה בהשוואה לתוספות ששולמו לבעלי שכר נמוך. שינויים אלה ביחסי התעריפים מהווים אינדיקטורים להשפעת תוספות היוקר על הרחבת הפרשי השכר היחסיים או הצרתם.

ציור 8 מראה, שתוספות היוקר פעלו בדרך כלל לצימצום הפרשי השכר היחסיים. בעיקרו של דבר, הסכמי תוספות היוקר העניקו במשך תקופת 20 השנים תוספות גדולות יותר, יחסית, לעובדים בעלי שכר נמוך. מכאן, שמודד של חתך־אופקי להשפעת תוספות היוקר על הפרשי השכר היחסיים בכל שנה ושנה במשך התקופה, היה מצביע על השפעה מצמצמת של התוספות על ההפרשים.

מודדי סדרה עתית ימסרו לעומת זאת, תיאור שונה במקצת. שינויים בתוספות היוקר שנעשו מזמן לזמן — או במלים אחרות, תוספות יוקר חדשות שנתווספו מדי פעם לשכר — לא תמיד היו גדולות יחסית אצל עובדים בעלי שכר נמוך. כפי שמראה ציור 8, יחסי התעריפים גדלו בשנים אחדות במשך התקופה, והיתה זאת תוצאה של תוספות יוקר (חדשות) גדולות יותר מיחסיות, ששולמו לבעלי שכר גבוה. במקרים אלה, מודדי סדרה עתית יצביעו על השפעה שנתית מרחיבה של תוספות היוקר על הפרשי השכר היחסיים. לפיכך, הגם שתוספות היוקר יכולות להיחשב כגורם, שפעל לצמצום הפרשי השכר היחסיים במשך תקופות ארוכות, לא תמיד היה הדבר כך במשך תקופות קצרות. שינויים בהסכמי תוספות היוקר השפיעו על הפרשי השכר היחסיים בשני הכיוונים.

תיאור היסטורי של הסכמי תוספות היוקר בשנים 1939—1958 וניתוח מפורט של השפעת הסכמים אלה על הפרשי השכר היחסיים ניתנים להלן בנספח א. בדרך־כלל, תנועות של ירידה ביחסי התעריפים (בין בעלי שכר גבוה ובין בעלי שכר נמוך) נגרמו בשל תוספות יוקר מוחלטות שוות (סכומים שווים בלירות) שניתנו לבעלי השכר הגבוה. דבר זה נעשה כרגיל על־ידי הענקת תוספות יוקר יחסיות שוות רק עד למכסימום מסוים

של שכר יסוד: עובדים בעלי שכר יסוד נמוך מן המכסימום הזה, קיבלו תוספות יוקר, שיחסן לשכר היסוד היה זהה אצל כל העובדים האלה, ויחסי לעליית מדד המחירים לצרכן. תוספות יוקר, שהוענקו לבעלי שכר יסוד גבוה מזה, היו שוות (בסכום מוחלט) לתוספת שניתנה לעובד בעל מכסימום שכר היסוד[14]. כך היה המצב בתקופת מלחמת העולם השנייה ובשנים שלאחריה, 47—1939, כאשר תוספות היוקר פעלו (כפי שמראה ציור 8) לצימצום הפרשי השכר היחסיים.

תנועות הגידול ביחסי השכר הנראות בציור 8 נבעו מביטול שכר היסוד המכסימלי וקביעת מכסימום חדש, במקומו, על רמה גבוהה יותר של שכר יסוד. על־ידי העלאת הרמה, הוענקו תוספות יוקר נוספות באופן מיידי לבעלי שכר יסוד גבוה מהמכסימום הקודם, בשעה שתוספות היוקר של בעלי שכר יסוד נמוך ממנו נשארו קבועות.

ביולי 1948 הועלה המכסימום לתוספות יוקר יחסיות משכר יסוד של 8.5 לשכר יסוד של 10.5 לירות, והמכסימום לתוספות גדולות ממוחלטות־שוות (אם כי לא יחסיות) הועלה מ־10.5 ל־12.5 לירות. לפיכך, תוספות היוקר הנוספות, שניתנו באופן מיידי לעובדים בעלי שכר יסוד גבוה מ־8.5 לירות, הגדילו את יחסי התעריפים של עובדים אלה לגבי התעריפים של בעלי שכר יסוד נמוך מ־8.5 לירות. יחסים מוגדלים אלה נשארו קבועים כמעט עד ל־1952: המכסימום החדש לא פעל לצימצום הפרשי השכר בגלל יציבות המחירים הרשמיים בתקופה של עליית ההמונים. עלייה מועטת בלבד חלה ביחסי התעריפים בשנים 50—1949 כתוצאה מירידת מדד המחירים הרשמי במשך שנים אלו.

עלייה זו ביחסי התעריפים, שחלה מיד לאחר הקמת המדינה, מובלטת לאור הגידול המוקדם המקביל בהפרשי השכר היחסיים בשנים 49—1948 (השווה ציורים 7 ו־8). נוסף על כך, שתי הסדרות היו פחות או יותר יציבות (ועל רמה גבוהה יחסית) במשך 51—1948. הגיוני, לפיכך, להניח קיומו של קשר בין שתי התנועות הללו. נשוב לבחינת השערה זאת בנספח ב.

ירידת יחסי התעריפים במשך 53—1952, הנראית בציור 8, נגרמה בשל שכר יסוד מכסימלי חדש, שנקבע ב־1952 לתוספות יוקר יחסיות. במשך שתי שנים אלו עמד המכסימום על 80 לירות (לחודש), שעה שמדד המחירים הוכפל. תוספות יוקר מוחלטות־שוות על שכר יסוד הגבוה מ־80 לירות ישראליות, ותוספות יחסיות לשכר יסוד הנמוך מ־80 לירות, הקטינו את יחסי התעריפים במידה ניכרת. במשך אותה תקופה, 53—1952, אנו מוצאים ירידה מקבילה ביחס של הכנסות האקדמאים לשכר של העובדים בתעשייה (ראה ציור 6 לעיל). ירידה זו היתה, כנראה, הסיבה לתלונותיהם של העובדים האקדמאיים

[14] מכסימום שכר היסוד שעמד על 16 לירות ארץ־ישראליות (לחודש) בשנת 1941 ו־8.5 לירות ב־1942, גרם לצמצום הפרשי השכר היחסיים במשך שנים אלה של מלחמת העולם השנייה, שבהן חלה עליית מחירים ניכרת, ובמיוחד ב־1942 (השווה ציורים 7 ו־8). ההשפעה המתונה יותר של תוספות היוקר על הפרשי השכר היחסיים בשנים 47—1943 היתה תוצאה של עליית מחירים אטית יותר ושינוי בהסכם תוספת היוקר שהעניק תוספות גדולות יותר, ולא תוספות מוחלטות שוות, לבעלי שכר יסוד של 8.5 עד 10.5 לירות ארץ־ישראליות. 8.5 לירות היו מכסימום שכר היסוד לתוספות יחסיות־שוות. תוספות נומינליות־שוות ניתנו מאז אפריל 1943 לבעלי שכר יסוד גבוה מ־10.5 לירות.

נגד שיטת תוספת היוקר[15]. מצד שני, הפיזור היחסי של שכר עובדים יומיים בתעשייה נשאר פחות או יותר קבוע במשך שנים אלו (ראה לוח 3).

העלייה האיטית והשיטתית ביחסי התעריפים במשך 57—1954 (ראה ציור 8) נבעה מהסכם תוספת יוקר חדש, שהופעל מראשית שנת 1954. בהתאם להסכם זה, נקבע מכסימום גבוה יותר של שכר יסוד, 125 לירות לחודש, לעליות נוספות של תוספת היוקר כתוצאה מעליות עתידות במדד המחירים. מאחר שהמכסימום החדש היה בתוקף רק לגבי הגידול העתיד של תוספות היוקר, לא היתה להסכם זה כל השפעה מיידית על יחסי התעריפים. לעומת זאת, יחסים אלה הושפעו בהדרגה במשך 57—1954: היחס שבין תוספות היוקר הנוספות ובין התעריפים של בעלי שכר יסוד גבוה מ־80 לירות (ונמוך מ־170 לירות) היה גדול יותר במשך 57—1954 בהשוואה לעליית מדד המחירים, בשעה שהיחס המקביל לגבי שכר יסוד נמוך מ־80 לירות היה שווה לעליית המדד. כך היה המצב עד 1957, שנה שבה נחתם הסכם חדש של תוספת היוקר. בהתאם להסכם אחרון זה, כמעט כל התוספות היו יחסיות, להוציא משכורות גבוהות במיוחד, ששכר היסוד החדש שלהן (ב־1956) היה גבוה יותר מ־500 לירות.

התפתחויות יחסי התעריפים במשך 58—1954 היו דומות להתפתחויות המקבילות של הפרשי השכר היחסיים (השווה ציורים 6, 7 ו־8). כפי שכבר ראינו, תנועותיהן של סדרות אלו נמצאו דומות גם בתקופות אחרות. יש לערוך, לפיכך, נסיון להסביר את הפרשי השכר היחסיים על־ידי שינויים בתוספות היוקר. נסיון זה נעשה בנספח ב.

לסיכום — המחסור בנתונים הדרושים מכביד על בדיקת חלקם של המוסדות בקביעתן של התפתחויות השכר בישראל. בהסתמך על הנתונים הקיימים אנו מציעים את המסקנה האומרת, שמוסדות שוק העבודה תמכו במגמות של שינויי השכר במשך רוב השנים הנידונות, כאילו היו מוסדות אלה רגישים ללחצים של כוחות השוק.

בשנת 1948, כאשר החלה עליית ההמונים, הורחבו הפרשי השכר היחסיים בעזרת תוספות היוקר וכנראה גם בעזרת תוספות אחרות כגון תוספות סוציאליות, הענקות ופרמיות. הפרשי השכר היחסיים הורחבו שנית בתקופת גל העלייה השני בעזרת שינויים בשכר היסוד ובתוספות היוקר. בניגוד להרחבה הפתאומית והניכרת של הפרשי השכר היחסיים בראשית התקופה של עליית ההמונים, הרי במשך 57—1954, יחד עם הגידול השנתי בהיקף העלייה, הוכנסו שינויים במבנה השכר בצורה הדרגתית. הרחבה זאת בהפרשי השכר היחסיים נפסקה בשנת 1958, בסיומו של גל העלייה השני, שהגיע לשיאו ב־1957.

תנועות מחירי העבודה בהשוואה למחירים האחרים במשק (כגון מחירי הציוד) אינן מתואמות עם השינויים בהיקף העלייה לישראל. ירידת היחס בין השכר למחירי הציוד, שנגרמה על־ידי פיחות הלירה הישראלית, פיגרה במספר שנים אחרי תחילתה של עליית ההמונים. בתקופת גל העלייה השני ולאחריה הוצע לא פעם להעלות את מחירי הציוד, בדרך של העלאת מסים על ציוד מיובא. הצעה זאת נידונה במשרדי ממשלה, אולם התכנית המקורית לא בוצעה, בעיקרה, עד ליום הפיחות בחודש פברואר 1962.

[15] ראה: הוועדה הציבורית לבדיקת שיעורי השכר ושיטות הדירוג של עובדי המדינה ושל העובדים במוסדות ציבוריים, דין וחשבון, ירושלים, 1955, חלק ב׳, עמ׳ 1.

נספח א

תוספות יוקר והפרשי שכר

חוקרים רבים מניחים, שתוספות יוקר מצמצמות את הפרשי השכר היחסיים בתקופות של אינפלציה. תיאור השיטות של תוספות יוקר בארץ־ישראל המנדטורית ובמדינת ישראל, שיובא בנספח זה, יש בו כדי לסתור הנחה זו: בתקופות 51—1948 ו־57—1954 פעלו תוספות היוקר להרחבת הפרשי השכר היחסיים בין בעלי שכר גבוה לבין בעלי שכר נמוך.

1. ארץ ישראל המנדטורית

הסכם תוספת היוקר הראשון בין הסתדרות העובדים הכללית לבין התאחדות בעלי התעשייה נחתם בדצמבר 1940, והעניק תוספת של 20 אחוז על שכר היסוד, עד למכסימום שכר יסוד של 16 לירות ארץ־ישראליות לחודש[1]. עובדים ששכר היסוד שלהם היה גבוה מ־16 לירות, קיבלו תוספת שווה לזו שקיבל עובד בעל שכר יסוד של 16 לירות. הסכמים מאוחרים יותר הגדילו את תוספת היוקר ל־30 אחוז (נובמבר 1941), ל־40 אחוז (דצמבר 1941) ול־45 אחוז (ינואר 1942), על אותו שכר יסוד[2]. כ־4 אחוזים מהעובדים בתעשייה הוערכו כבעלי שכר יסוד, הגבוה מ־16 לירות ב־1939 וב־1943[3].

עד שנת 1942 לא היו תוספות היוקר קשורות אוטומטית למדד יוקר המחיה. מדדי המחירים של הסוכנות היהודית והממשלה עמדו על 175 בינואר 1942 (אוגוסט 1939 = 100), בהשוואה לתוספת יוקר של 45 אחוז ששולמה באותו זמן (עובדה העשויה להסביר את ירידת השכר הריאלי בשנים הראשונות של מלחמת העולם. ראה ציור 3 לעיל). בשנת 1942 הוסכם בין הצדדים על תשלום תוספת יוקר בשיעור של 80 אחוז מעליית מדד יוקר המחיה עד שכר יסוד מכסימלי של 8.5 לירות ארץ־ישראליות לחודש, באופן שהתוספות לשכר יסוד גבוה יותר יהיו שוות (בלירות) לתוספת הניתנת לבעלי שכר יסוד של 8.5 לירות[4]. כמו כן הוסכם בין הצדדים, שתוספת היוקר תשונה בעתיד, בהתאם לתנודות מדד יוקר המחיה ברווחים של שלושה חדשים.

תוספת היוקר הראשונה, אשר חושבה בהתאם להסכם זה, שולמה באפריל 1942

1 Government of Palestine, *Report of the Wages Committee*, Jerusalem, 1943, p. 29.

2 שם. ראה גם הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל, מס׳ 4 עמ׳ 98; ג. צידרוביץ וד. גורביץ חקירה על שכר העבודה וההכנסה הכוללת של עובדי התעשייה העברית, 1943, ירושלים, 1945, עמ׳ 32.

3 צידרוביץ וגורביץ, שם, עמ׳ 43, 48. יוצאים מן הכלל, שלפיו שולמו תוספות יוקר, ראה ממשלת ארץ־ישראל, בולטין סטטיסטי של שכר עבודה, (אנגלית), 9/1940 עמ׳ 2; מס׳ 11—10, עמ׳ 4, וכן גם ירחון סטטיסטי (באנגלית), פברואר 1942, עמ׳ 62; אפריל 1942, עמ׳ 159—162.

4 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל, מס׳ 4, עמ׳ 98.

כשמדד המחירים עמד על 186. התוספת השנייה שולמה באוקטובר 1942, כשהמדד היה 205. מכיון שכמעט מחצית העובדים בתעשייה היו בעלי שכר יסוד גבוה מ־8.5 לירות[5], היתה להסכם החדש השפעה חשובה על מבנה השכר.

יש להבחין בין שתי השפעות שונות של הסכם חדש על יחסי השכר (בין עובדים בעלי שכר גבוה לעובדים בעלי שכר נמוך): קיימת ההשפעה המיידית של ההסכם על יחסים אלה, כאשר התוספת החדשה משולמת לראשונה, ויש להבדיל השפעה זו מהשפעת ההסכם על יחסי השכר במרוצת הזמן, כאשר התוספות מותאמות לשינויים במדד המחירים.

ההשפעה המיידית של ההסכם מאפריל 1942 היתה הגדלת תוספת היוקר של עובדים, ששכר היסוד שלהם היה נמוך מ־13.2 לירות, והקטנת התוספות של העובדים ששכר היסוד שלהם היה גבוה מ־13.2 לירות[6]. הקבוצה הגבוהה הוערכה ב־14 אחוז מכלל העובדים בתעשייה[7]. במרוצת הזמן (באוקטובר 1942) היתה ההגדלה בשכר של עובדים, בעלי שכר יסוד נמוך מ־8.5 לירות, רבה יותר מאשר הגדלת שכרם של העובדים בעלי שכר יסוד גבוה מ־8.5 לירות, שמשקלם בכלל העובדים בתעשייה היה כמעט מחצית.

שינוי נוסף בתוספות היוקר כלול בהסכם מאפריל 1943. בהתאם להסכם זה הוענקה תוספת יוקר חדשה לבעלי שכר יסוד נמוך מ־8.5 לירות, שהיחס שלה לשכר היסוד היה שווה לשיעור העלייה במדד יוקר המחיה (במקום 80 אחוז מעלייה זו). עובדים בעלי שכר יסוד, שבין 8.5 ו־10.5 לירות, קיבלו תוספת יוקר נוספת של 40 אחוז מעליית המדד על אותו חלק של שכר היסוד שלהם שעלה על 8.5 לירות. עובדים בעלי שכר יסוד גבוה מ־10.5 לירות קיבלו תוספות, שהיו שוות, בלירות, לזו של עובד בעל שכר יסוד של 10.5 לירות[8].

ההשפעה המיידית של תוספות היוקר, ששולמו באפריל 1943 לפי מדד של 218 היתה הגדלת השכר של עובדים בעלי שכר יסוד נמוך מ־13.8 לירות יחסית יותר מעליית השכר של עובדים בעלי שכר יסוד גבוה מ־13.8 לירות[9]. הוערך, שהקבוצה האחרונה

5 צידרוביץ וגורביץ שם, עמ׳ 43.
יוצאים מן הכלל בחישוב התוספות ראה שם, עמ׳ 31–34; ממשלת ארץ־ישראל, ירחון סטטיסטי נובמבר 1942, עמ׳ 479–483; וכן שנתון סטטיסטי (באנגלית), 1943, עמ׳ 115–117.

6 עליית המדד באפריל 1942 היתה 86 אחוז, ו־80 אחוז ממנה, דהיינו 70.4, עוגלו ל־70 אחוז. עובד בעל שכר יסוד של 13.2 לירות קיבל תוספת יוקר ישנה של 45 אחוז, שהיתה שווה ל־70 אחוז מ־8.5 לירות.

7 צידרוביץ וגורביץ שם, עמ׳ 43.

8 ממשלת ארץ־ישראל, דו״ח ועדת השכר, (באנגלית) 1943, עמ׳ 34. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירחון סטטיסטי לישראל, (כללי) מס׳ 7, מאי־יולי 1950, עמ׳ צ״ח.

9 חושב מתוך המשוואה

$$\frac{x + 10.970}{x + 7.225} = \frac{100 + 118}{100 + 85}$$

כאשר 10.970 (לירות) היא התוספת המכסימלית ששולמה באפריל 1943, שהיחס שלה ל־8.5 לירות היה 100:118. 7.225 (לירות) היא התוספת המכסימלית, ששולמה באוקטובר 1942, שיחסה ל־8.5 לירות היה 100:85. $x = 13.8$ הוא שכר היסוד, שהשכר הכולל המתאים לו עלה בין שתי נקודות הזמן הנ״ל עלייה יחסית, השווה לזו של השכר הכולל, המתאים לשכר היסוד הנמוך מ־8.5 לירות.

כללה כ־10 אחוז מכלל עובדי התעשייה. השפעת הסכם זה לאורך זמן — מאז אפריל 1943 עד אפריל 1948, כאשר המדד הגיע לרמה של 312 — היתה, ששכרם של עובדים בעלי שכר יסוד נמוך מ־8.5 לירות עלה יותר משל שאר העובדים, ובמיוחד, בהשוואה לאלה ששכר היסוד שלהם עלה על 10.5 לירות. קבוצה אחרונה זאת של עובדים הוערכה (ב־1943) ב־36 אחוזים מכלל העובדים בתעשייה.

2. מדינת ישראל

עלייה ניכרת ביחסי השכר חלה מיד לאחר הקמת המדינה. עלייה זו נגרמה על־ידי הסכם תוספת יוקר חדש, שנכנס לתוקפו ביולי 1948, כאשר המדד עמד על 344. בהתאם להסכם זה, שכר היסוד המכסימלי, שלגביו יחס התוספת לשכר היסוד היה שווה לעליית המדד, הוגדל מ־8.5 לירות ארץ־ישראליות ל־10.5 לירות ישראליות; שכר היסוד המכסימלי, שלגביו יחס התוספת לשכר היסוד היה 40 אחוז מעליית המדד, הוגדל מ־10.5 לירות ל־12.5 לירות[10]. ההשפעה המיידית של הסכם זה היתה הגדלת תוספות היוקר של כלל העובדים בעלי שכר יסוד גבוה מ־8.5 לירות, שנאמדו ב־92 אחוז מכלל העובדים בתעשייה[11], תוך שמירה על גודלה הקודם של תוספת היוקר לגבי שאר העובדים, כולל 30 אחוז מכלל הנשים העובדות בתעשייה.

השפעתו של הסכם זה על יחסי השכר במרוצת הזמן היתה מבוטלת עד אפריל 1951, כאשר המדד הגיע ל־337, בהשוואה ל־344 ביולי 1948. עלייה מועטת במדד (ובתוספות היוקר) חלה לקראת סיומה של שנת 1948 והיא נמשכה עד מחצית 1949. אז ירד המדד לרמה הנמוכה של 321 לכל שנת 1950, וחזר ועלה במחצית הראשונה של 1951 לרמת אפריל 1948. לקראת סיומה של שנת 1951 הגיע המדד לרמה של 382, ובאותו זמן עלה השכר של בעלי שכר יסוד נמוך מ־10.5 לירות יותר מעליית השכר של שאר העובדים. שיעור בעלי שכר יסוד נמוך מ־10.5 לירות הוערך ב־5 אחוזים מכלל העובדים בתעשייה[12]. בעלי שכר יסוד שבין 10.5 ל־12.5 לירות הוערכו ב־5 אחוזים נוספים.

הסכם תוספת יוקר נוסף נחתם בראשית 1952, לפיו הוגדר מושג חדש של "שכר יסוד", שכלל את שכר היסוד הישן, את תוספת היוקר הישנה וכמה מרכיבי שכר אחרים. הסכם זה קבע מכסימום שכר יסוד של 80 לירות ישראליות לחודש, שבעבורו יחס תוספות היוקר לשכר היסוד היה שווה לעליית המדד. תוספות לבעלי שכר יסוד גבוה יותר היו שוות לאלה של בעלי 80 לירות[13]. מאחר שמדד המחירים לצרכן הוכפל בתקופת 1952—53, השפעתה של תוספת היוקר על יחסי השכר היתה ניכרת. השיבות הירידה של יחסי השכר ברורה לאור העובדה, שמחצית מכלל עובדי התעשייה היו בעלי שכר יסוד

[10] הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירחון סטטיסטי לישראל (כללי) מס׳ 7, מאי־יולי 1950, עמ׳ צ״ח. ראה גם ההסתדרות, בשנת השלושים, עמ׳ 13—312.

[11] ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ ישראל, מפקד שכר העבודה בתעשייה העברית 1948, עמ׳ 21—20.

[12] ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ ישראל, מפקד שכר העבודה בתעשייה העברית, 1950, עמ׳ 30; 32. יוצאים מן הכלל בחישוב תוספות היוקר ראה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירחון סטטיסטי לישראל (כללי), מס׳ 7, מאי־יולי 1950, עמ׳ צ״ט ועמ׳ 487.

[13] הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל מס׳ 5, עמ׳ ט״ז—י״ז.

נמוך מ־80 לירות[14]. כמעט כל המעבידים במשק שילמו תוספות יוקר בהתאם להסכם, כאילו היו צדדים לו. נוהג זה ממשיך להתקיים גם עתה.

שינוי נוסף בהסכם תוספת היוקר הוכנס בינואר 1954. בהתאם להסכם זה נקבע מכסימום שכר יסוד חדש, 125 לירות לחודש, לתוספות יוקר נוספות, ששולמו לרגל עליות נוספות במדד המחירים. לא הוכנס שום שינוי בהגדרת שכר היסוד, בחישוב התוספת לשכר יסוד של 80 לירות ומטה, ובחישוב התוספת לכל שאר העובדים על עליית מדד המחירים בעבר.

תוספות היוקר לבעלי שכר יסוד גבוה מ־80 ל״י היו מורכבות, לפיכך, מאז ינואר 1954, מסכום של שתי תוספות: התוספת הראשונה בסך 80.8 לירות ששולמה לפי המדד של דצמבר 1953 שעמד על 201 (ספטמבר 1951 = 100). התוספת השנייה חושבה כך, שיחסה לשכר היסוד עד למכסימום של 125 לירות היה שווה לעליית מדד המחירים שמעל ל־201 נקודות[15]. תוצאת הסדר מסובך זה היתה הגדלת השכר של בעלי שכר יסוד שבין 80 ל־170 לירות לחודש יותר מעליית מדד המחירים לצרכן[16]. קבוצת עובדים זאת נאמדה ב־60 אחוז מסך הגברים ו־6 אחוזים מסך הנשים בתעשייה[17]. עובדים, ששכר היסוד שלהם

[14] הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סטטיסטיקה של שכר עבודה, 1953–54, סדרת פרסומים מיוחדים מס׳ 38, עמ׳ 38–39; 77–80.

[15] הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל, מס׳ 5, עמ׳ ט״ז–י״ז.

[16] נסמן ב־X_0, X_t ו־K_t שכר יסוד, שכר כולל ומדד מחירים לתקופה t בהתאמה. בהתאם להסכם משנת 1954, חישוב השכר הכולל נעשה כלהלן:

עבור $X_0 < 80$:

$$X_t = K_t \cdot X_0$$

עבור $80 < X_0 < 125$:

$$X_t = X_0 + (K_t - 1)\,80 + (K_t - 2.01)\,(X_0 - 80) = (K_t - 1.01)\,X_0 + 80.8$$

עבור $X_0 > 125$:

$$X_t = X_0 + (K_t - 1)\,80 + (K_t - 2.01)\,45 = X_0 + 125\,K_t - 170.45.$$

ניתן להראות כי כאשר $K_{t+1} > K_t$ אזי:

$$\frac{X_{t+1}}{X_t} = \frac{(K_{t+1} - 1.01)\,X_0 + 80.8}{(K_t - 1.01)\,X_0 + 80.8} > \frac{K_{t+1}}{K_t}$$ לכל $80 < X_0 < 125$;

$$\frac{X_{t+1}}{X_t} = \frac{X_0 + 125\,K_{t+1} - 170.45}{X_0 + 125K_t - 170.45} > \frac{K_{t+1}}{K_t}$$ לכל $170.45 > X_0 > 125$.

אי־השוויון האחרון נכון בהיפוך לכל $X_0 > 170.45$. כמו כן ניתן להראות, שהערך המכסימלי של $\frac{X_{t+1}}{X_t}$ ל־$\frac{K_{t+1}}{K_t}$ נתון הוא זה של $X_0 = 125$.

[17] הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סטטיסטיקה של שכר עבודה, 1953–54, עמ׳ 38–39; 77–80.

היה גבוה מ־170 לירות, הוערכו בפחות מאחוז אחד מכלל העובדים בתעשייה, ובפחות מ־3 אחוזים מכלל העובדים בממשלה ובשאר השירותים הציבוריים[18].

התוספת הראשונה ששולמה לפי הסכם זה נתבססה על מדד מחירים של 216 בינואר 1954 (ספטמבר 1951 = 100), והאחרונה נתבססה על מדד של 245 ב־57—1956. הסכם זה שונה ביולי 1957, כאשר נקבע יחס שווה בין התוספת לבין שכר היסוד, עד שכר יסוד מכסימלי של 500 לירות לחודש[19]. בהתאם להסכם האחרון, הוגדר שכר היסוד כשכר של דצמבר 1956. הנתונים הקיימים אינם מאפשרים להעריך את משקל העובדים ששכר היסוד שלהם עלה, בשנים 58—1957, על 500 לירות. יש לשער, שמשקלם היה זעום ביותר.

18 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סטטיסטיקה של שכר עבודה, 54—1953, עמ׳ 86; 103. 10 אחוז לערך מהעובדים המינהליים בשירותים הציבוריים ובמפעלי המסחר והתעשייה הוערכו כבעלי שכר יסוד חודשי גבוה מ־170 לירות.

19 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל, מס׳ 10, עמ׳ 289.

לוח־נספח א־1: תוספות יוקר (מכסימום חודשי) מבוססות על הסכמים בין ההסתדרות ובין התאחדות בעלי תעשייה, 1941—1958

תקופה	מדד	תוספת יוקר בלירות
לפי המדד הישן (לעובדי תעשייה)		
1.1941	128	3.200
8.1941	140	3.200
11.1941	156	4.800
12.1941	166	6.400
1.1942	174	7.200
4.1942	186	8.650
10.1942	205	7.225
15 .7.1943 — 16 .4.1943	218	10.970
15.10.1943 — 16 .7.1943	248	13.760
15. 1.1944 — 16.10.1943	243	13.295
15 .4.1944 — 16 .1.1944	230	12.090
15.10.1944 — 16 .4.1944	236	12.640
15 .4.1945 — 16.10.1944	249	13.865
15.10.1946 — 16 .4.1945	258	14.690
15 .4.1947 — 16.10.1946	273	16.100
15 .7.1947 — 16 .4.1947	281	16.725
15.10.1947 — 16 .7.1947	275	16.275
15 .1.1948 — 16.10.1947	285	17.200
15. 4.1948 — 16 .1.1948	298	18.400
15 .7.1948 — 16 .4.1948	312	19.725
15.10.1948 — 16 .7.1948	344	27.600
15 .1.1949 — 16.10.1948	358	29.150
15 .4.1949 — 16 .1.1949	365	29.950
15 .7.1949 — 16 .4.1949	370	30.500
15.10.1949 — 16 .7.1949	350	28.250
15 .1.1950 — 16.10.1949	329	25.875
15 .1.1951 — 16 .1.1950	321	24.975
15 .4.1951 — 16 .1.1951	337	26.775
15 .7.1951 — 16 .4.1951	351	28.370
15.10.1951 — 16 .7.1951	364	29.830
15 .1.1952 — 16.10.1951	382	31.860

(המשך הלוח בעמ' הבא).

לוח נספח א־1: תוספות יוקר (מכסימום חדשי) מבוססות על הסכמים בין ההסתדרות ובין התאחדות בעלי תעשייה, 1941—1958 (המשך)

תקופה	מדד	תוספת יוקר בלירות
לפי המדד החדש[2] (לכלל העובדים)		
15 .3.1952 — 16 .1.1952	107	5.600
15 .4.1952 — 16 .3.1952	120	16.000
15 .5.1952 — 16 .4.1952	132	25.600
15 .7.1952 — 16 .5.1952	144	35.200
15 .9.1952 — 16 .7.1952	157	45.600
15.12.1952 — 16 .9.1952	165	52.000
15 .3.1953 — 16.12.1952	175	60.000
15 .6.1953 — 16 .3.1953	182	65.600
15 .9.1953 — 16 .6.1953	191	72.800
15.12.1953 — 16 .9.1953	201	80.800
15 .3.1954 — 16.12.1953	208	89.550
15. 9.1954 — 16 .3.1954	216	99.550
15.12.1954 — 16 .9.1954	222	107.050
15 .9.1955 — 16.12.1954	228	114.550
15.12.1955 — 16 .9.1955	231	118.300
15 .3.1956 — 16.12.1955	236	124.550
15 .6.1956 — 16 .3.1956	239	128.300
15 .7.1957 — 16 .6.1956	249	140.800
15 .7.1958 — 16 .7.1957	258	[3]16.000
31.12.1958 — 16 .7.1958	267	18.000

1 אוגוסט 1939=100.

2 ספטמבר 1951=100.

3 הגדרה חדשה של שכר יסוד.

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל, מס׳ 4, עמ׳ 98; מס׳ 10, עמ׳ 289.

לוח־נספח א־2: חישובי תוספות יוקר, ממוצעים שנתיים, 1941—1958

(ל״י)

שכר יסוד:	8.5 — 0	10.5 — 8.5	16.0 — 10.5	16.0 +
1941	$X_1 = 1.225X_0$	$X_1 = 1.225X_0$	$X_1 = 1.225X_0$	$X_1 = X_0 + 3.600$
1942	$X_2 = 1.675X_0$	$X_2 = 1.113X_0 + 4.781$	$X_2 = 1.113X_0 + 4.781$	$X_2 = X_0 + 6.581$
1943	$X_3 = 2.211X_0$	$X_3 = 1.385X_0 + 7.015$		$X_3 = X_0 + 11.060$
1944	$X_4 = 2.375X_0$	$X_4 = 1.55\ X_0 + 7.013$		$X_4 = X_0 + 12.788$
1945	$X_5 = 2.554X_0$	$X_5 = 1.662X_0 + 7.925$		$X_5 = X_0 + 14.452$
1946	$X_6 = 2.611X_0$	$X_6 = 1.644X_0 + 8.216$		$X_6 = X_0 + 14.982$
1947	$X_7 = 2.780X_0$	$X_7 = 1.712X_0 + 9.078$		$X_7 = X_0 + 16.554$
שכר יסוד:	8.5 — 0	10.5 — 8.5	12.5 — 10.5	12.5 +
1948	$X_0 = 3.250X_0$	$X_8 = 2.589X_0 + 5.621$	$X_8 = 1.459X_0 + 17.482$	$X_8 = X_0 + 23.220$
1949	$X_9 = 3.547X_0$		$X_9 = 2.019X_0 + 16.046$	$X_9 = X_0 + 28.781$
1950	$X_{10} = 3.213X_0$		$X_{10} = 1.885X_0 + 13.942$	$X_{10} = X_0 + 25.007$
1951	$X_{11} = 3.560X_0$		$X_{11} = 2.024X_0 + 16.128$	$X_{11} = X_0 + 28.928$
שכר יסוד:	80 — 0	125 — 80	359.2 — 125	359.2 +
1952	$X_{12} = 1.417X_0$		$X_{12} = X_0 + 33.360$	
1953	$X_{13} = 1.886X_0$		$X_{13} = X_0 + 70.880$	
1954	$X_{14} = 2.163X_0$	$X_{14} = 1.153X_0 + 80.800$		$X_{14} = X_0 + 99.925$
1955	$X_{15} = 2.291X_0$	$X_{15} = 1.281X_0 + 80.800$		$X_{15} = X_0 + 115.925$
1956	$X_{16} = 2.438X_0$	$X_{16} = 1.428X_0 + 80.800$		$X_{16} = X_0 + 134.300$
1957	$X_{17} = 2.527X_0$	$X_{17} = 1.502X_0 + 81.985$	$X_{17} = 1.015X_0 + 142.865$	$X_{17} = X_0 + 148.133$
1958	$X_{18} = 2.610X_0$	$X_{18} = 1.551X_0 + 84.678$	$X_{18} = 1.048X_0 + 147.558$	$X_{18} = X_0 + 165.000$

סימון: X_0 = שכר יסוד.

X_1 .... X_{18} = שכר כולל (שכר יסוד ותוספות יוקר) ל־1958.....1941 בהתאמה.

359.2 לירות הוא שכר היסוד לפי מערכת 1951 המתאים לשכר יסוד של 500 לירות לפי מערכת 1956.

מקור: ראה מקור ללוח נספח א־1.

נספח ב

הסבר מוסדי לשינויים בהפרשי שכר

מחוסר נתונים השוואתיים על תעריפי האיגודים המקצועיים והשכר ששולם בפועל, לא הצגנו בגוף העבודה אומדנים כמותיים על אחוזי השינויים בהפרשי השכר למעשה, שאפשר ליחסם לקביעת שכר מוסדית בשנים שונות. בנספח זה אנו מנצלים אינפורמציה חלקית על קביעת שכר מוסדית כדי להסביר באופן כמותי שינויים בהפרשי שכר יחסיים. אינפורמציה זו, בלקחה מהסכמי תוספות היוקר.

נניח שיש בידינו נתונים על קביעת שכר מוסדית, שאפשר להשוותם לשכר ששולם בפועל. אם נמצא סטייה בודדת בין שינוי שכר מוסדי לשינוי של שכר בשוק לגבי קבוצת עובדים מסוימת נוכל לייחס סטייה זאת למקרה, ולפיכך לא נוכל ללמוד ממנה על היחס שבין מדיניות השכר לבין התפתחותו למעשה. אולם כשאנו יוצאים מהנחה זו, נוכל ללמוד על היחס שבין מדיניות השכר להתפתחותו בפועל מתוך ממוצעים של שינויים מוסדיים ושינויי שכר למעשה המחושבים לגבי כל קבוצות העובדים כאחת.

גישה זאת דומה לגישתם של חוקרי "זחילת השכר"[1]: אנו מנסים להסביר התפתחויות של שכר בפועל על־ידי קביעה מוסדית של שכר, ולמצוא מהו אחוז השינוי בשכר הנשאר בלתי־מוסבר. גישה זאת לקויה במידה מסוימת של אי־בהירות מושגית — היעדר אבחנה חותכת בין תהליכי קביעת שכר ממוסדים לבין אלה שאינם ממוסדים. מאחר שכל תהליכי קביעת שכר בכל משק מודרני הנם ממוסדים במובן מסוים — אם כי בדרגות שונות של ריכוז — אבחנה זאת שרירותית מעצם טיבה[2]. לפיכך, משמעותו של מושג זחילת השכר אינו בהכרח אחיד בכל מחקרי השכר. יש להבהירו בקפדנות בכל מקרה ומקרה לחוד.

למטרותיהם של מחקרי שכר בישראל קיימת חשיבות לאבחנה בין תהליכי הקביעה של תוספות היוקר לבין אלו של שאר מרכיבי השכר. תוספות היוקר נקבעות במרוכז, למשק כולו, בשעה שמרכיבי השכר האחרים נתונים בדרך כלל לשינויים בהתאם להסכמים מיוחדים על בסיס ענפי ומקומי ולפעמים גם על בסיס אישי. כל שינוי של נטייה מרכזית במדיניות השכר של ההסתדרות חייב, אפוא, להשתקף בראש ובראשונה

1 ראה B. Hansen and G. Rehn, "On Wage Drift", *25 Economic Essays*, Stockholm, pp. 87–138.

2 שם, עמ' 101; ראה גם: H.A. Turner, "Wages: Industry Rates, Workplace Rates and the Wage Drift", *The Manchester School of Economic and Social Studies*, May 1956, pp. 95–123.

ואפילו נמצא בסיס הגיוני לאבחנה חותכת, קיימת תמיד האפשרות שמוסדות מרכזיים יתכננו העלאות שכר שתבוצענה על־ידי מוסדות בלתי־מרכזיים.

בתוספות היוקר — בשעה שקביעת שאר מרכיבי השכר ניתנת להתפרש כתיקונים שנמצאו נחוצים במקרים מיוחדים.

נשווה, אם כן, את השינויים שחלו בהפרשי השכר היחסיים למעשה עם שינויים היפותטיים, המיוחסים לגורם תוספת היוקר בלבד. השוואה זאת מוצגת בציור ב־1. עקומה אחת בציור זה מציגה ממוצעים של הפרשי השכר למעשה בתקופה 51—1939,

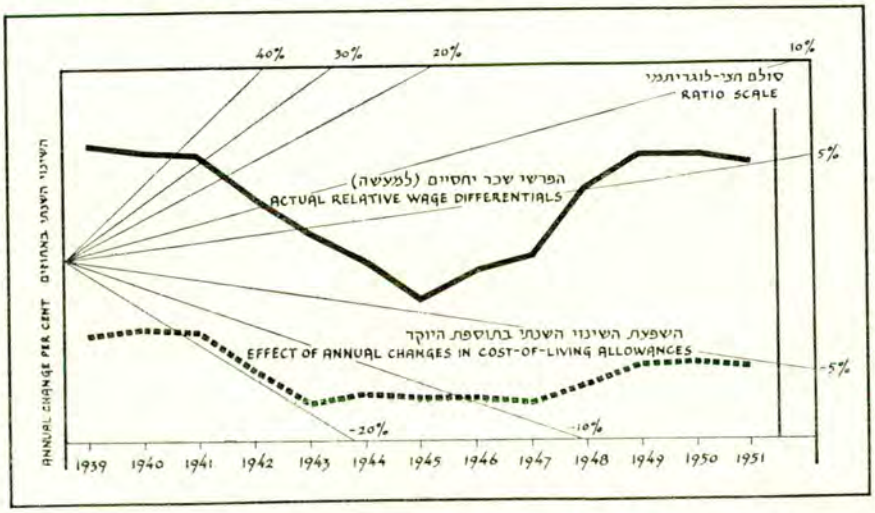

ציור ב־1: הפרשי שכר יחסיים בתעשייה, מוסברים על־ידי תוספות היוקר

מקור: לוח־נספח ג־8.

ועקומה שנייה מציגה ממוצעים של הפרשי השכר היחסיים כפי שחושבו מתוך נתוני שכר היפותטיים: כשאנו יוצאים מהשכר התעשייתי למעשה בשנות הבסיס 1943 ו־1947, הנתונים לשנים האחרות (במשך 47—1939 ו־51—1947, בהתאמה) חושבו בהתאם להשפעת תוספות היוקר על כל אחד מממוצעי השכר התעשייתיים[3].

[3] הסכמי תוספת היוקר מאפשרים לחשב את השכר (הכולל תוספות יוקר) לכל שנה וכל שכר יסוד של עובד בודד. כשהכינונו את הנתונים לציור ב־1 חישבנו שכר כולל לקבוצות של עובדים — גברים ונשים בכל ענף — כאילו כל החברים בכל קבוצה היו בעלי אותו שכר יסוד, השווה לשכר היסוד הממוצע של הקבוצה. הנחה פשטנית אחרת, ששימשה בעריכת חישובים אלה, היתה, ששכר יסוד ותוספות יוקר היו מרכיבי השכר היחידים בשנת 1943, ו־65 אחוז מהשכר הכולל של הגברים ו־80 אחוז מהשכר הכולל של הנשים ב־1947.

חישובי השכר של הנשים והגברים בכל ענף נערכו בעזרת משקלים ויחסי שכר שבין נשים לגברים, שנלקחו ממקורות חיצוניים והופעלו על השכר הממוצע של כל ענף בשנים 1943 ו־1947. מקורות חיצוניים אלו היו, ל־1943: צידרוביץ וגורביץ שם, עמ׳ 18; ל־1947: ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ־ישראל, מפקד שכר העבודה בתעשייה 1948.

מחמת היעדרם של אומדני משקלים לשנים מאוחרות יותר, לא הרחבנו את ציור ב־1 כדי שיכלול גם את השנים 58—1955.

חישובי תוספת היוקר, ראה לוח־נספח א־2.

נספח ב

לו היו כל השינויים בהפרשי השכר חלים בהשפעת תוספות יוקר בלבד, אזי שתי העקומות היו מקבילות. ציור ב־1 מראה, לפיכך, שגם גורמים אחרים תרמו לשינויים שחלו במבנה השכר. עם זאת, כשאנו משווים את שיפועי שתי העקומות במהלך השנים השונות מתברר, שתוספות היוקר מספקות הסבר טוב למדי לשינויים בהפרשי השכר היחסיים במשך 1939—43. מצד שני, תוספות היוקר אינן יכולות להסביר אף את כיוון השינויים בהפרשי השכר במשך 1944—47, ויכולות להסביר רק שליש לערך מהתרחבות הפרשי השכר היחסיים בתקופה של עליית ההמונים.

נספח ג

תוספת סטטיסטית

לוח־נספח ג־1: תנועות יחסיות של הון וכוח עבודה, 1949—1960

	כוח העבודה האזרחי	כוח העבודה היהודי	מלאי ההון הכולל[1]		יחס מלאי ההון[2] לכוח עבודה אזרחי (בל"י)			
			גולמי	נקי	מלאי ההון גולמי לכוח עבודה	מלאי ההון גולמי לכוח עבודה כולל מחנות עולים	מלאי ההון הנקי לכוח עבודה	מלאי ההון הנקי לכוח עבודה כולל מחנות עולים
	(באלפים)		מיליוני ל"י (במחירי 1957)					
1948	—	221.5						
1949	342.9	310.0	2,130.0	1,496.6	6,725	6,407	4,824	4,596
1950	450.1	412.5	2,483.3	1,812.5	6,175	5,887	4,630	4,414
1951	545.0	505.8	3,073.9	2,354.3	6,272	6,137	4,886	4,780
1952	584.0	543.3	3,762.6	2,970.9	6,942	6,872	5,500	5,444
1953	598.6	556.3	4,346.0	3,452.8	7,660	7,635	6,085	6,065
1954	608.6	564.2	4,831.0	3,836.7	8,373	8,373	6,646	6,646
1955	619.3	573.9	5,351.1	4,245.2	9,174	9,174	7,260	7,260
1956	646.1	598.9	6,005.7	4,742.2	9,810	9,810	7,717	7,717
1957	675.3	626.5	6,668.8	5,228.2	10,427	10,427	8,168	8,168
1958	695.1	648.8	7,407.8	5,798.8	11,220	11,220	8,575	8,575
1959	711.2	661.1	8,188.6	6,395.2	12,106	12,106	9,150	9,150
1960	732.5	680.3	9,027.1	7,018.8				

[1] אומדנים של תחילת שנה.

[2] נתונים למלאי ההון של אמצע השנה חושבו על ידי ביון.

מקור: נתונים על כוח עבודה — א. הובנה, כוח העבודה בישראל, מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל, ירושלים 1961, עמ' 20—21, 29. מאז 1954 מבוססים הנתונים על סקרי כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

נתונים על הון — א. ל. געתון, הון, תעסוקה ותפוקה בישראל, 1950—1959, בנק ישראל, מחלקת המחקר ירושלים, 1961, עמ' 3. ראה הערה 11 בעמ' 21.

לוח־נספח ג־2: התפתחות השכר הנומינלי, 1948—1958

(מדד: 100=1954)

	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
1. שכר נומינלי ממוצע ליום עבודה בתעשייה	27.3	32.0	34.3	41.0	65.2	86.6	100.0	111.8	127.5	142.1	152.1
2. שכר נומינלי ממוצע ליום עבודה רגיל במשק			37.5	42.7	66.3	87.3	100.0	110.5	124.7	135.2	142.3
3. הכנסה חודשית ממוצעת של משפחת שכירים עירונית				36.0			100.0			127.0	

מקור: שורה 1. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירחון סטטיסטי לישראל (כללי) כרך א׳ (1949), עמ׳ 124; 484.
שנתון סטטיסטי לישראל, מס׳ 2, עמ׳ 54; מס׳ 3, עמ׳ 60; מס׳ 4, עמ׳ 76; מס׳ 5, עמ׳ 100; מס׳ 6, עמ׳ 114; מס׳ 7, עמ׳ 101; מס׳ 8, עמ׳ 96; מס׳ 9, עמ׳ 169; מס׳ 10, עמ׳ 173.
שורה 2. געתון, הון תעסוקה ותפוקה, בישראל, 1950—1959, עמ׳ 117, לוח ח—2; ל־54—1950 — שכר לשכיר בתעשייה ושיעורי שכר נבחרים בחקלאות, בבנייה ובתחבורה, ששוקללו לפי תעסוקה בשנת 1958.
שורה 3. חנוך ״הבדלי הכנסות בישראל״, דין־וחשבון חמישי, 1959—1960, מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל, ירושלים, 1961 עמ׳ 47 לוח 4.

לוח־נספח ג־3: התפתחות השכר הריאלי, 1939—1958

(מדד: 100=1954)

	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
1. שכר נומינלי ממוצע ליום עבודה בתעשייה	4.9	5.1	5.6	7.9	12.5	14.9	17.7	21.0	23.1	27.3	32.0	34.3	41.0	65.2	86.6	100.0	111.8	127.5	142.1	152.1
2. מדד יוקר המחיה (מדד המחירים לצרכן)	11.9	14.1	16.7	23.2	27.8	28.3	30.3	31.9	32.4	40.4	41.5	38.4	44.0	69.5	89.0	100.0	105.9	112.7	120.0	124.0
3. שכר ריאלי בתעשייה	41.2	36.2	33.5	34.1	45.0	52.6	58.4	65.8	71.3	67.6	77.1	89.3	93.1	93.8	97.3	100.0	105.6	113.1	118.4	122.7
4. שכר ריאלי במשק													96.7	95.4	97.9	100.0	104.4	110.9	112.7	114.7

מקורות: שורה 1. ראה מקור ללוח־נספח ג־2, שורה 1.
שורה 2. הסוכנות היהודית, עלון סטטיסטי, כרך ב׳ עמ׳ XIV; ספר יד סטטיסטי של ארץ ישראל, עמ׳ 318. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל, מס. 10 עמ׳ 284.
שורה 3. שורה 1 מחולקת בשורה 2.
שורה 4. ראה מקור ללוח־נספח ג־2 שורה 2.

לוח־נספח ג־4: שכר ומחירי ציוד בתעשייה, 1943—1958

(מדד: 100=1954)

	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
1. שכר יומי נומינלי בתעשייה	12.5	14.9	17.7	21.0	23.1	27.3	32.0	34.3	41.0	65.2	86.6	100.0	111.8	127.5	142.1	152.1
2. מחירי השקעות בציוד תעשייתי	9.7	10.3	10.9	11.5	13.7	..	16.7	17.3	18.9	51.2	76.7	100.0	109.0	116.6	122.2	124.0
3. המחיר היחסי של עבודה	128.9	144.7	162.4	182.6	168.6	..	191.6	198.3	216.9	127.3	112.9	100.0	102.6	109.3	116.3	122.7

מקור: שורה 1. ראה מקור ללוח ג־2 שורה 1.
שורה 2. געתון, "אומדן הבלאי בחשבונות הלאומיים של ישראל", סקר בנק ישראל מס' 11, עמ' 45 לוח 8; עמ' 50, לוח 11.
שורה 3. שורה 1 מחולקת בשורה 2.

לוח־נספח ג־5: שכר ומחירי יבוא, 1950—1958

(מדד: 100=1954)

	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
1. שכר יומי נומינלי בתעשייה	34.3	41.0	65.2	86.6	100.0	111.8	127.5	142.1	152.1
2. מחירי היבוא	22.7	27.3	66.2	83.0	100.0	121.8	129.3	134.7	127.5
3. המחיר היחסי של עבודה	151.1	150.2	98.5	104.3	100.0	91.8	98.6	105.5	119.3

מקור: שורה 1. ראה מקור ללוח ג־2 שורה 1.
שורה 2. ד. פטינקין, המשק הישראלי בעשור הראשון, מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל, ירושלים, עמ' 45, לוח 13.
שורה 3. שורה 1 מחולקת בשורה 2.

לוח־נספח ג־6: שכר בתעשייה ומשכורת אקדמאים, 1948—1957

(מדד: 100=1954)

	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957
1. שכר יומי נומינלי בתעשייה	27.3	32.0	34.3	41.0	65.2	86.6	100.0	111.8	127.5	142.1
2. הכנסה שנתית של אקדמאים שכירים	20.1	23.7	28.2	37.8	57.5	75.7	100.0	116.1	147.7	171.8
3. המחיר היחסי של שירותים אקדמאים	73.6	74.1	82.2	92.2	88.2	87.4	100.0	103.8	115.8	120.9

מקור: שורה 1. ראה מקור ללוח ג־2 שורה 1.
שורה 2. ר. קלינוב־מלול, "רווחיות ההשקעה בחינוך", (טרם פורסם) (לוחות עבודה).
שורה 3. שורה 2 מחולקת בשורה 1.

לוח־נספח ג־7: ממוצעים של הפרשי השכר היחסיים בתעשייה: 45—1939, 51—1945, 58—1955[1]

א. 1945—1939 (1943 = 1.000)

1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
1.767	1.697	1.644	1.262	1.000	0.839	0.664

ב. 1951—1945 (1947 = 1.000)

1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951
0.774	0.911	1.000	1.554	1.914	1.901	1.808

ג. 1958—1955 (1955 = 1.000)

1955	1956	1957	1958
1.000	1.209	1.319	1.408

[1] דירוג השכר הממוצע התקבל מנתוני 45—1939, 51—1945, ו־58—1955, לחישובים המתייחסים לתקופות המתאימות. הנתונים חושבו מהמקור דלהלן.

מקור: הסוכנות היהודית, עלון סטטיסטי, כרך I, עמ׳ 82—83, כרך II, עמ׳ XIII. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירחון סטטיסטי לישראל (כללי), כרך א׳, עמ׳ 484; כרך ב׳, עמ׳ 259; כרך ג׳, עמ׳ 101. שנתון סטטיסטי לישראל מס׳ 10, עמ׳ 175.

לוח־נספח ג־8: הפרשי שכר יחסיים בתעשייה, מוסברים על־ידי תוספות יוקר, 1951—1939
(1947=100)

	ממוצע של הפרשי שכר יחסיים	השפעת השינוי השנתי בתוספת היוקר[1]
1939	206	156
1940	198	161
1941	192	158
1942	147	125
1943	117	100
1944	98	106
1945	77	103
1946	91	103
1947	100	100
1948	155	112
1949	191	127
1950	190	129
1951	181	126

[1] הפרשי שכר יחסיים, מחושבים על־ידי החזקת כל המרכיבים, מחוץ לתוספת היוקר, קבועים.
מקור: ראה מקור ללוח־נספח ג־7, וכן נספח ב׳, הערה 3.

ביבליוגרפיה

1. א. ל. געתון, הון, תעסוקה ותפוקה בישראל, 1950 עד 1959, בנק ישראל, מחלקת המחקר, ירושלים, 1961.
2. א. הובנה, כוח העבודה בישראל, מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל, ירושלים, 1961.
3. ג. חנוך, "הבדלי הכנסות בישראל", מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל, דין וחשבון חמישי, 1959 ו־1960, ירושלים, 1961.
4. מ. סיקרון, העלייה לישראל 1948 עד 1953, מרכז פאלק למחקר כלכלי בישראל והלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירושלים, 1957.
5. ד. פטינקין, המשק הישראלי בעשור הראשון, מרכז פאלק למחקר כלכלי, ירושלים, 1960.
6. ד. צידרוביץ וד. גורביץ, חקירה על ההכנסה הכוללת ושכר העבודה של עובדי התעשייה העברית 1943, ירושלים, 1945.
7. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתונים, ירחונים, ופרסומים מיוחדים.
8. הסוכנות היהודית, דפי עלייה.
9. ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ ישראל, תעריפי שכר ארציים, עלונים סטטיסטיים, ומפקדי שכר.

10. BAHRAL, U. "Wage Differentials and Specification Bias in Estimates of Relative Labor Prices", *Review of Economics and Statistics*, Nov. 1962.
11. DUNLOP, J. T. *Wage Determination Under Trade Unions*, Macmillan, New York, 1944.
12. HICKS, J. R. *The Theory of Wages*, Macmillan, New York, 1932.
13. KERR, C. "Wage Relationships — The Comparative Impact of Market and Power Forces", in Dunlop, J. T. (Ed.), *Theory of Wage Determination*, Macmillan, London, 1957.
14. KNOWLES, K. G. J. C. and ROBERTSON, D. J. "Differences between the Wages of Skilled and Unskilled Workers, 1880–1950", *Bulletin of the Oxford University Institute of Statistics*, April, 1951.
15. NATHAN, R. R., GASS, O., and CREAMER, D. *Palestine Problems and Promise*, Public Affairs Press, Washington D.C., 1946.
16. REDER, M. W. "The Theory of Occupational Wage Differentials", *American Economic Review*, Dec. 1955.
17. REYNOLDS, L. G. and TAFT, C. H. *The Evolution of Wage Structure*, Yale University Press, New Haven, 1956.
18. ROSS, A. M. *Trade Union Wage Policy*, University of California Press, Berkeley, 1948.
19. TURNER, H. A. "Trade Unions, Differentials and the Levelling of Wages", *The Manchester School of Economic and Social Studies*, Sept. 1952.
20. Government of Palestine, *Report of the Wages Committee*, Jerusalem, 1943.

מפתח העניינים

אבטלה 12, 13, 15, 16, 18, 20, 23.
איגודים מקצועיים, איגודי עובדים, 11, 15, 17, 19, 50, 57, 70.
אידיאולוגיה שוויונית 17–19, 53, 54.
אקדמאים 15, 38, 49, 52, 60, 77.
ארץ ישראל המנדטורית 14, 15, 17, 20, 55, 57, 60, 62, 63.

בנק ישראל 29, 35, 77.

גורמי ייצור, 13, 14, 18, 19, 21, 32, 35;
השלמה, 17–19;
תחלופה, 13, 18–20, 30, 41.

הסוכנות היהודית 12, 20, 25, 44, 45, 46, 62, 76, 78.
הסכם קולקטיבי, משא ומתן קולקטיבי, 11, 17, 50, 53, 55.
הסתדרות העובדים, 17, 45, 55–58, 62, 64, 67, 68, 70, 71.
השכלה, 20, 21, 24–27.
השקעות בבני אדם, 18, 46.
התאחדות בעלי התעשייה, 57, 62, 67, 68.
התחרות בלתי משוכללת, 43.

חוק השבות, 20.
חשבונות לאומיים, 14, 32, 34, 35, 77.

כוח עבודה, 12, 15, 20–24, 27, 75.
כוחות שוק, 17, 19, 61.

לשכה מרכזית לסטטיסטיקה, 12, 13, 15, 20, 21, 25, 26, 44, 45, 48, 53–58, 62–66, 68, 76, 78.

מבחן מובהקות, 48, 52.
מוסדות שוק העבודה, 11, 15, 19, 50, 51, 59, 61
מימון גרעוני, 19, 21.
מחירים,
מדד מחירים, 12–14, 28, 30–32, 35, 55, 57, 58, 60–66, 76;
מחיר יחסי של עבודה, 12–14, 16–19, 28, 32–40, 43, 48–50, 55, 77;
מחירי יבוא, 14, 36, 37, 38;
מחירי יצוא, 14, 38;
מחירי ציוד, 14, 32–35, 38, 55, 61, 77.
מלאי ההון, 21–24, 27, 75.
מרכז פאלק, 13, 20, 75, 76, 77.
משא ומתן קולקטיבי, ראה הסכם קולקטיבי.

ניידות עובדים, 44, 45.

סובסידיות, 57, 58.

עלייה לישראל:
גל העלייה הראשון, 20, 21;
גל העלייה השני, 15, 25, 27, 38, 61;
מחנות העולים, 12 20–23, 75;
מעברות, 21;
סלקציה, 25;
קליטת עולים, 17, 18–21.

פונקציית יצור 19, 32;
תשואה קבועה לגודל 17–19.
פריון שולי, 18, 19, 32, 39–44, 46;
סטיות הפריון השולי מן השכר, 41–44.

קבוצות בלתי מתחרות, 23.
קיצוב, 13, 30, 32, 34.

ריכוזיות, 17, 50, 55, 57, 70.

שוק שחור, 13, 30–32, 34, 35.
שוויוניות, 17–19, 53, 54.
שכר עבודה,
דירוג שכר, 40–47;
הפרשי שכר, 11, 15, 18, 19, 38–62, 70–72, 78;
התפלגויות שכר, 45;
זחילת שכר, 70;
מדיניות שכר, 11, 13, 15, 17–19, 49–51, 56, 57, 70;

מפתח העניינים

שכר עבודה (המשך):
מרכיבי שכר, 15, 50–55, 57, 64, 70;
שכר יסוד, 15, 52–71;
פרמיות, 15, 52, 61;
תוספת יוקר, 15, 30, 38, 50, 52–72, 78;
תשלומים סוציאליים, 15, 53, 54, 61;
שאר תוספות, 15, 52–55, 61.
שכר נומינלי, 12–14, 28–30, 33, 37, 38, 76, 77;
סטיות הפריון השולי מן השכר, 41–44;
פיזור השכר, 40–42, 46, 48, 52, 61;
קביעת שכר, 11, 12, 15, 17, 19–21, 44, 55, 56, 70;
שכר ריאלי, 12–15, 30, 32, 62, 76;
תעריפי שכר, 17, 50, 56, 59–61, 70.
שערי חליפין, 14, 17, 34, 36, 37.
שערי ריבית, 14, 32, 35.

תחלופה, 13, 18–20, 30, 41.
תעסוקה, 13, 18, 19, 21, 23, 24, 27, 45;
תעסוקה "מקצועית" ו"בלתי־מקצועית", 15, 17–19, 21, 24–27, 38–41, 44–46, 49.
תשואה קבועה לגודל, 71–19.

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
FOR BOOKS IN ENGLISH IN ISRAEL

על הספר

מחקר זה דן בהשפעתן של העלייה ההמו־נית ושל קליטת העולים בתעסוקה על רמת השכר ומבנהו ועל מדיניות השכר של מוס־דות שוק העבודה בישראל בשנים 1948—1958. עיקר הדיון הוא בשאלה, באיזו מידה הושפעו תהליכי קביעת השכר בישראל מק־יומו של שפע עובדים בלתי־מקצועיים, שה־גיעו ארצה עם גלי העלייה.

ניתוח השינויים ברמת השכר מראה, כי העלייה בשכר הריאלי, מנקודת ראותו של עובד בתעשייה, נחלשה במידה ניכרת, ואו־לי אף נפסקה, בשנות העלייה ההמונית. מצד שני, מחירי העבודה מנקודת ראותו של המעביד (שכר בתעשייה מחולק במחירי ציוד, למשל) ירדו במידה ניכרת לאחר גל העלייה הראשון.

אשר להפרשיות השכר — מסתבר, שב־משך התקופה הנחקרת התרחבו הפרשי הש־כר היחסיים. בהקשר לכך יצויין, שבניגוד לדעה המקובלת, הרחיבו תוספות היוקר, בשנות עליית ההמונים ובתקופת גל העלייה השני, את הפרשי השכר היחסיים, והשפעה דומה היתה לתוספות סוציאליות אחרות.